ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ

2

ГОДИНА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

• 1970

ДВУМЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ЕСТЕТИКА, ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ И КРИТИКА • ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

2

ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ • 1970

ГОДИНА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

СЪДЪРЖАНИЕ

100 години от рождението на В. И. Ленин

Акад. Людмил Стоянов — Социалната философия на Ленин — в световен мащаб 3
Христо Дудевски — В. И. Ленин и българската литература 6
Маргарита Каназирска — „За оногова, за когото вечно ще се говори“ (Георги Бакалов и Ленин) 17
Семьон Машински (Москва) — Съветското литературознание и темата „Ленин и Толстой“
Ламар — Спомен за Октомври и Ленин 31

Разговор за старобългарската литература 49

Петър Динеков — Старобългарската литература — наша гордост и наша тревога 51
Дмитрий С. Лихачов (Ленинград) — Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература 73

*

Емилия Прохаскова — Проблеми на една литературна година 86
Любомир Стаматов — Списание „Мисъл“ и белетристиката през 90-те години 97

Материали и документи

Невяна Матеева — Писма на Константин Величков до д-р К. Кръстев 120
Теодосий Анастасов — Петко Р. Славейков в Пловдив 131

Българската литература в чужбина

Николай Дончев — Нашата литература в „Dictionnaire des littératures“ 138

ПРЕГЛЕД

Атанас Свиленов — Рецензия с дълъг увод и отклонения 143
Магдалена Шишкова — Профили и етюди 147
Светозар Цонев — Творчески образ и поетическа личност 152
Влъчко Кунчев — Нова книга за българо-съветските литературни връзки 156

Хроника

За резултатите от работата на Института за литература през 1968 и 1969 година 161
Защитена кандидатска дисертация 170

СОДЕРЖАНИЕ

Столетие со дня рождения Ленина

Акад. Людмил Стоянов — Социальная философия Ленина в мировом масштабе 3
Христо Дудевски — В. И. Ленин и болгарская литература 6
Маргарита Каназирска — „О нем вечно будут говорить“ (Г. Бакалов и Ленин) 17
Семьон Машинский (Москва) — Тема „Ленин и Толстой“ в освещении советского литературоведения 31
Ламар — Воспоминание об Октябре и о Ленине 49

Разговор о древнеболгарской литературе

Петр Динеков — Древнеболгарская литература — наша гордость и наша забота 51
Д. С. Лихачев (Ленинград) — Размышления о национальном своеобразии и европейском значении древнеболгарской литературы 73

*

Емилия Прохаскова — Проблемы литературного года 86
Любомир Стаматов — Журнал „Мисл“ и беллетристика 90-х годов 97

Материалы и документы

Невяна Матеева — Письма Константина Величкова д-ру К. Крыстеву 120
Теодосий Анастасов — Петко Р. Славейков в Пловдиве 131

Болгарская литература зарубежом

Николай Дончев — Болгарская литература в „Dictionaire des littératures“ 138

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

Атанас Свиленов — С длинным предысловием и с отклонениями 143
Магдалена Шишкова — Профили и етюды 147
Светозар Цонев — Творческий образ и поэтическая личность 152
Влъчко Кунчев — Новая книга о болгаро-советских литературных связях 156

Хроника

О результатах деятельности Литературного института за 1968—1969 год 161
Защита кандидатской диссертации 170

Редакционен комитет
ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ — главен редактор
АТАНАС НАТЕВ, ГЕОРГИ ДИМОВ, ГЕОРГИ ЦАНЕВ, ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ, ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ, ПЕТЪР ДИНЕКОВ, СТОЯН КАРОЛЕВ, ТОДОР ПАВЛОВ, ХРИСТО ЙОРДАНОВ

СОЦИАЛНАТА ФИЛОСОФИЯ НА ЛЕНИН — В СВЕТОВЕН МАЩАБ

Акад. Людмил Стоянов

За да имаме представа за социалната философия на В. И. Ленин, трябва да си обясним преди всичко влиянието на Октомврийската революция като голям исторически фактор върху развитието на културата в различните части на света. Да си обясним това влияние не само върху обществения живот, но и върху отделната личност, върху хората, които създават духовни ценности на времето — писатели, художници, учени, творци на културата.

Октомврийската революция е събитие, което няма равно на себе си — ако можем да си представим света поставен с главата надолу — тя е сила, която изправя света на крака и му дава възможност да върви напред, да твори едно ново бъдеще. Подобно усещане имат хората още при първата минута на нейната победа. Октомврийската революция е дело на една революционна философия, една философия на революцията — тая на Владимир Илич Ленин.

Ако вземем за пример само великата руска литература, картината, която тя дава на руската самодържавна действителност, на царството на помешчиците и особено на бедственото съществуване на работниците и селяните, ще се убедим, че това е наистина действителност, обърната с главата надолу, че в произведенията на един Лев Толстой („Възкресение“), на Гогол („Мъртви души“), на Достоевски („Престъпление и наказание“), на Горки и Чехов тя е изправена на съд — Страшен съд. И тоя съд дойде — Великата октомврийска революция.

Самият факт на Октомврийската революция в обстановката на Първата световна война, на нейната безсмислица (война между самите империалистически сили за разпределение на колониалното наследство), нейната кървава безизходност и античовешки морал бе за хората на културата, на творческата интелигенция пример и указание, че с империализма е свършено, неговата заупокойна молитва е прочетена със залпа на „Аврора“ срещу крепостта на безправието — Зимния царски дворец. „Декретът за мир“, подписан от Ленин на другия ден на революцията, бе също указание, че със своята безпощадна критика на войната декретът събаря пирамидата от лъжи и заблуди около нейните причини, разкрива пълния банкрут на европейската дипломация. Той е тъй убедителен, ясен и точен, както е ясна и чиста мисълта на неговия автор.

Влиянието на Октомври пролича още в първите дни и месеци след революцията, когато излязоха „Дванайсетте“ на А. Блок, „Стихове за съветския паспорт“, „С пълен глас“, „Владимир Илич Ленин“ на В. Маяковски, „Русь советская“ на Есенин, „Сините хусари“, „Руска приказка“ на Н. Асеев, „Балада

о гвоздях“, „Сами“ на Н. Тихонов, „Гренада“ на Михаил Светлов и толкова други имена и творби, които дадоха облика на новата съветска, на новата революционна поезия и разнесоха по света нейната романтика и жизнен патос.

Говоря това по личен опит и по опита на българската революционна поезия: през двайсетте и трийсетте години тя се обогати с такива имена като Младен Исаев, Ламар, М. Грубешлиева, Хр. Ясенов, Хр. Радевски, Никола Вапцаров и други, които вляха в поезията нови мотиви, дълбоки вълнения, с нова идейност — идейността на Октомври, на борбата срещу фашистката диктатура в България, с ново отношение към света и явленията, към човека.

Силата и влиянието на идеите на Октомври, които бяха идеи на Ленин, можаха да проникнат в интелигенцията, предимно в средата на писателите, защото те разкриваха за умореното и озлочестено човечество едно осъдено минало и възвещаваха една нова епоха, епоха на пролетарските революции. Така бе създадена в много страни, покрай буржоазната, една нова литература, вдъхновявана от дейността на комунистическите партии или, по думите на Ленин, положение на „две култури в една култура“, буржоазна и пролетарска, които водят непримирима борба за спечелване съзнанието на читателската маса.

В периода между двете империалистически войни в световния литературен процес получи голямо развитие международната прогресивна литература, израснала под влиянието на Октомврийската революция, която разкри за народите на планетата възможността за освобождение на потиснатите.

В своята реч на митинга пред работниците в завода „Широкоподшипник“ на 4 октомври 1932 г. Анри Барбюс разказва: „Там, в страните на капитала, свирепствува икономическа криза и все по-голяма жестока безработица. Когато пътувах от Париж за Москва, по пътя си аз виждах навсякъде — в Северна Франция, Белгия, Германия — загасващи една след друга домни.“

За съветския завод Барбюс казва: „Както и другите съветски заводи, вашият завод се явява не само индустриално предприятие. Това е цял свят, създаден от величествения труд на съветските хора, една от планетите, движеща се във великата, разумна и човешка съветска система.“

С подобни чувства посрещаха писателите успехите на младата съветска република — и тия, които имаха лични впечатления, и тия, които можеха да мислят самостоятелно, опирайки се на резултатите на Октомврийската революция и нейното влияние сред интелигенцията и пролетарските маси в Европа, Америка, Азия и Африка. Един от първите писатели на Франция, автор на десеттомната епопея „Жан Кристоф“, с основен мотив дружбата на европейските народи, борбата срещу насилието и войната — Ромен Ролан, посрещна мълнията на Октомври с големи надежди. В Съветския съюз той видя началото на една нова епоха, за което писа в известното си „Приветствие към Горки“: „Хубаво е, че, потрудили се всеки по своему, ние се срещнахме като другари... Ние страстно чувствувахме величието на човешката култура, ценността на съкровищата, събрани от разума в течение на столетия.“ Ролан съвсем искрено се огорчава, че не е намерил на Запад оная родна почва, която Горки е намерил в Русия, в средата на руския пролетариат. Той казва: „Аз протегнах своите корени и достигнах под почвата на Европа плодородните пластове на руския народ, необятния живот, пробуден в глъбините на СССР.“

Изненада — за писателите в света на капитализма. Вече подготвени от горчивия опит на своя собствен живот в неизбежния крах на капитализма като система, те се вслушват в музиката на революцията, която времето донася от север, защото никакви „железни завеси“ не могат да спрат онова ново, което бе възвестено с изстрела на „Аврора“.

Една от положителните страни на Октомври е фактът, че революцията като мащабно явление, което засяга цялата духовна култура на *XX* век,

сложи край на редица „направления“, „школи“, „манифести“ — символизъм, футуризъм, имажинизъм, авангардизъм и други, — тъй като самата липса на антагонистични сили в социалистическото общество изключва подобни различия. В страните на капитала тия явления са и днес много чести и техните взаимни „борби“ спъват цялостното развитие на литературния процес, помагат за културното издребняване на поколенията.

Вълната на прогресивни писатели, която израсна след Първата световна война, бе вълна на един развълнуван човешки океан, който търсеше своите брегове и ги намери във високата идейна композиция на Октомврийската революция. Писатели, едни от най-добрите в Европа, Америка и другите страни в света, като Бернар Шоу, Херберт Уелс, Томас Ман, Нексьо, Теодор Драйзер, поети като Йоханес Бехер, Арагон, Брехт, В. Броневски, Волкер, Н. Вапцаров, Гарсиа Лорка, Рафаел Алберти, Назъм Хикмет и толкова други приемаха революцията като своя идейна атмосфера и смятаха името на Ленин органически свързано с партията, т. е. с народа. Маяковски правилно пише в поемата си „В. И. Ленин“: „Когато кажем Ленин, разбираме ний партията, когато кажем партията, разбираме ний Ленин.“

Името на Ленин са срещали милиони хора в края на миналия и началото на настоящия век, обикновено в пресата или в събрания и разговори. Но това далеч не дава дори частица от истинския образ на човека, който раздели историята на две: на стара, частнособственическа и нова — комунистическа.

За себе си бих могъл да кажа, че истинския образ на Ленин познах в трясъка на историческите събития, войни и катастрофи, главно през периода на Първата световна война, през огледалото на Великата октомврийска революция и нейното отражение в съзнанието на съвременното човечество. Това „отражение“ няма равно на себе си в нашия век. То бие по всички опити да бъде отречено, превръща се в идеология на века, в широка програма за действие на новоосвободените от колониализма народи. То е „наръчник“ за работническата класа, ръководна линия на нейните борби не само за „познание“ на света, но и за неговото „изменение“.

Трийсетгодишен, аз посрещнах Октомврийската революция като изход от ада на войната, защото като военен кореспондент на македонския военен театър имах възможност до разговарям с уморените и обезверени войници, да съчувствувам на тяхното отчаяние и да вярвам в близката развръзка.

„Декретът за мир“, който ми стана известен в първите дни на революцията, декрет, писан с ръката на Ленин, разкри много по-нашироко картината на моите очаквания, той беше „фронтален удар“ в лицето на воюващите империалистически грабители, който ги демаскираше докрай.

Тия чувства и това съзнание съм изразил в стихотворението си „Ленин“, първо, за състоянието на „ентропия“ на фронта, че се е намерил човекът, който е казал: „стига!“ на кръвопролитието:

Вслушвахме се — разорено поколение —
в името далечно, в оня чуден зов.
То бе име просто и тъй близко: Ленин,
име, пълно с мъдрост, с мъжество, с любов.

Трябва да кажа накрая, че това име вече пет десетилетия за мен олицетворява новия живот, раждането на новия свят и че без него, без делото на Октомври, светът би бил същата и още по-мрачна тъмница, отколкото беше преди, същата арена на насилия, робство, мизерия. Огънят, който това име запали в сърцата на милиони хора, тази прометеевска искра, не може да угасне, докато не разкрие пред настоящето и бъдещето многостранния си възродителен и творчески опит за благоденствието на всички хора на планетата.

В. И. ЛЕНИН И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Христо Дудевски

Трудно е да се прецени ролята и значението на Ленин за формирането и развитието на българската социалистическо-реалистическа литература. И работата не е в това — да се „открият“ реминисценции от Лениновите трудове в произведенията на нашите революционни писатели от 20-те или 30-те години. С помощта на цитати или откъснати от контекста изрази едва ли ще се постигне нещо рационално. При такъв подход неизбежно се подкопава доверието на читателя към подобен род изследвания, защото проблемата за рецепцията на Лениновите идеи се третира в непълен вид, в недостатъчна връзка с общия литературен процес, а в нередки случаи — в противоречие със самите явления.

От друга страна, темата предлага изобилие от факти. Това също затруднява тяхното обхващане в цялост. Ето защо по необходимост тук ще се спра на няколко по-конкретни въпроси, които, струва ми се, носят главните черти на процеса.

*

Днес е аксиома, че партията на тесните социалисти, която пламенно приветствува Октомврийската социалистическа революция и призовава българските работници и селяни да последват примера на своите руски братя не само става съучредителка на III Комунистически интернационал, като сама се преименова в Българска комунистическа партия и тръгва по ленински път, но цялото развитие след Октомври 1917 г. до днес минава под знака на постепенното ленинизиране на работническото движение, на марксическата теория, философия, литература и наука.

При това борбата за ленински път в българското работническо движение, както и борбата за социалистическа литература протича по различен начин в отделните исторически периоди, изпълнена е с различно съдържание, макар между тях да има дълбока приемствена връзка. Така първоначално — имам предвид 1918-1938 г. — у нас главните усилия са насочени към внасяне, превеждане и разпространение на съветската художествена книга и преди всичко съчиненията на В. И. Ленин. Достатъчно е да се каже, че за двете десетилетия, въпреки полицейския терор и преследването на преводачи, издатели, печатари и читатели, на български език излизат такива Ленинови трудове като „Държавата и революцията“ (1919), „Империализмът като най-последна фаза на капитализма“ (1919, 1932), „Комунизмът и съветската власт“ (1919), „Левичарството“, детска болест на комунизма“ (1920, 1926), „Най-близките задачи на съветската власт“ (1920), „Пролетарската революция

и ренегатът Каутски“ (1920), „Материализъм и емпириокритицизъм“ (1930), „Какво да се прави?“ (1934), „Борбата на марксизма с ревизионизма и опортюнизма“ (1934) и много други още статии и брошури, намерили място в легалния и нелегален партиен печат. Това именно идейно богатство направи възможно на дело и творчески превъоръжаването на българте комунисти, писатели и читатели с мислите и принципите на Ленин. Едно явление, което в течение на петдесет години се налага и добива значение на традиция.

По отношение на цялата наша литература и култура разглежданият период от време се характеризира като период на системно и последователно възприемане философско-историческите и естетическите принципи на Владимир Илич. Факт е също, че работническият периодичен печат по различен повод, неуморно и с ясно разбиране на конкретните национално-исторически задачи запознава читателите както с личността на Ленин, така и с безсмъртните му идеи.

Всъщност името на „адвоката Улянов“ за пръв път прониква у нас още през 1896 г., но по-определено за него се говори едва в началото на сегашния век. Така през 1903 г. в „Работнически вестник“ се появява извадка от книгата „Какво да се прави?“ под заглавие „Що значи „свобода на критиката?“ (бр.41). Обърнете внимание: още това първо излизане на Ленин на български език стои в пряка връзка с борбата на тесняците срещу опортюнизма на общоделците. За това узнаваме от кратката бележка, с която е съпроводен Лениновият текст. Тази бележка принадлежи на Георги Бакалов и гласи така: „Опортюнистите от цял свят, и българските в тяхното число, много обичат да си служат с гръмливата фраза „свобода на критиката“. Много кухи, безсмислени и баналнн слова са издумали те на тази тема... Ето защо намираме за интересно да дадем на нашите четци характеристиката, която руският другар Н. Льонин дава на тъй наречената „свобода на критиката“ (в отличната полемична брошура „Какво да се прави?“).“

Може би читателят ще помисли, че е печатна грешка, когато прочете „Льонин“ вместо правилното Ленин. Ето какви любопитни обяснения дава сам Бакалов двадесет и една година по-късно в статията-спомени „Как бе посрещнат Ленин в България“.

„Что делать?“ — пише Бакалов — не бе първото литературно произведение на Ленин. Но с него той стана известен у нас, ако и отначало да се мислеше, че това е Плеханов. Самото му име (псевдоним) се произнасяше не Ленин, както трябва, като се произвежда от името на сибирската река Лена, край която е прекарал заточението си, а Льонин, понеже руското ударено е се произнася ьо (сп. „Нов път , 1924, кн. 2).“

Извършването на Великата октомврийска социалистическа революция се посреща и у нас като преломен етап не само в историята на народите — с нея се открива ерата на социализма и комунизма. „Тази именно велика революция, която е известна под името болшевишка революция, туря началото на новия свят... Тя е, която внася днес в целия стар свят дълбок преврат в психологията и съзнанието на грамадните народни, досега заблуждавани и потискани мнозинства“ — четем в уводната статия на „Ново време“ от 1 юли 1919 г. Наистина ражда се един нов тип светоусещане, което неизбежно и закономерно извиква на живот нови форми на обществена и литературно-художествена изява.

Ленин и ленинизмът се оказват едни от най-големите „факти“ в най-новата история на човечеството. Ленинските идеи оплодяват развитието на всички потиснати страни и народи. Към Ленин и ленинизма протягат ръка и всички ония писатели, които с делата и произведенията си искат да служат на освободителното дело на работническата класа. Бернард Шоу заявява високо: „Сега

в Европа има един интересен политически деец — Ленин.“ Не по-малко категоричен е Ромен Ролан: „Ленин е най-великият човек на делото в нашия век и най-безкористният.“

Може би М. Горки обаче сполучва да определи главното у Владимир Илич. Той пише: „Ленин беше руснак, който дълго живя извън Русия, като наблюдава внимателно своята страна, — отдалеко тя изглежда по-живописна и по-ярка. Той правилно оцени нейната потенциална сила — изключителната талантливост на народа, още слабо изразена, неподтикната от историята, тежка и мудна, но талантливост във всичко върху тъмния фон на фантастичния руски живот, блестящ със златни звезди.

Владимир Илич разбуди Русия и сега тя няма да заспи.“

Позволих си да цитирам тия признания, защото те ни въвеждат изцяло в обществената и литературната атмосфера на 20-те години, показват отношения на писатели със световно значение към делото и личността на Ленин. Подобни признания ще се открият и в нашия печат.

Така например през април 1920 г. в нашата страна се отбелязва най-широко 50-годишнината от рождението на Владимир Илич. Списание „Ново време“ му посвещава две свои книжки (1 и 2). Между много статии и информации заслужават специално да бъдат посочени следните: „М е ж д у н а р о д н о т о п о л о ж е н и е. Реч на Ленин в I заседание на II конгрес на III Интернационал“, извадки от речта на М. Горки на тържественото събрание в Москва, посветено на Владимир Илич, поздравителна телеграма до юбиляра, гласувана единодушно от събранието на Петроградския съвет и други.

Трябва да се пренесем мислено в онази епоха, за да разберем обществения резонанс на тия материали за Ленин, които българският работнически и прогресивен читател е могъл да прочете в теоретичния орган на партията. Тяхното значение се повишава и от обстоятелството, че те съдържат данни, които имат определено значение в утвърждаване авторитета на Ленин сред нашата работническа класа, а оттам — сред напредничавата интелигенция, поетите и писателите.

И действително, при всяка следваща годишнина на Октомври името на Ленин все по-здраво и по-често започва да се схваща като синоним на социалистическата революция и на нова Русия.

В това отношение е показателен брой 10 (от 3 ноември 1921 г.) на в. „Равенство“, орган на жените комунистки (тесни социалистки), посветен на четвъртата годишнина на Октомврийската революция. Тук на уводно място е поместена скица с молив на Ленин, под която четем подробна животописна бележка: „Съветското правителство намери в Ленин не само своя най-велик политически вожд, практик, организатор, разпален пропагандист, певец и поет, но още и най-великият теоретик, своя Карл Маркс.“

През 1922 г. Владимир Илич заболява тежко. Научили за това, българските комунисти преживяват лекуването му като свое лично страдание. Затова пък, когато той оздравява, „Работнически вестник“ пуска нарочна илюстрована притурка (от 7 ноември 1922 г.), като свързва този празник с петата годишнината на революцията. В началото на приветствието се казва:

„Н а д р. Л е н и н!

Българската комунистическа партия (тесни социалисти) и народните мнозинства от градове и села, които вървят под нейните борчески знамена, научиха с трепетна радост за пълното оздравяване на вдъхновения вожд на международната пролетарска революция др. Владимир Илич Улянов Ленин. Те поздравяват руските работници и селяни, че великият кормчия е поел отново ръководството на всечовешкото освобождение. . .“

Доколко Ленин навлиза дълбоко в съзнанието на българския народ може да се съди и по начина, по който се запознава с различни епизоди от живота му по време на заточението в Сибир, в емиграция и през дните на Октомври. Повечето от тези материали излизат по страниците на „Работнически вестник". Сами по себе си те са прекрасен документ за всенародната обич и необикновена популярност на Владимир Илич, например:

„На 23 април — разказва Д. Мануилски (1920) — по цяла Италия празнуваха рождения ден на Ленин.

В общинската канцелария донасят дете за записване в регистра.

— Името? — пита чиновникът.

— Пиши: Л е н и н! — твърдо заявява майката.

— Но в календара няма такъв светец? — възразява чиновникът.

— Няма що: записват го."

За изграждане на правилна представа у нашия читател за личността и делото на Ленин допринасят и много други материали, които пълнят страниците на „Ново време", „Младеж", „Работнически вестник", „Народна армия", и на които тук едва ли следва подробно да се спирам. Но не мога да отмина смъртта на Владимир Илич.

Съобщението предизвиква истински народен траур, въпреки терора и „специалните" мерки на деветоюнските превратаджии. В София улиците биват облепени с некролози, издание на Комунистическия младежки съюз; в Шумен и редица села и градове стават траурни събрания; с нарочни броеве излизат „Работнически вестник" (бр. 12), „Звезда" (бр. 2), „Бъдеще" (бр. 2), „АБВ" (бр. 1 и 2), „Пламък" (кн. 2) и други.

Колко поучителен е примерът с Гео Милев. За него отношението към Владимир Илич се оказва много повече от „пробен камък" за новото му отношение към освободителните народни движения изобщо и към Октомврийската революция частно. В същото време това е стъпка напред в усилията му да се слее с революционните маси, творчески да разбере и овладее Ленин и ленинизма. Само така може да се обясни, защо в „Пламък" излиза първата по рода си у нас статия „Ленинизъм". В главното авторът успява да даде сравнително пълно определение на това понятие.

На смъртта на Ленин откликва също литературният седмичник „Развигор", редактиран от Александър Балабанов и Елин Пелин. В брой 128 от 2 февруари 1924 г. е поместена статията „Н. Ленин" от Георги Цанев. Доколкото досега на нея критиката не е обръщала внимание, смятам за оправдано да приведа началото и края ѝ:

„Може, за някои, идеите, на които Ленин служеше, да са велико заблуждение, но той вярваше искрено, че с тях ще донесе щастие на измъченото човечество. И вярата на тоя човешки доброжелател нищо не бе в състояние да смути. Дори неуспехът, дори грешките. Защото, честен в мисълта и делото, той проявяваше гигантска упоритост да защити и прокара своето, но притежаваше също тъй и рядката добродетел да се откаже от направеното, да признае доказаната грешка и да продължи пътя си напред. Нещо, което за малцина политици може да се каже." И по-надолу: „Надарен със силна воля, с грамадна енергия, Ленин е всякога в действие. Когато не е между работниците, той пише книги. Той е способен да прекарва цели години по 15 часа дневно в библиотеките. Между многобройните негови съчинения две ще оставят трайни следи в социалистическата наука: Р а з в и т и е т о н а к а п и т а л и з м а в Р у с и я и З а е м п и р и о к р и т и ц и з м а. В първото той доказва по един бляскъв начин, че Плеханов има право, като поддържа, че и Русия ще мине през капиталистически стадий на развитие. . . Второто съчинение е

философско, в него Ленин се разправя с всички ония, които искаха да поправят или допълнят неговия учител Маркс.

Голям икономист, вещ социолог и мъдър политик, Ленин е преди всичко реалист. Няма нищо по-омразно за него от метафизиката на догмите. Всичко, което е противно на един доктринер — това е Ленин."

Стойността на тези бележки се увеличава, като се вземе предвид фактът, че в периода 1924—1930 г. само откъслечно и косвено българският читател е бил запознат с такива Ленинови съчинения като „Развитието на капитализма в Русия", „Материализъм и емпириокритицизъм" и други. И все пак, значението на тези и други наши преценки за Ленин, за които мястото не позволява да говоря подробно, според мен е много по-широко, отколкото обикновено им се признава. Те са извор за разбиране и тълкуване на процесите, които се извършват в съзнанието на революционно настроения български работник, селянин и народен интелигент. Защото ленинизмът не е доктрина, а живо, творческо учение за победата на социалистическата революция и в национален, и в световен мащаб; ленинизмът е теория и практика на пролетарската революция, на строителството на социалистическото и комунистическото общество...

Как по-конкретно протича у нас борбата за Ленин в областта на литературната теория и критика?

Отговор на този въпрос е трудно да се даде. По него може да се напише голям научен труд — и по размери, и по идеи. Може би днес няма друга по-отговорна и актуална тема от темата Ленин в България. Тя очаква своята разработка във всички аспекти — философски, обществено-политически, икономически, исторически, литературно-художествен и пр.

*

Всъщност още в началото на 20-те години отношението за или против Ленин прераства в отношение за или против социалистическото изкуство. Особено остро тази борба се разгаря в областта на литературната теория и критика. Просто налага се да бъдат разграничени позициите — отляво и отдясно. Толкова повече, че сега се възстановяват някои модернистични тенденции, имали широко разпространение в периода преди войните. Ето защо пролетарско-революционните писатели преди всичко атакуват епигоните на декаданса. На този актуален проблем например Иван Клинчаров посвещава статията „Свободата на художника"(„Работнически вестник", седмична притурка, № 26, 1922). Авторът осъжда индивидуалистическите залитания, убеден е, че с въпроса за „свободата на художника" се занимават обикновено тези, които най-малко осигуряват действително свободно развитие на литературата и изкуството. За тях „свободата" просто е синоним на господството на привилегированите в обществото. Нима е свободен работникът, нает от капиталистите. Не е ли истина, че „доброто" буржоазно общество, за да има художника на своя страна, му предлага най-различни примамливи неща — тлъсти хонорари, комфортен живот и т. н. А постоянният страх от мизерия го принуждава „доброволно", дори „съзнателно" да прекланя глава и от пасивен или враждебен да стане негов глашатай. „Това обстоятелство — продължава Клинчаров — характеризира още по-добре „свободата" на художника, която при тия условия е сведена до нула, но то показва още и това, каква дръзка наивност е обхванала ония поети и художници, които си въобразяват, че тяхната „фантазия" е досущ свободна да хвърчи в облаците и небесата... в действителност те плуват напълно по водите на капиталистическата класа и нейната диктатура."

Че тези редове са перифраза на мисли от историческата статия на Ленин „Партийна организация и партийна литература" е вън от всякакво съмнение.

Именно към 1922 г. интересът към Владимир Илич сред нашите по-млади партийни писатели и литературни критици придобива някои трайни черти. Една от тези прояви е статията „Свободата на художника“. Като отбелязвам още веднъж самия факт, съвсем не мисля, че може да се поставя знак на каквото и да било равенство между двете статии. Те са несъизмерими. Както е известно, през следващите години Клинчаров не опази и онова малко, което имаше като партиен литературен критик в периода 1918-1923 г.

Но да се обърнем към други явления, говорещи за мястото на Ленин в нашия литературен живот. При ония национални условия, а до голяма степен и под въздействието на новата руска литература у нас се поставя по-категорично и въпросът какъв трябва да бъде типът на съвременния писател, а оттам — неговият художествен метод. Разбира се, тези въпроси само се разискват, без да се стига до сериозни изводи.

Повод за тази малка дискусия дава разпространението на имажинизма в поетичното творчество на неколцина наши млади автори, които в същото време изразяват определено съчувствие към борбите на работническата класа. Не всичко, което се препоръчва за „ново“ — напомня „Работнически вестник“ (седмична притурка, № 9,1922), — е истински ново. Напразно у нас се спекулира и с името на Сергей Есенин. Като течение имажинизмът не може да стане изразител на сегашната революционна епоха, защото тя му е чужда, нито се побира в „мъничката, раздвоена и анархистична душа на имажиниста“. Тия именно наблюдения върху творчеството на имажинистите дават достатъчно основание да бъде изразена надеждата, че „новото време ще роди наистина едно друго течение в поезията, но то ще бъде един нов реализъм, с пламенна любов към света и хората, течение, което ще роди... революционният пролетариат.“

Няма спор — това е едно от най-ранните определения на идейните и естетическите основи на новия художествен реализъм, на изискванията към литературата и изкуството на работническата класа. Авторът не си представя раждането на социалистическата литература иначе, освен върху опита и традициите на миналото, разбира се, на здравите реалистични и революционни традиции — от една страна, а, от друга — новата (разбирай: социалистическата, партийната) литература може да бъде творческо дело само на пролетариата, вдигнат от своя авангард — Комунистическата партия — на борба за отхвърляне игото на капитализма и фашизма.

При тоя непрекъснато нарастващ интерес към философско-теоретическото наследство на Ленин за пръв път у нас се публикува неговата статия „Партийна организация и партийна литература“ под заглавие „Партийната литература. (Из съчиненията на Ленин)“. Както трябва да се очаква, тя излиза в теоретичния орган на партията — списание „Ново време“ (кн. 10, 1923). Явно нейната поява на български език е нов стимул в ленинизирането на нашия литературен фронт. Разполагайки с нея, през следващото десетилетие българската марксическа критика и литературна теория много по-успешно воюва за ленински етап в развитието на националната литература, изкуство и култура.

През втората половина на 20-те години в нашите революционни вестници и списания редом с материали от В. И. Ленин, М. Горки, А. В. Луначарски намират също място статии от троцкистите „литературоведи“. И това се разбира от само себе си, имайки предвид тогавашната сложна обстановка у нас и в Съветския съюз. Опрени обаче на Ленин, нашите изтъкнати революционни писатели, литературни теоретици и критици по-бързо преодоляват сектантството, започват по ленински да разглеждат ролята и мястото на писателя художник в обществения живот.

У нас много се пише и говори за Георги Бакалов като ученик и пропагандист на Г. В. Плеханов. И това е правилно. Както никой друг български марксист Бакалов прави най-много за превеждането, разпространението и утвърждаването на историческите, философските и литературните трудове на бележития марксист. Но Бакалов беше изключително чувствителен като оперативен работник към всяка нова идея, родена от пролетариата. Затова нищо чудно, че в годината, когато издава своето най-„плехановско“ съчинение „Беседи по изкуството“ (1924), почти едновременно той вече чете, превежда и пропагандира Ленин. Например Бакалов не просто отбелязва смъртта на Владимир Илич в списание „Нов път“ (кн. 6, 1924), ала покрай другите материали препечатва края на „Партийна организация и партийна литература“. Наистина тя е пусната с променено заглавие „За свободата на изкуството“, но под линия е обяснено: „Из съчиненията на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ от 13 ноември 1905 г.“

Не само това. Ленински идеи помагат на Бакалов да отговори по-вярно и исторически с по-трайна перспектива на „критиката“ от страна на списание „Златорог“ (кн. 2, 1924) за книгата му „Беседи по изкуството“. Според „Златорог“ марксическата мисъл в България не могла да се развива самостоятелно — „някой все трябва да я води на юлар“. И този „някой“ се оказва Съветска Русия. По адрес на тези клеветници от „Златорог“ Бакалов с гордото чувство на български комунист и интернационалист отвръща: „Не отричаме, че Русия много ни е учила и ни учи (па и златорожци би могло още повече да научат от нея), но и без практиката на Съветска Русия ние винаги сме били убедени в значението на изкуството за пролетариата... и сме работили за приобщаване на пролетариата към поезията.“

Както се вижда, Бакалов споделя напълно ленинската позиция на доверие в творческите възможности на работническата класа. Още в условията на капитализма, тя започва да изгражда своя художествена литература, която е подчертано класова, партийна, бидейки същевременно дълбоко народна. Завършък този процес намира в победата на социалистическата революция. Тогава литературата както всеки друг вид изкуство започва да отразява интересите на цялата нация и е нейно дело.

Ленински мисли подхваща и Тодор Павлов в статията „Човекът на най-новата история“. Страстно утвърдителният ѝ тон, адресирана към първата годишнина от смъртта на Владимир Илич, е белег че нашата литературна теория и критика търсят нови пътища на развитие. „Ленинизмът... е най-правилното, най-последователното развитие на марксизма при новото икономическо и политическо положение в буржоазното общество“ — обобщава авторът („Нов път“, кн. 7-8, 1925).

За какво друго, освен за силно повишен интерес към литературно-теоретическото наследство на Ленин говори също фактът, че към него се насочва и писателят-демократ Антон Страшимиров, който в редактирания от него вестник „Ведрина“, публикува част от статията „Лев Толстой като огледало на руската революция“ (от началото на третия абзац)..Във „Ведрина“ статията се печата с наслов „Два полюса. Ленин за Толстоя“ (бр. 1).

Така постепенно нашите писатели се научават да четат Ленин, да го пропагандират, а впоследствие — и да се ръководят от неговите безсмъртни мисли. Тези положителни страни в интереса към Владимир Илич естествено довеждат към началото на 30-те години до появата на такива статии като „В. И. Ленин — литературен критик“ (в. „РЛФ“, бр. 55). Статията не е подписана. Тук има много спорно, но самото ѝ публикуване представлява значителна стъпка напред. Преди пет или повече години тя не можеше да излезе, тогава условията у нас още не бяха назрели. Но сега, през първата половина

на 30-те години, когато се завръщат от Съветския съюз мнозина наши писатели и литературни работници, прекарали там по няколко години като политически емигранти, борбата за социалистическа литература се разгръща с нова сила и от по-други позиции.

Именно в Съветския съюз Георги Бакалов и Тодор Павлов, Марко Марчевски и Крум Кюлявков се сдружават с младите писатели, непосредствено се запознават с новите обществени и литературни явления, творчески усвояват литературно-художествения и теоретико-критичен опит. Ще напомня, че Бакалов живее в съветската страна от 1929 до 1932 г. Този период от време като че му е достатъчен да погледне с нови очи досегашното си развитие като революционен марксист, да преоцени (за себе си) по ленински Плеханов и връщайки се в родината, той издава брошурата „Против меншевизма в литературознанието“ (1934). Сега лозунгът е : „Напред към Ленин!“

И все пак, издаването на брошурата „Против меншевизма в литературознанието“ още не е ленинизъм в литературната теория, история и критика. В нея могат да се открият редица отклонения от Ленин, черти на груб социологизъм, недооценка на художествената специфика на литературата и пр. Наред с това, особено що се отнася до рецензентската дейност на Бакалов, ленинското начало упорито и твърдо си пробива път. Това ленинско начало се открива в новите му статии за Вазов, в отзивите за книги на Людмил Стоянов, Георги Караславов, Христо Радевски, Крум Велков, Николай Хрелков, Никола Ланков, Младен Исаев. Например в рецензия за романа „Село Борово“, след като му дава висока преценка като белетристично произведение на септемврийска тематика, Бакалов се обръща към някои слабости от мирогледен характер. И в тази връзка той подига въпроса за по-нататъшното идейно превъоръжаване на нашия революционен писател.

Ясно е, че тези успехи съвсем не са случайни. Те идват като резултат от натрупан идейно-теоретичен и литературно-художествен опит още през 20-те години. Нека не се забравя, че даже в периода на „Беседи по изкуството“ Георги Бакалов има към Плеханов онова отношение, което към него в е ч е Ленин е изразил с думите: „Не може да стане човек истински комунист, без да изучава — именно да изучава — всичко, което Плеханов е написал по философия, тъй като това е най-добро в цялата международна литература по марксизма.“ Същата мисъл е цитирана в „Беседи по изкуството“. Пак там е изказана и друга съществена идея: „. . .За да се разбере изкуството като проява на обществената идеология, трябва да се изучава то в неговата история; в историята на изкуството се крие неговата теория“.

Връщам се към „Беседи по изкуството“ съзнателно, защото, както ще се види, авторитетът на Плеханов като литературен теоретик и рецензент-практик у нас продължава да има свои поддръжници. Става дума за статията, „Ленин за литературата и изкуството“ от Горазд (Димитър Полянов), публикувана в „Наковалня“ (бр. 193, 1930), където по същество се издига лозунг „Назад към Плеханов“. Справедливо тази статия среща общ отпор в лицето на по-младите представители на партийната литературна критика. Чрез остри полемични статии те доказват, че днес трябва да се върви напред към Ленин, без това да означава ни най-малко пренебрежително или още по-лошо — нихилистично отношение към философското наследство на Маркс, Енгелс или Плеханов. В заключителната статия по повод на разгорялата се по онова време дискусия е дадено общо взето правилно обобщение:

„За периода след Септемврийското въстание, особено за последните две-три години нашият пролетариат има ред крупни успехи в овладяването на ленинската идеология. И трябва да се подчертае тук, че за големия борчески подем, който имаме особено сега, този факт изигра огромна роля“ (в. „РЛФ“, бр. 95, 1932).

Тези редове са написани през 1932 г., годината, в която нашата революционно-социалистическа литература се обогатява с такива книги като „Среднощен конгрес“, „Пожари“, „Към партията“, „Споржилов“, „Село Борово“ и други.

Следователно, борбата за ленински етап в нашата литература е твърде неравен процес, откриват се отклонения, погрешни стъпки, макар в главното винаги да се е вървяло напред. От външни декларации, голо цитатничество, каквито могат да се открият в множество статии, публикувани в „Наковалня“, „РЛФ“, а по-късно в „Щит“, „Литературен преглед“, „Звезда“, „Нова литература“, „Кормило“ и „Литературен критик“ постепенно се минава към по-устойчиви становища, с по-голямо разбиране и вникване отделни мисли на Ленин намират своя контекст в нашата литературна критика, теория и история. От значение също е последователността, с която се отстоява ленинската идея за комунистическата партийност на литературата и изкуството. И за нея не малко е направил „РЛФ“.

Истина е, че не винаги релефци бяха на онова равнище, на което субективно искаха да стоят. Но като правило те именно неуморно, съобразявайки се с политическия момент и литературната атмосфира у нас, пропагандират принципа на партийността. Впрочем тези им заслуги отбелязва сам Бакалов в свой отговор на работническо запитване: „Едвам със започването на „РЛФ“ си проби път, наложи се като господствуваща линия идеята за партийността в изкуството, която само в плаха и неразвита форма се е срещала в някои от по-раншните писания. Да се конкретизира тази идея в приложението ѝ към отделни явления на литературата, да се задълбочи и обхване целият фронт на пролетарската литература (без партийност тя престава да бъде пролетарска) — ето нашата линия в литературознанието и критиката“ (сп. „Звезда“, кн. 2, 1932).

Точно така — това е линия в новото българско литературознание и критика. Едва ли по-пълно би могло да се определи главното в литературния процес. Речем ли обаче да посочим още по-конкретно условията, които правят възможно всичко това, означава да се напише подробен очерк за нашата марксическа критика и литературна теория в периода на монархофашизма, а това е друга тема.

Тук бих искал да допълня само следното: с овладяването на принципа на комунистическата партийност в литературата от писателите комунисти и антифашисти неизбежно настъпва диференциране и задълбочаване — едно явление, което тепърва ще се разгръща и обогатява. И обратното: приближаването на партийното ръководство до литературата предполага конкретно и всестранно познаване задачите и спецификата на целия процес.

От друга страна, нашите писатели и демократично настроения читател са могли да прочетат редица статии в прогресивния печат, където подробно се излагат новите търсения в съветската литература и преди всичко основите на нейния метод — социалистическия реализъм. И това се върши напълно съзнателно, планомерно. Очевидно тази дейност има предвид Г. Бакалов, когато говори за н а ш а т а, т. е. за пролетарско-революционната, социалистическо-реалистичната линия в съвременното литературознание и критика. Естествено в началото термините не са достатъчно „определени“ и по съдържание и по обсег, пишат се твърде голямо количество статии за същността на новия метод, правят се сериозни теоретични усилия да се обобщи макар и малкия опит на миналото.[1] Но не липсват също определения, които и днес са валидни за нас. Например в „Звезда“ на Бакалов четем: „Социалистическият реализъм не е замръзнал канон, не е измислена мъртва мярка. Социалистическият ре-

[1] Т. П а в л о в. Избрани съчинения, т. 7, вж. полемиката с Вл. Василев.

ализъм е родил се и развиващ се литературен стил, той е процес. Социалистическият реализъм се осъществява в различните писатели в различна степен на майсторство, в различна степен е овладян от тях. Той се осъществява по индивидуалните особени пътища, в съревнование на различните творчески маниери и тенденции (кн. 24)."

Това определение на новия художествен метод на съветската литература и изкуство принадлежи на Валери Яковлевич Кирпотин, сега професор в Литературния институт „М. Горки" в Москва. Преводът е направен от списание „Литературный критик" (кн. 1, 1933), където статията е онасловена „О социалистическом реализме", с подзаглавие „Закат буржоазного искусства (Ложь в искусстве)". Т. е. статията на Кирпотин хронологически предхожда доклада на А. А. Жданов, четен на I конгрес на съветските писатели, състоял се през август 1934 г.

С други думи, социалистическият реализъм като революционен метод не е измислен и „наложен" на съветските писатели (тези измислици все още разпространяват специалистите по съветска литература и „съветолозите" в САЩ и на Запад), а се ражда и развива в творчеството на Горки, Шолохов, Маяковски, Алексей Толстой, Константин Паустовски и останалите съветски писатели в процеса на борбата за социализъм и самото строителство на новото съветско общество. Социалистическият реализъм съвсем не ограничава отделните автори, нито регламентира някакви еднакви за всички изисквания. Както подчертава още Кирпотин, социалистическият реализъм „се осъществява по инидивуалните особени пътища, в съвревнование на различните творчески маниери и тенеденции".

Що се отнася до българските писатели, с течение на времето те все по-творчески се научават да прилагат принципите на социалистическия реализъм, който поради цензурни причини продължават да наричат „нов художествен реализъм". За избистряне на отделни понятия, както и на самото съдържание на принципа на комунистическата партийност в литературата несъмнено допринасят и някои нови теоретични статии на А. В. Луначарски и П. Юдин, които също биват препечатани у нас — в „Щит" (бр. 16) и в „Нова литература" (кн. 4, 1935), както и откъси от докладите и изказванията на делегатите на I конгрес на съветските писатели („Литературен преглед", бр. 1). Постепенно честните труженици на перото се убеждават, че именно съвременната руска съветска литература е най-високоидейната, най-напредничавата литература; тя именно продължава традициите на руската класическа литература, нейния хуманизъм, вяра в човека, борба за социална правда, издига на ново стъпало идейните и естетическите изисквания, поставя проблемите на героизма, за възпитанието на новия човек, за социалистическата култура като закономерно продължение на всичко най-добро, създадено от човечеството в периода на класовите обществени формации.

В тая необикновено напрегната и сложна обстановка на идейното и художествено преустройство революционното ядро на българските писатели прави нови и решителни стъпки към социално ангажираната литература. В борба с буржоазната и фашистката идеология се появяват литературните произведения — „Холера" на Л. Стоянов, „Татул" и „Снаха" на Г. Караславов, „Бентът трещи" на Г. Белев, „Моторни песни" на Н. Вапцаров и други. Това са едни от върховете в националната ни литература.

И ако понякога се чуват гласове, че не всички от тези произведения са написани по метода на социалистическия реализъм, че в тях недостатъчно последователно е приложен принципът на ленинската партийност в литературата, това е само още едно неприятно наистина доказателство, че у нас не са докрай преодолени някои стеснени представи за новаторската същност на

социалистическия реализъм. Самата критика, която например Г. Караславов прави на частнособственическия бит, морал и буржоазна идеология, е критика от позицията на комунистическата партия. Литературата е активен процес, при който именно хората на изкуството имат възможността и задължението не само да „видят“ и защитят в своите художествени произведения принципния характер на усилията и постиженията за социално преустройство, но да видят и обобщят техния естетико-духовен характер от гледна точка на недалечното комунистическо бъдеще.

Ето това ново светоотношение нашите писатели получават, общувайки все повече и по-продължително с Ленин. Първоначално по мисъл, по-късно и в практиката си те се убеждават, че социалистическият реализъм, така да се каже, в своята „чиста“ форма е единствен като художествен метод, който се гради върху философско-теоретичната основа на ленинската теория на отражението и определението на Енгелс за типичното. И това е дълбоко обновителен процес, който засяга не само художествената литература като цяло, но се отразява върху развоя на другите изкуства — живопис, скулптура, музика, кино и театър.

«ЗА ОНОГОВА, ЗА КОГОТО ВЕЧНО ЩЕ СЕ ГОВОРИ»

(ГЕОРГИ БАКАЛОВ И ЛЕНИН)

Маргарита Каназирска

Проникването на Ленин и ленинските идеи в България е процес, чиито дири ни отвеждат в началото на века, когато нелегално се пренасят първите броеве на в. „Искра“, когато под псевдонима Н. Ленин и В. Илин се превеждат за първи път някои негови произведения. Така започва и най-ранното докосване на Бакалов с Ленин — чрез преводите. От първия превод „Що значи свобода на критиката?“ (1903) до последните му статии за Ленин и ленинското наследство през 30-те години лежи дълъг, труден и мъчителен път на постепенно преодоляване на Плеханов, до категоричния призив „Напред, към Ленин!“

У нас понякога, когато се говори за Бакалов и Ленин, на лицата се появяват скептични усмивки. Но връзката съществува и това ни заставя да спрем до нея и я обясним. Иначе трябва да отминем цяла редица от факти — десетките преводи на Бакалов, споровете и дискусиите, в които той отстоява вярно някои маркистко-ленински принципи за литературата и изкуството или да приемем като случайност оня откъс от статията „Партийна организация и партийна литература“, който Бакалов помества в сп. „Нов път“.

Проблемата „Бакалов и Ленин“ е сложна, както е сложен и противоречив целият процес на транспониране и усвояване на марксистко-ленинските постановки в изкуството от нашата литературна теория и критика. Ако трябва да очертаем границите на този въпрос, то главно трябва да търсим взаимовръзката в две посоки. Първата — влиянието на Ленин върху Бакаловите обществено-политически и идейни възгледи, втората — отражението на ленинските идеи върху неговите естетически и литературно-критически концепции. Една ретроспекция в годините ни подсказва, че в многостранния процес на цялостното развитие на нашето пролетарско изкуство могат да се открият два основни етапа — 20-те и 30-те години, на които се подчинява и пътят на Бакалов към Ленин.

Известно е, че през 30-те години у нас открито се заговорва за ленинизиране на литературния фронт, за отърсване от някои плехановски и меншевишки схващания, намерили за дълго време място както в съветската, така и в българската литературна наука. Но в същото време не по-малко интересно е да се проучат и видят онези количествени предпоставки от предшествуващия период, които ще дадат и качествените резултати по-късно; интересно е да се очертаят онези на пръв поглед невидими нишки, които всъщност ще доведат до установяването на ленинските идеи. Точно в такива исторически рамки — 20-те години — ще се опитаме да разкрием неравното и все пак настъпателно доближаване на Бакалов към Ленин.

I

Наши национални — обществени, исторически и психологически — предпоставки през 20-те години правят ленинските идеи близки и достъпни. Под въздействие на огнедишащата буря на Октомври става рязка поляризация на класовите сили, която слага отпечатък и върху духовната атмосфера на епохата. Името на Ленин е синоним на победилата за пръв път в историята социалистическа революция; името на Ленин става символ на осъществения идеал на руския пролетариат — идеал на цялото прогресивно човечество. От устата на хората, от страниците на вестници и списания отляво и отдясно не слизат думите „Ленин“, „революция“, „комунизъм“. Предчувствието и усещането за коренен обществен прелом у нас витае в нажежения революционен въздух и сякаш една електрическа искра е нужна, за да се запали. „Живеем в най-интересното време — пише Бакалов, — каквото историята е видяла досега. Никога човечеството не се е намирало в такава решителна борба за освобождение от грозния хилядолетен гнет на експлоатацията и насилието — борба, която се води едновременно, де по-усилено, де по-слабо, по всички кътища на земното кълбо. Касае се на първо място до избавлението на работническата класа от веригите на капитала, а с това — и за всестранното освобождение на цялото човечество.“[1]

Тези нови обществени изменения, родени под влиянието на Октомври, новата духовна атмосфера сред масите, работническата класа и интелигенцията стават благодатна почва за ленинските идеи. Българската комунистическа партия започва да се превъоръжава с онези перспективи, методи и средства на борба, които очертава Третият комунистически интернационал. За този нов курс на действие говори и фактът, че в списание „Ново време“ се отпечатва статията на Ленин „Третият интернационал и неговото място в историята“ (кн. 5, г. XIX, 1. IX. 1919). Доколко партията и нейното ръководство се грижат ленинската линия да стане ръководна, да се превърне в практика на нашето комунистическо движение, можем да съдим по десетките статии или бележити страници от трудовете на великия пролетарски вожд, които се превеждат в партийните издания. Само в сп. „Ново време“ за един кратък период излизат повече от двадесет статии, речи или извадки от произведения на Ленин.

Новите повели на времето, новият — ленински — курс на революционно действие изискват преустройство в работата на партията не само в обществено-политическата, но и в идеологическата област. Въпросите на литературата и изкуството като част от идеологията налагат решения в нов дух. Ако идеите на Ленин в революционната теория, стратегия и тактика навлизат властно и неумолимо по силата на своята дълбока правдивост и логика, то не така изведнъж се преосмислят ленинските принципи за изкуството и литературата, изложени в статиите „Партийна организация и партийна литература“, „Лев Толстой като огледало на руската революция“.

Този факт никак не извиква удивление , ако си представим онази обстановка и настроения в началото на века, когато българските литератори марксисти в областта на естетиката се намират изключително под влияние на Плеханов (с особена сила това важи за Бакалов). Това, разбира се, е характерно не само за тях. Дълго време преди и след Октомври руската марксическа, литературно-критическа и естетическа мисъл в една или друга степен следва Плехановите постановки в изкуството. Този руски марксист посвещава почти целия си живот и голяма част от теоретичната си дейност за обогатяване и раз-

---

[1] Г. Бакалов, Към социална революция, София, 1919, стр. 1.

виване на материалистическата естетическа мисъл. За дълго време той се оформя като корифей по литературните въпроси и неговите концепции оставят значителен отпечатък и върху естетическите възгледи на нашите литературни критици. И за да бъдем съвсем точни, трябва да кажем, че успоредно с богатството от идеи и изводи, с които участвува Плеханов в марксистката естетика, той допуска някои отклонения и грешки поради неправилни политически и идейни позиции в периода на революциите от 1905 и 1917 г. Тези грешки за дълго намират почва и у нас.

Като че ли авторитетът на Плеханов хвърля сянка върху малкото, но твърде забележителни трудове на Ленин за литературата и изкуството. И едва в края на 20-те и най-вече през 30-те години както в Русия, така и у нас литераторите започват с внимание да се отнасят към тях. Нещо повече. Едва тогава ленинските принципи ще намерят за пръв път свой живот, ще станат въплъщение на марксистката теория в областта на естетиката. Това, разбира се, не става изведнъж, това е процес, който има своите приливи и отливи.

Само така бихме могли да обясним интереса към Ленин през 20-те години у толкова различни по идейно-естетически възгледи критици и писатели като Георги Бакалов, Гео Милев, Антон Страшимиров и Димитър Полянов; само така бихме могли да обясним защо статията „Партийна организация и партийна литература“ за период от седем години се публикува на български език четири пъти, понякога на части или във вид на цитати.

Ако навлезем в литературната атмосфера на нашите прогресивни списания и вестници от този период — „Младеж“, „Нов път“, „Пламък“, „Наковалня“, „Ведрина“ и други — ще почувствуваме един спонтанен интерес към личността на Ленин, към неговите революционни идеи, а оттам по-късно и към неговите мисли за изкуството. Още тогава Ленин се възприема като теоретик, който не само осъществява марксизма на практика, но и както творец на революционно учение, доразвиващо и обогатяващо марксизма.

II

През 1924 г. в сп. „Нов път“ Г. Бакалов печата спомена на Максим Горки за Владимир Илич, който започва така „Има хора, чието значение някак не се обхваща от човешката дума“. В тази мисъл е синтезирано огромното преклонение на големия пролетарски художник към великия пролетарски вожд. Но в тези думи Бакалов ще да е доловил смисъла на онова обаяние и въздействие, което личността и идеите на Ленин са оказали върху поколения от прогресивни хора не само в пределите на Русия, но и извън нея.

За да определим отражението на Октомври и Ленин върху обществено-политическите и идейни възгледи на Бакалов, е нужна една дума — огромно, а неговото отношение към тях — възторжено. Бакалов е вдъхновен от подвига на руския пролетариат и неговия духовен вожд. С цялата пламенност на своята страстна натура той се отдава на революционната борба за сплотяване силите на българския пролетариат, пропагандира идеята за установяване на пролетарска диктатура у нас. Бакалов става член на Българската комунистическа партия и линията, дадена от болшевиките и Ленин на II конгрес на Третия комунистически интернационал, става ръководна в политическата му борба.

Както е характерно за литературно-издателската дейност на Бакалов, всяко свое издание — списание или библиотека — той превръща в широка трибуна на своите обществено-политически и литературни възгледи. И в периода, когато редактира сп. „Борба“ (1919—1920), когато не е член на Комунистическата партия, и в периода на сп. „Нов път“ (1923—1925), издавано непосредствено след Септемврийското въстание едва ли не като легален орган на

партията, Бакалов се изявява като последователен борец. Действен, революционен и политически заряд излъчват неговите брошури от „Социалистическа библиотека“ — „Към социална революция“ (№ 11), „Социализъм и комунизъм“ (№ 25), „Русия — най-великата демокрация“ (№ 27), „Диктатурата на пролетариата по Маркса, Плеханова и Ленина“ (№ 29).

От тези книжки особено впечатление прави последната, където за пръв път Бакалов се изказва за Ленин и неговата историческа мисия. В негово лице той вижда създателя на Третия интернационал, оригиналния продължител на делото на Маркс и в същото време го разграничава от Плеханов. В тази тъничка брошурка Бакалов подчертава една забележителна черта от личността на вожда — историческата му прозорливост, проявена още в революцията от 1905 г., когато в работническите съвети открива бъдещите форми на пролетарска диктатура.

Началото на 20-те години е време, когато Бакалов усилено започва да превежда Ленин. Един след друг се появяват неговите преводи: „Левичарството — детска болест на комунизма“ (1920), „Положението в Съветска Русия и тактиката на Руската комунистическа партия“ (1921), „За значението на златото днес и след пълната победа на социализма“ (1922), „Съветската власт и жената“ (1922), „Карл Маркс. Кратък биографичен очерк с изложение на марксизма“ (1924).

Бакаловите преводи в тези години са плод на съзнателен и последователен интерес към ленинското теоретично наследство. Те нямат нищо общо с онова първоначално докосване до произведенията на Владимир Илич, когато Бакалов и много български социалисти поради неосведоменост смятат, че под псевдонима Н. Ленин се крие личността на Плеханов. Доколко първата среща на Бакалов с Лениновата книга „Какво да се прави?“ оставя неизгладимо впечатление, можем да съдим от по-сетнешните негови спомени. Неумолимата логика на фактите, гениалният анализ на вредните тенденции в руското и световното работническо движение му правят силно впечатление. Бакалов оценява действената сила на тази книга като точен удар в сърцето на опортюнизма. В спомените си той пише: „Ударите бяха смели, уверени, съкрушителни. Оръжието източено, блестящо, поразяващо“[1]. Имайки предвид българските общоделци, Бакалов в спор с тях се опира на безпощадната Ленинова критика на опортюнизма. В този смисъл той превежда откъс от „Какво да се прави?“ и под заглавие „Що значи „свобода“ на критиката?“ го помества в „Работнически вестник“ (бр. 41, г. VI, 26. VI. 1903).

Бакалов и през 30-те години ще се върне към това произведение. В няколко броя на сп. „Звезда“ под формата на „Справки за книгата на Ленин „Какво да се прави?“ той ще посочи отново не само неговото значение в борбата срещу опортюнизма, но и изобщо мястото му в развитието на марксическата теория.[2]

Разбирането на Бакалов за новото, което Ленин дава в областта на революционната теория и практика на пролетариата, откриваме и в неговите статии. Може би те не са много на брой, но засягат принципни въпроси и винаги представляват нов опит да се овладеят и творчески преосмислят ленинските идеи. Например смъртта на Владимир Илич и различни годишнини от нея са достатъчен повод Бакалов с увлечение да разкрива онези негови черти на политик, теоретик, стратег и вожд на руските работници и селяни, които завинаги ще останат в съзнанието на световния пролетариат.

Нека напомним, че повечето от Бакаловите статии излизат в един момент, когато почти всички прогресивни издания са спрени („Ново време“, „Работни-

---

[1] Г. Бакалов, Как бе посрещнат Ленин в България?, сп. Нов път, кн. 2, г. II, 1925.

[2] Вж. сп. Звезда, кн. 13, 14 и 19, г. II, 1934.

чески вестник“, „Наши дни“, „Младеж“ и др.). Ето в този труден период на нашето революционно движение Бакалов остава верен на своя партиен дълг и публикува статията „Големият покойник“ (сп. „Нов път“ кн. 5, г. I, 1924). Тук обръща внимание не само заглавието, но и целият патос на изложението. Като че ли Септемврийското въстание не е разгромено, като че ли партийните кадри не са унищожени или принудени да емигрират. Статията започва с думите: „Ленин безспорно бе най-колосалната фигура на съвременността.“ Това не е казано по случай, юбилейно. За Бакалов тази мисъл има непреходно значение.

Началото на статията е едно „лирическо встъпление“, емоционално и вълнуващо. Бакалов пише и говори за историческото значение на гения от името на своите съвременници. Той разкрива полярността на чувствата към Ленин в зависимост от класовите позиции. Обикновените хора интимно произнасят името му „Владимир Илич“, наричат го „другарят Ленин“, експлоататорското малцинство изпитва яростна омраза към него. Защото „Ленин бе едно знаме — една гигантска хоругва — пише Бакалов, — която раздели човечеството на две: едни, които са за него, т. е. неизброимите легиони на труда, и други, които са против него, т. е. мизерната шепа охолници. Но и едините и другите разбират отлично значението на Ленин. То е грамадно, то може да се измери само с историческия мащаб на вековете.“

Личността на Ленин дава възможност на Бакалов да разсъждава за историческата закономерност в появата на такива фигури като Владимир Илич. Българският марксист се стреми да се откъсне от традиционното тогава мнение, че Ленин е преди всичко практик, а не теоретик. Вярното му чуство позволява да проникне по-дълбоко, за да заключи, че „Ленин“ „винаги е стоял на висотата на теорията, великолепно владейки Марксовата теория и нейния метод“.

Бакалов е покорен от историческата проницателност на Владимир Илич, от заключително точния му усет в оценката на дадена ситуация. Тъкмо тази негова черта отбелязва той, когато разкрива ленинската идея за победата на социалистическата революция в условията на империалистическата война. Това Лениново откритие, според него, е достатъчно, за да засвидетелствува пролетариатът вечна признателност към големия теоретик. Кулминационна точка на неговия талант Бакалов вижда в успеха на Октомврийската революция.

Само седмица след смъртта на Владимир Илич (1. II. 1924) в статията „Големият покойник“ Бакалов съумява да каже знаменателни думи за безсмъртието на ленинското дело: „Ленин бе олицетворение на съзнателния и борещия се за освобождение пролетариат, като Горкиевия Данко носеше той изтръгнатото от гърдите си пламтящо сърце и осветляваше пътя на човечеството. Неговият гений се подхранваше от съчувствието и съдействието на милионния свят. Тоя милионен свят остава да живее, да страда и се бори и след Ленина. Той ще намери нови лениновци, пътят на които вече е очистен от Владимир Илич.“

Първата годишнина от смъртта на Ленин Бакалов отбелязва много внушително. Сега се изявява не само авторът на статии и спомени, но и редакторът, който в няколко книжки на сп. „Нов път“ отпечатва най-разнообразни материали за вожда на пролетарската революция. В една част от тях — „Човекът на най-новите революции“ от Т. Павлов, „В. И. Ленин“ от Б. Горев, „Против течението“ от Астров — се рисуват личността и образът на Ленин , неоспоримите му качества на последователен и твърд революционер, в друга — „Ленинизъм и троцкизъм“ от Кам. Г., „Ленин и националният въпорос“ от Н. Ч. — се третират някои страни и въпроси на ленинизма, прави се опит за тълкуване

на острите класови борби у нас в светлината на ленинското учение („Нашите класови борби в осветлението на ленинизма“ от Светлов).

Най-силно впечатление прави обаче голямата статия на Бакалов „За оногова, за когото вечно ще се говори“, написана през 1927 г. (сп. „Наковалня“, бр. 77). В нея отново се разкрива образът на вожда и неговата гениалност. Бакалов посочва чертите на този теоретичен феномен, който надминава своите предшественици в областта на марксизма именно с това, че не се задоволява с простото популяризиране на теорията сред масите, а съумява да синтезира натрупания опит и знания, за да внесе нещо свое, голямо и значително, извеждащо на по-висок етап марксисткото учение. „Ленин бе гений — пише Бакалов,— а белегът на гения е тоя, че той разтваря нови хоризонти.“

Силата на Бакаловата статия се крие в широката проникновена и рядко обобщаваща характеристика на ленинизма. Ако в първата си статия — „Големият покойник“ — Бакалов очертава качествата на личността, нейното значение в историята, сега той се интересува от оня безценен принос, който Ленин направи за развитието на марксизма. Бакалов посочва новите исторически условия, при които се ражда ленинското учение — епохата на империализма, определена от Ленин като „последен стадий в развитието на капитализма“. Чрез теоретичната дейност на Владимир Илич марксизмът се обогатява с опита на три руски революции, в които се ражда гениалната идея за диктатурата на работническата класа. Нещо повече. Ленин подхваща мисълта на Маркс и Енгелс за необходимостта от подкрепата на селяните в пролетарската революция и я превръща в неотменимо условие за победата на работническата класа срещу буржоазията. В този смисъл особено значение имат и националноосвободителните движения в зависимите страни, на които Ленин обръща сериозно внимание.

Бакалов се смята особено задължен да подчертае онази забележителна роля, която Ленин отрежда на партията като авангард и ръководител в революционното движение. От погледа на българския революционер не отбягва и такъв въпрос — защо ленинизмът като теория и практика възниква именно в Русия. Чрез неговия отговор Бакалов всъщност посочва оригиналността на ленинските изводи, теории и идеи. Защото съвършено различни са условията в изостанала селска Русия, дотогава опора на международната реакция, от онези условия, в които се намира Англия, когато Маркс прави генералните си заключения.

Нов момент в статията на Бакалов, респективно и в неговото задълбочено познаване на Ленин е цитирането на редица произведения — „Кои са истинските приятели на народа?“, „Какво да се прави?“, „Материализъм и емпириокритицизъм“. Последната книга той нарича „най-ценното произведение на марксистката философия след „Анти-Дюринг“ на Енгелс.

Блясъкът на Бакаловата мисъл за Ленин и ленинизма намира своята кулминационна точка в заключението на статията. Тук чувствуваме революционно-марксистката висота, от която се оценява гениалното дело на Владимир Илич. „Ленинизмът — пише той — е такова сполучливо и щастливо съчетание на теорията с практиката, която чрез увличане масите в действие постави практиката в услуга на теорията, достави тържеството на теорията на марксизма.“ Бакалов разкрива Ленин като творец, който стои близо до кипящия живот на масите, който като древния Антей черпи от низините сили и знания. Това дава право на Бакалов с непоколебима увереност да каже: „И днес, когато единственият и неповторимият, както го наричаха последователите му, не е между живите, той е по-жив от всички живи. Неговото дело пламна в сърцата и душите на милиони и милиони.“ Колко силно и съвременно звучат тези мисли!

Статията на Бакалов „За оногова, за когото вечно ще се говори“ ще остане измежду най-хубавото, казано за Ленин в тежките години на цензурен гнет. Тя представлява и нов етап в отношението на Бакалов към пролетарския вожд — от възторг се преминава към едно задълбочено познаване на Ленин, опит да се осъзнае творчески още веднъж значението на неговото голямо теоретично дело. Както се вижда, Бакалов вече съвършено съзнателно цитира и на места си служи с ленинския език.

III

Щом в обществено-теоретичен план Ленин е безспорен авторитет и Бакалов с основание го поставя на първо място сред съвременните вождове на Болшевишката партия, естествено е да се запитаме какви теоретически и литературно-критически позиции отстоява той през 20-те години, в каква насока се развиват неговите естетически възгледи? Ако в обществено-политическата му практика откриваме красноречиви свидетелства за отражение на ленинските идеи, то можем ли да твърдим същото по отношение на литературно-естетическата му система?

Влиянието на ленинските идеи в областта на естетиката у нас и в частност върху Бакалов не бива да се схваща откъснато от всеобщото и многообразно отражение на съветската художествена литература, теория и критика през 20-те години. Това е цялостен процес, продължение на онова дългогодишно взаимодействие на българската и руската литература, което започва „от Карамзина и стига до Ленина“, по думите на Бакалов.

За да се доловят и разграничат новите моменти в естетическата платформа на Бакалов, нужно е да се върнем малко назад към началото на нашето столетие. Тогава, както много дейци на социалистическото движение, Бакалов изгражда обществено-политическото си съзнание под влияние на Плеханов. Наред с уроците по марксизъм той усвоява и неговите естетически принципи с всичките им положителни и отрицателни страни. Плеханов ще бъде за Бакалов „духовен учител“, „крупен авторитет“, към когото той до края на живота си ще запази уважение. В същото време обаче в отношението му към Плеханов се откриват различни моменти, които се движат в границите от безпрекословното преклонение до критичното му възприемане.[1]

Строго претегляйки фактите, можем да определим 20-те години като момент за опит за откъсване от Плеханов, за взискателно отношение към неговите естетически постановки, докато се стигне до онази безпощадна критика на грешките и сляпото увлечение по Плеханов през 30-те години. Разбира се, и при тази критика не всичко у Бакалов ще бъде ленинско. Но нали не можем и не бива от разстоянието на нашето съвремие да съдим категорично грешки, които са не само на Бакалов, а и на цялата революционна пролетарска теория и критика. В случая много по-важно е да се открият звената във веригата, която свързва Бакалов с нашето време и илюстрира неговите усилия да се доближи до Ленин, отнасяйки се творчески към наследството на Плеханов.

И през 20-те години, без да навлизаме в подробности, следва да се подчертае, че Бакалов продължава да се отнася с пиетет към Плеханов. Но в същото време в неговите статии можем да открием взискателна критика на някои от главните принципи, застъпвани от руския марксист. Така на първо място Бакалов отхвърля онази обществена и идейна колебливост и непоследователност на Плеханов, изразени по време на Първата руска революция и по-

[1] Повече за влиянието на Плеханов върху Бакалов вж. Ж. Авджиев, Г. Бакалов Литературно-критическа дейност, С., 1959, стр. 12; В. Злиднев, Извори на дружбата, С., 1968, стр. 151.

късно през февруари и октовмври 1917 г. Това е позиция, която не задоволява нашия революционер. Още по-красноречиво доказателство за това е и новата обществено-политическа линия, която той следва след 1919 г. Сега Бакалов открито скъсва с широките социалисти и техните издания, отказва се от парламентарните средства на борбата, възприема изцяло революционната тактика, по ленински пропагандира идеята за диктатурата на пролетариата.

От друга страна, преодолявайки някои политически грешки на Плеханов, за които по-горе стана въпрос, в областта на изкуството и литературата Бакалов продължава да стои на плехановски позиции. Това се вижда от редица положения, излезли в книгата „Беседи за изкуството“ (1924). Но да не се оцени достатъчно и другият факт — интересът и движението му към Ленин, както досега е правено, също е неоснователно. Че това е процес на вътрешно идейно преустройство, личи от неговия спомен „Плеханов в България“ (сп. „Нов път“, кн. 13, г. I, 1924), където той от името на всички довчерашни поклонници на Плеханов самокритично бележи следното: „В процеса на развитието на войната и после на руската революция дистанцията между Плеханов и неговите български ученици все повече се усилваше“.

Когато отстоява значението на богатото теоретично наследство на Плеханов, Бакалов се придържа и към съществуващата тогава в съветската наука оценка за Плеханов. Например в „Беседи за изкуството“ той цитира Б. Горев и неговата брошура „Первый русский марксист Г. В. Плеханов“, издание на Главполитпросвет. Книжката е пореден номер на библиотеката „Серия популярно-марксистская“. Изглежда, че Бакалов е следял твърде редовно тази библиотека. Едно бегло сравнение на заглавията в издаваната от него „Социалистическа библиотека“ и тази „Серия“ показва удивидтелна близост.

В „Серия популярно-марксистская“ четем: „Бъдещото общество“ от А. Бебел, „Социалната революция и на другия ден след социалната революция“, „Противоречията на класовите интереси от 1879 г.“ от К. Каутски, „Наемен труд и капитал“ от К. Маркс, „Принципи на комунизма“ от Фр. Енгелс и др. Същите книги понякога с променени заглавия излизат и в популярната социалистическа библиотека на Бакалов. Този факт дава основание да се предполага, че той е бил в непосредствен контакт с издателството на Главполитпросвет „Красная новь“. И което е по-важно, като пропагандира книгата на Б. Горев у нас, Бакалов практически утвърждава ленинската оценка за Плеханов. Ще напомним, че Горев е от ония съветски автори, които с нужната критичност и обективност определят мястото на Плеханов в развитието на философската мисъл в Русия. Той го нарича „дълбок мислител и изследовател“, истински продължител на Маркс и Енгелс, „познавач на марксистката философия“, без да отминава политическата му непоследователност в непосредствените класови борби. На Бакалов е скъпо убеждението на автора, че въпреки някои слабости „ролята на Плеханов му дава право на безсмъртие не само в опита на руските работници, но и в опита на работниците от цял свят“.[1]

Списание „Под знаменем марксизма“, което Бакалов добре познава, през 1922 г. характеризира положителните страни в делото на Плеханов. При това в мартенския брой на същото списание вече е излязла статията „За воинствуващия марксизъм“, където Ленин бележи следното: „Солидната материалистическа традиция в Русия дължим главно на Плеханов.“ Това дава основание и на самия Бакалов да защищава Плеханов от опита на Бухарин да игнорира изцяло неговото значение.[2]

---

[1] Б. И. Горев, Первый русский марксист Г. В. Плеханов, М., 1923, стр. 51.

[2] Вж. Г. Бакалов, Остарял ли е Плеханов?, Притурка на Работнически вестник, № 26 от 23. XII. 1922 г.

Най-после Бакалов цитира през 20-те години и самата висока оценка на Ленин за Плеханов, направена през 1921 г. — „не можеш да станеш истински съзнателен комунист, без да изучиш — именно да изучиш — всичко писано от Плеханов по философия.“[1] Ето какво дава импулс на българския критик да отстоява значението на богатото теоретично наследство на своя учител.

Справедливостта изисква да кажем, че в тези години, когато Бакалов се опира на Плеханов и следва естетическите му концепции за изкуството, това не е просто от любов към авторитета, а момент от борбата му с вредни идеалистически и псевдомарксически тенденции в пролетарската култура и изкуство. За това му помага най-вече и положителното отношение на Ленин и други руски марксисти към Плеханов. Не бива обаче да се абсолютизира това, че Бакалов винаги добре и на време схваща ленинската оценка и изведнъж се отърсва от Плехановите грешки. Това, подчертахме, е труден и мъчителен процес, който най-съзнателно ще продължи и през 30-те години.

IV

За отдалечаването на Бакалов от Плеханов следва да посочим и друга причина — всеобщото проникване и въздействие на съветската литература, теория, естетика и критика през 20-те години. Този процес е особено бурен в първите години след революцията (1918—1923). Нашата обществено-политическа, естетическа и критическа мисъл проявява обяснима активност и оправдан интерес към културно-историческите явления в Съветска Русия. Нова и единствена по характер е извършената революция, ново по съдържание, идеи, цели и задачи е зараждащото се изкуство. А. Г. Бакалов е един от тези български литератори-марксисти, които през тези години с повишено внимание следят всички значителни събития в съветската литература. Нещо повече. Може да се каже, че той е най-осведоменият по литературните въпроси.

Създаването на пролетарската литература и изкуство, тяхното съдържание и форми, отношението към литературното наследство на миналото са основните вълнуващи въпроси както за съветската литературна теория и критика, така и за българската. През призмата на нашите национални условия често те получават специфично тълкуване. Успоредно с тях изникват и други, по които много оживено се спори: за необходимостта пролетарското изкуство да се зароди в условията на капитализма, за неговото значение в класовата борба на пролетариата, за свободата на художника и др.

Бакалов темпераментно се изказва по всички тези проблеми. Поле на неговата активна дейност стават естетиката и критиката, съвършено съзнателно изместили предишното му внимание към обществено-политическа дейност. Той е член на Комисията при Централния комитет по идеологическата работа и посвещава всичките си сили за организиране и сплотяване фронта на пролетарското изкуство. Сега в неговите статии и студии се оглеждат не само възгледите на Плеханов. Съветският българовед В. Злиднев правилно отбелязва: „Опирайки се върху традициите на марксическата естетическа мисъл в България и използувайки опита на съветските критици и литературни историци, българската марксическа критика от онези години (20-те години — б. а.) — на първо място в лицето на Георги Бакалов се е стремила да обоснове теоретически закономерностите за развитие на пролетарската литература и да разкрие несъстоятелността на естетическите идеалистически теории, тласкащи

---

[1] В. И. Ленин, Сочинения, т. 32, стр. 73. Бакалов цитира тази мисъл на Ленин в студията си Беседи за изкуството, С. 1924, стр. 12.

писателите в обятията на формализма или по пътя за служене на национализма и реакцията.“[1]

На първо първо място върху Бакалов огромно влияние оказав А. В. Луначарски. Именно чрез него нашият критик ще се издигне, ще се доближи до някои ленински постановки за литературата и изкуството.

Трудно е да се твърди, че Бакалов още в 1908 г. усвоява и възприема неговите концепции. Но че в началото на 20-те години той отново препрочита Луначарски, говори не само фактът, че Бакалов го цитира в „Беседи за изкуството“, но и цялата му литературно-критическа и публицистична дейност оттогава. Неговите „фейлетони“ — „Борческата поезия“, „Революционната поезия у нас“, „Трудовата поезия“, „Изкуството като отражение на живота“, „Новото в нашата поезия“ — отразяват онези разбирания на Луначерски за ролята на критика, които гласят: „Работата на критика е да показва назрелите задачи. Може би това ще улесни избора на художника. Да се осветлят всички кътчета на съвременния живот със светлината на безпощадната критика, но не с критиката на отчаяния отцепник, а с критиката на съзнателен враг на стария свят в името на любимия нов.“[2]

Това е нов момент и в естетическия кодекс на Бакалов. Той се откъсва от обективизма на Плеханов, който се задоволява само с тълкуване на явленията в изкуството и отстоява задачите на действената критика, чрез която могат да се направляват тези явления.

Така „Задачите на социалдемократическото художествено творчество“ се свързват тясно с контекста и на други статии, които Бакалов превежда през 20-те години — „Пролетариатът и съветската културна работа“, „Проблеми на социалистическата култура“, „Изкуството като социално явление“ и други. Прогресивният и партиен печат също много широко помества материали от Луначарски. Това е напълно естествено. Въпросите, проблемите, които се третират в неговите статии, са особено актуални за нашата пролетарска естетика и култура. А Луначарски е голяма величина в литературната теория след революцията.

Отражението на Пролеткулта у нас става конкретен повод Бакалов да се изкаже по основните въпроси на пролетарската култура и изкуство. Нуждата именно от теоретична обосновка на новите изисквания на времето към пролетарския литературен фронт го заставя да стъкми и издаде тъничкия сборник „Под знамето на Пролеткулта“, в който откриваме първите две по-горе цитирани статии на Луначарски, заедно с тези на В. Полянски и В. Керженцев.

Мислите на Луначарски за пролетарската култура по същество изразяват ленинските заключения за необходимостта от нейната успешна победа като част от общото дело в построяването на социализма. Тези мисли ще намерят по-сериозен отглас освен в предговора, с който Бакалов снабдява сборника, но и в статията му „Задачите на Пролеткулта“. Тази статия ни подсказва, че Бакалов е познавал и други произведения на Луначарски — например „Културните задачи на работническата класа“ (1917).

Статията „Задачите на Пролеткулта“ („Работнически вестник“, бр. 123, 16. IX. 1921 г.) доразвива и доуплътнява в теоретичен план възгледите на Бакалов по въпросите на пролетарското изкуство. В нея той определено изявява отношението си към такива кардинални проблеми на пролетарската естетика като класовия характер на културата и изкуството, отношението към културното наследство, ролята на пролетариата в бъдещата социалистическа култура. Противно на традиционното мнение в нашата литературна наука

[1] В. Злиднев, Извори на дружбата, С., 1968, стр. 79.
[2] А. Луначарски. Задачите на социалдемократическото художествено творчество, сб. Изкуство и социализъм, Бургас, 1908, стр. 126.

трябва да подчертаем, че Бакалов изгражда своята позиция, опирайки се не на Плеханов, а на Луначарски. Тук съвсем не става дума за това, че Бакалов изцяло и окончателно се е освободил от влиянието на Плеханов. Но сега той се отнася към неговите концепции с критичност и взискателност и съумява да ги вплете, както ще се убедим по-нататък, в общия тон на борбата за пролетарско изкуство там, където е нужно.

Само чувствителността към новите изисквания на времето го заставят с внимание да възприеме задачите, които Луначарски формулира пред зараждащото се социалистическо изкуство. Поразително впечатление прави единството на оценки и възгледи, когато се засягат въпросите за бъдещата култура на пролетариата. Бакалов е следял внимателно процесите и явленията в съветската литература, в това число и дейността на Пролеткултa, защото от неговата статия личи познаване на онези цели и задачи, които Луначарски му отрежда още във времето на неговото създаване в навечерието на революцията.

Бакалов, както и Луначарски, е вдъхновен от творческите възможности на пролетариата, дълбоко вярва в тях. Тази гореща вяра го окриля да каже: „Пролетариатът иде със своя култура, с такова развитие и усъвършенстване на материалния и духовния живот на човечеството, които са само нему свойствени. Това не значи, че той има своята култура готова, изработена и остава само да я насажда. Дадени са само нейните основи, нейните общи контури, но разцъфтяването, изпълването ѝ с живот, развитието ѝ са дело на дълъг исторически период, в който пролетариатът стана господствуваща класа, ще твори живот, но само малко или много продължителното господство на тази класа дава възможността да процъфтява и се наложи.“ Става ясно, че Бакалов си представя истинското развитие на пролетарската култура едва след победата на революцията. А бъдещата социалистическа култура може да разцъфти само на основата на победилата за по-дълъг или по-кратък срок пролетарска култура. Той отхвърля твърдението, че „пролетариатът гледал да разруши цялата култура, разработена от досегашната история“.

От тона на статията се чувствува, че Бакалов се стреми не само да отстоява истината за пролетарската култура — необходимостта тя да се зароди още в недрата на капитализма, но и да съкруши идеолозите на буржоазното изкуство у нас, разпръскващи не малко клевети по адрес на руската революция и нейното изкуство, т. е. да защищава делото на руския пролетариат, чийто пример му е скъп.

Бакалов, както и Луначарски подчертава класовия характер на пролетарската култура. Но не в смисъл на рязко противопоставяне на културата на другите класи в духа на богдановския нихилизъм. Той я отделя от всички класови култури, показвайки нейните коренни различия. Преди всичко в нейната основа не лежи експлоатацията, неравенството, което според Бакалов е „едно велико нейно достойнство“.

Силната страна на статията „Задачите на Пролеткултa“ е теоретически правилното отношение към културното наследство. Основният критерий за Бакалов в подхода към постиженията на човешката култура и изкуства са критичност и творческо отношение. „То не значи — пише той, — че тя (пролетарската култура — б. а.) ще пренебрегне ония елементи на буржоазната и въобще на старата култура, които могат да бъдат полезни. Всичко онова от старата култура, което има по-дълготрайно и общочовешко значение, ще бъде запазено, за да служи като изходна точка на по-нататъшното развитие. В областта на духовната култура всички художествени постижения ще послужат за изходна точка на едно разкошно развитие, обагрено от светогледа на пролетариата.“

Такава е позицията на Бакалов по един от основните въпроси на пролетарската култура. За негова чест тя го сближава повече с Ленин, Луначарски, отколкото с теоретиците на Пролеткулта. Справедливостта изисква да отбележим обаче, че тази в основата си вярна марксистко-ленинска постановка за културното наследство в критическата си практика Бакалов не винаги съумява последователно да отстоява.

Явленията и примерът на съветската литература никога не са били за него само фраза или еталон. И сега такъв факт като Пролеткулта трябва да намери конкретно отражение, специфично за нашите национални условия. Такова пречупване е изграждането на пролетарски литературен фронт. За Бакалов зараждането на пролетарската литература и изкуство в условията на още непобедилата революция е основен въпрос. Тук се крие и патосът на неговата статия. На пролетарското изкуство Бакалов възлага големи надежди като средство за възпитание в комунистически дух, в борбата за справедливост. Той особено и на няколко места подчерта комунистическия облик на самата пролетарска култура. Нейното проникване в съзнанието на широките маси ще способствува за изживяване на буржоазната психология, за освобождаване от еснафската „дребнобуржоазна стихия" (Бакалов цитира Ленин). „Така пролетарската култура — пише той — дори само в своите наченки се явява едно мощно оръжие в борбата на работническата класа. Тя престава да бъде само идеал на бъдещия комунизъм, тя самата се бори за този комунизъм."

Естетическата платформа на Бакалов не остава заключена в „Задачите на Пролеткулта". Някои основни нейни мисли срещаме и в статията „Изкуство и революция" (сп. „Артист", бр. 1, 1. V. 1922). В нея Бакалов отново формулира един от основните въпроси на социалистическата култура и изкуство — нуждата то да се зароди още в условията на капиталистическата действителност. „Още в самия процес на борбата се заражда новото изкуство, което носи войнствуващ характер. То възпламенява бойните редове, повдига тяхната енергия, въодушевява ги със светла вяра. В него се прелива алтутруистичната психология на класовата солидарност, то организира чувствата на борещите се маси." Не е трудно да се открие тук онази взаимовръзка между революция и изкуство, които Луначарски подчертава в едноименната си статия, поместена само една година по-рано в същото списание.

V

Отдалечаването на Бакалов от Плеханов върви и в друга посока — чрез критичното отстояване на някои негови правилни по същина марксистки концепции. Една позабравена полемика от 1923 г. на страниците на сп. „Ново време" ни открива Бакалов като страстен защитник на марксистко-ленинското схващане за задачите на изкуството. Самата полемика е свидетелство за активното отношение на нашата марксическа теория и критика към основните въпроси на пролетарската естетика.

Конкретен повод за дискусията става статията на Бакалов „Как се отнасяше Плеханов към изкуството?" (по спомени на Л. И. Акселрод, сп. „Ново време", кн. 14, 1. IV. 1923 г.). Като се опира на Плеханов, Бакалов се изказва главно по два въпроса: първият, за целите и задачите на пролетарското изкуство, и вторият, за формите на неговото създаване и популяризиране. По наша преценка статията има двойна задача. От една страна, тя като че ли е насочена против възгледите на онези пролеткултовски теоретици, които в началото на 20-те години усилено се превеждат у нас, и от друга — срещу отражението на техните теории върху някои наши представители на пролетар-

ската естетическа мисъл. Тук му е мястото да отбележим, че статията на Бакалов и самата полемика се предшествуват от материали на известните пролеткултовски автори А. Богданов, Ф. Калинин, В. Плетньов и др.

Поддръжник и проводник на пролеткултовските тенденции в литературата и изкуството у нас става Иван Генчев.[1] В полемиката с Бакалов той на българска почва развива техните постановки.

Както вече подчертахме, първият основен дискусионен въпрос е за целите и задачите на пролетарското изкуство, неговото значение за пролетариата. При определяне целите и задачите на изкуството Иван Генчев изхожда от богдановската философия за „чистия опит" и „чистата психология" на пролетариата, изработена в процеса на колективното производство. Той отрежда на изкуството една единствена функция — идеологическата, т. е. „средство за организация на сложната психика на масите".[2] Стеснявайки твърде много границите на изкуството, той фактически отхвърля неговото етично, естетично и психическо въздействие върху пролетариата. Според него „комунистическото изкуство" трябва да бъде твърде „политично", „грубо тенденциозно", „едноообразно по съдържание", „грубо по форма", „поучително и грубо пропагандаторско". Тук не е трудно да се прозрат схващанията на Ф. Калинин, чиято статия „Диктатурата на пролетариата" той помества в предишния брой на списанието. Искрено предан на революцията, но възпитан в духа на каприйската школа на Богданов и Троцки, Калинин вижда задачите на пролетарското изкуство само в едно — „да бъде могъщо идеологическо оръжие, с помощта на което се улеснява организирането на живота в желаното направление, в интересите на една или друга класа".[3]

Своите възгледи (подкрепяйки ги с тези на Калинин) Генчев насочва срещу онова дълбоко съдържание, което Бакалов схваща в понятието „колосално културно утилитарно-пропагандистко значение" на изкуството, като цитира Плеханов. Несъмнено много по-прав в случая е последният, когато определя задачите на изкуството така: „Задачата на изкуството е да отразява действителността не само каквато е тя, но и каквато трябва да бъде. С други думи, действителността в нейното настъпателно движение и развитие."[4] Тази постановка не е далеч от онези три основни елементи на пролетарското изкуство, които Луначарски формулира в статията „Задачите на социалдемократическото художествено творчество". Позицията на Бакалов срещу Ив. Генчев се подкрепя и от Тодор Павлов, който рязко и решително се противопоставя на примитивните и псевдомарксически схващания за задачите на изкуството.[5]

Дискутираният въпрос не е маловажен. В тясна връзка с него стои въпросът за формите на създаване и популяризиране на изкуството.

Иван Генчев се стреми да внуши своята теория за „понижената форма". По своята същност тя не представлява нищо друго, освен пренебрежение на формата в изкуството въобще, уж в името на по-широката достъпност на великите обществени идеали до масите. С други думи, Ив. Генчев се оказва привърженик на безпомощния примитивизъм в изкуството в областта на формата. Грубата тенденциозност, политичността и „понижената форма" са „естетическите" принципи, на които според него трябва да се развива пролетарското изкуство.

---

[1] Ив. Генчев, Отношението ни към изкуството, сп. Ново време, кн. 16, 1923.
[2] Ив. Генчев, Отношението ни към изкуството, сп. Ново време, кн. 16, 1923.
[3] Ф. Калинин, Диктатурата на пролетариата, сп. Ново време, кн. 15, 1923.
[4] Г. Бакалов, Как се отнасяше Плеханов към изкуството, сп. Ново време, кн. 14, 1923
[5] Т. Павлов, По въпроса за отношението ни към изкуството, сп. Младеж, бр. 52, г. II, 1923.

Бакалов не просто реагира, а въстава срещу подобна гледна точка. С присъщия му полемичен патос той осъжда този „естетически рецепт“ за „понижаване на формата“. „При научния социализъм — пише Бакалов — и дума не може да става за опростяване, приспособяване към масите, чрез понижаване на културните форми“ (р. м. — М. К.). [1] В полемиката с Генчев той се противопоставя на едно, в основата си неправилно разбиране за връзката между форма и съдържание. Бакалов отстоява тяхното единство и съвсем справедливо поставя следния въпрос: „Задачата на комунистите не е ли да развиват всестранното съзнание на масите? Тяхната проповед не трябва ли да издига работниците? И ако задачата им е развитието на съзнанието и проповедта им — издигане на работниците, то уместни ли са грубата форма, демагогията, евтините ефекти и излишна ли е художествената форма?“ (р. — Г. Б.) [2] По своето съдържание въпросът на Бакалов не е далеч от ония съвети, които Ленин отправя към представителите на марксизма в книгата си „Какво да се прави?“ „Главното внимание — пише Ленин — трябва да бъде насочено към това да се издигат работниците до революционери, а съвсем не към отпускане непременно до работническите маси. (р. м. — М. К.)[3].

По същество Бакаловата позиция по въпроса за формата изразява ленинските принципи в пролетарското изкуство. Бакалов смята, че „понижената форма“ е „отрицание“, „смърт за пролетарското изкуство“. Връзката между форма и съдържание той схваща като диалектическо единство в противовес на опростените и примитивни представи на пролеткултовските теоретици и българските им последователи. Още тогава той аплодира „към преодоляване мъките на формата, за създаване на едно блестящо изкуство, което не е възможно без хармонично съчетание на съдържание и форма (р. м. — М. К.).[4]

Бакалов намира опорна точка за естетическите си принципи в художествената практика на нашето пролетарско изкуство. Прекрасен пример в това отношение е поезията на Смирненски. Бакалов бурно я адмирира като най-висш синтез на високо идейно съдържание и блестяща художествена форма. Тя му дава сили с толкова осъзната увереност да заяви: „Могъщото днес революционно движение на нашия пролетариат въплъти своя неудържим подем във възторжените стихове на Христо Смирненски, в които се чува топотът на грядущата революция.“[5]

*

Това са само няколко страници от пътя на Бакалов към Ленин, които бележат началото. Фактите ни убеждават в един твърде съзнателен интерес към личността на Ленин още в началото на 20-те години, в едно искрено намерение да се проникне задълбочено в същността на неговите идеи.

---

[1] Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. Ново време, кн. 20, 1923.
[2] Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. Ново време, кн. 10, 1923.
[3] В. И. Ленин, Что делать?, Сочинения, т. 4, стр. 461.
[4] Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. Ново време, кн. 20, 1923.
[5] Г. Бакалов, Нашето отношение към изкуството, сп. Ново време, кн. 20, 1923.

СЪВЕТСКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ И ТЕМАТА «ЛЕНИН И ТОЛСТОЙ»

Семьон Машински

Съветското литературознание отдавна се занимава с тази тема — направено е много по изучаване на Лениновото наследство и по-специално изследвани са статиите му за Толстой. Подробно е анализирано съдържанието на тези статии и е показано принципното им различие от всичко, писано дотогава за Толстой в народническите и либералните издания и социалдемократическия печат — легалния и нелегалния. Събран е богат фактически материал, направени са интересни наблюдения и редица сериозни теоретически обобщения. Но предметът е толкова дълбок и значителен, че едва ли някой ще се осмели да признае тази тема за изчерпана. Напротив, нашето литературознание може би едва сега се приближи до възможността да я изследва цялостно и с такава научна обстоятелственост, каквато съответствува на важността на предмета.

Лениновите статии за Толстой спадат към най-изтъкнатите произведения на световната естетическа мисъл. И макар че за тях е писано много, техният теоретически смисъл и методологическо значение все още не са извлечени и усвоени в пълна степен. Ето защо нужно е наново да се обръщаме към безсмъртните страници на Лениновото наследство и в тях да се опитаме да открием ония моменти, които днес за нас са особено поучителни и имат значение не само във връзка с творчеството на Толстой, но и за решаването на остри проблеми на нашата съвременна естетика и литературознание.

I

Всичко е необикновено в този удивителен човек — в неговия могъщ, сякаш изсечен от гранит характер, в неговия широк и дълбок мироглед, в неговото строго отношение към изкуството и собствената писателска работа, накрая дори в неговата лична и литературна съдба.

Двадесет и четиригодишен той издава първата си книга. И веднага проличава, че в голямата руска литература е влязъл писател с огромно дарование, способен да каже нещо съвършено ново в изкуството. Няколко последвали след това повести и разкази на Толстой не оставят вече у никого ни най-малко съмнение в това отношение.

И веднага около името му се разгарят страсти.

Положението в обществения живот на Русия и литературата по онова време не е леко. След кримската катастрофа с неумолима острота се поставят пред различни слоеве от руското общество въпросите: кой е виновен за това, което стана, по какъв път трябва занапред да върви страната, за да предотврати

възможността от подобни катастрофи в бъдеще, с какви методи може да се ликвидира прогнилият режим и да се преустрои животът на страната на справедливи начала?

От тези въпроси не може да избяга и литературата. То е време на безстрашна преоценка на ценности. В критиката кипят спорове около „пушкинското“ и „гоголевското“ направление. В литературата все по-рязко се очертава водоразделът между писателите, които служат на правдата, на народа, и онези, които се стремят да затворят своята муза в кулата от слонова кост на „чистото изкуство“.

Тъкмо в това трудно, „неуютно“ време се разнесе гласът на Толстой. И погледите на различните литературни партии се насочиха към него. Всички разбират, че руската литература се е обогатила с необикновен художник и че от неговите позиции много зависи съотношението на силите, а може би и изхода на обществено-литературната борба.

Необикновената литературна съдба на Толстой намира израз между впрочем и в онова почти пълно единодушие, с което той е признат от съвременната критика. А известно е, че дори на много крупни художници далеч невинаги приживе им е вървяло в критиката. Знаем колко пристрастни са били присъдите ѝ за Пушкин, Гогол, Островски и Достоевски.

На Толстой му провървява много повече, отколкото на който и да е друг голям писател. И работата не е само в обилието от похвали, които разточително му отправя критиката. Похвалите нерядко се съпровождат с напълно откровени опити да се изопачи и фалшифицира смисълът на неговото творчество. Такива опити съществуват и в зората на неговия литературен живот и особено — в неговия залез. И велико щастие за Толстой е, че в началото на неговата писателска биография стои името на Чернишевски, а в края ѝ — името на Ленин.

Това обстоятелство има огромно значение. Статиите на Чернишевски, написани по материали от първите произведения на Толстой, съдържат задълбочен и проницателен анализ на онези художествени открития, направени в ранните повести и разкази на Толстой. Тези статии в значителна степен определят направлението на Толстоевото творчество.

Още по-важна роля — вече в посмъртната съдба на Толстой и неговото наследство — изиграват статиите на Ленин за Толстой.

2

Както е известно, Владимир Илич не се е занимавал специално с литературна критика. Неговите изказвания в тази област са спорадични и са предизвикани винаги от конкретни обстоятелства на идейно-политическата борба, която води нашата партия. Въпреки това изказванията на Ленин за Херцен и Белински, за Чернишевски и Шчедрин, Некрасов и Тургенев, Горки и някои общи проблеми на изкуството и литературата свидетелствуват колко голямо значение той придава на художественото творчество и на неговата роля за формиране на общественото съзнание, за духовното развитие на народа.

Изкуството и революцията — ето главният аспект, в който Ленин неизменно разглежда един или друг крупен художник. Доколко задълбочено и правдиво неговото творчество отразява противоречията на съвременния живот, в каква степен отразява коренните интереси на народа и как въоръжава неговия дух в борбата срещу потисниците — отговорите на тези въпроси дават на Ленин обективен материал на размислите му за ролята на художествената литература в революционно-освободителното движение на народа и за важни теоретически обобщения в тази област.

През 1850 г. Херцен в своята знаменита работа „За развоя на революционните идеи в Русия“ пръв установи колко значителен е приносът на нашата отечествена литература в развитието на руското освободително движение. Херцен се базира на факти от 20—40-те години, когато освободителните идеи още слабо проникват в съзнанието на народа и са достояние предимно на „най-добрите хора от средата на дворяните“. През втората половина на XIX век този кръг значително се разширява. Революционните идеи обхващат много по-широки пластове от обществото. Русия става лидер на световното освободително движение. И именно тогава назрява световното значение на руската литература, отразяващо всемирно-историческото значение на руското революционно-освободително движение.

Един от най-могъщите симптоми на този процес е творчеството на Лев Толстой — писател необикновено сложен, противоречив, несподелящ революционните идеи и наред с това съдействуващ на революцията със своите гениални творби. В това отношение анализът на Толстоевото творчество представлява голям методологически интерес. Освен това, и то е най-важното, след поражението на революцията от 1905 г., в условията на реакцията и временното спадане на революционната вълна, проблемът Толстой придобива особено политическо значение. Ето защо тъкмо към него е насочено осторожното внимание на Ленин.

За никой от великите художници той не е писал толкова много, както за Толстой. Толстой е един от най-почитаните от Владимир Илич писатели. Толстой импонира на Ленин не само със силата на своя художествен гений, с широтата на своята мисъл, но и като необикновено ярка личност. Безстрашен бунтар, страстен изобличител, смъкващ „всички и всякакви маски“ от буржоазно-помешчическия строй на Русия, той не се страхува да иде и на ешафота за своите убеждения. В него смелостта се съчетава с някакво буйство. Не случайно нещо буйно, дръзко и упорито вижда Горки в духовния облик на Толстой: „В него живее дръзкото и любознателно буйство на Васка Буслаев и нещо от упоритата душа на протопопа Авакум, а някъде отвисоко или встрани се таи чаадаевският скептицизъм“.[1]

Седемте Ленинови статии за Толстой, написани в продължение на две и половина години, са не само нова дума за великия писател. Те стават важен жалон по пътя в развитието на марксистката естетика и литературната наука.

Осем години преди първата Ленинова статия за Толстой философът Лев Шестов излиза с книгата „Добро и зло в учении гр. Толстого и Ф. Ницще“, в която самонадеяно обещава да отговори на въпроса — в какво всъщност се състои „тайната на Толстой“?

Откритието на Шестов се оказа съвсем изненадващо. Според него „Толстой е велик актьор, който търси в своите произведения и в своите теории не път за решаване насъщните въпроси на действителността, а някакво нравствено утешение за самия себе си пред лицето на трагическите жизнени неуредици. В неговите романи „експлоатираният народ се явява на сцената не за да получи облекчение, а за да помогне на гр. Толстой да разобличава и громи“; та Толстой знае, че с нищо не може да помогне на бедните и нещастните и явно неговата проповед не е нищо друго, освен глас на викащ в пустиня.“[2]

Значи всичко, в името на което живее и страда великият писател, е чисто фарисейство и измама.

Това сензационно откритие предизвиква язвителни коментарии от страна на самия Толстой, който веднъж в разговор с М. Горки отбелязва по адрес на Шестов:

[1] М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 14, Гослитиздат, М. 1951 г. стр. 290.
[2] Л. Шестов, Добро и зло в учении Л. Толстого и Ф. Ницше, СПб., 1900 г. стр. 97.

— Виж ти какъв смел бръснар, направо така пише — че съм измамил себе си, значи и другите съм измамил.[1]

Лев Шестов, умрял преди тридесет години в емиграция, и до днес в определени кръгове на Запад се ползува с репутация на „значителен философ". Там преиздават съчиненията му, пишат за него статии, книги и дисертации, някъде дори съществуват „дружества на Шестов".

Концепцията на Шестов е любопитна с това, че в много откровена форма разкрива широко разпространената в буржоазната естетика от края на *XIX* — началото на *XX* век и тук-там все още съществуваща в „свободния свят" представа за художника като за актьор, който е в състояние както му хрумне да се появи пред публиката в най-различни маски.

Такова разбиране лишава изкуството от всякакво сериозно обществено съдържание, превръща го в капризна игра, в безсмислено преструване.

Лениновите статии за Толстой са проникнати преди всичко от чувство на огромно уважение към неговото творчество, което според Ленин има национално и световноисторическо значение.

В тези статии прави впечатление размахът и мащабността на философско-историческия анализ. Знаем колко подробно е чел и изучавал Владимир Илич Толстой. Само въз основа на всестранно познаване на неговото творчество са могли да бъдат направени онези обобщения, които така ярко и задълбочено осветляват личността на писателя, силните и слаби страни на неговия мироглед и смисълът на неговото художествено творчество.

И ето какво е забележително. Сложността и противоречивостта на духовните търсения на Толстой, острия прелом в неговите убеждения Ленин разглежда не като частен факт от биографията на писателя, а като обективно, исторически закономерно отражение на определени социални процеси, станали през втората половина на *XIX* век в Русия. С други думи, не „мъките на съвестта", не субективните и произволни търсения на Толстой по една отвлечена правда го ръководят, когато скъсва с възгледите и настроенията на дворянската, помешчическа среда и минава на страната на патриархалното селячество. В този прелом на писателя се отразяват търсенията на милиони народни маси в периода на нарастването на първата руска революция.

Общият теоретически смисъл на този Ленинов тезис е извънредно съществен за нашата съвременност: значението на художника се определя от това — в каква степен той съумява да покаже в своето творчество пластовете на народния живот, да отрази основните явления на историческата действителност.

3

Седемте Ленинови статии представляват строен цикъл, чиито елементи са вътрешно свързани помежду си с единството на замисъла и теоретическата концепция.

Структурата на този цикъл личи доста отчетливо. Първата статия „Лев Толстой като огледало на руската революция" поставя общи теоретически въпроси, свързани с творчеството и мирогледа на Толстой и с отношението му към руската революция. В следващите статии се развиват и конкретизират отделни звена от тази концепция.

Всички статии са писани в чужбина. Трябва да се има предвид, че освен седемте статии на Ленин, той няколко пъти публично е излизал пак в чужбина с речи-реферати за Толстой. Например на 18/5 януари 1911 г. той прочел в Париж в залата на ул. Дантон специална лекция-реферат за творчеството на писателя. Вероятно на този свой доклад Ленин придава известно значение

---

[1] М. Горький, Собр. съч. в тридцати томах, т. 14, стр. 281.

защото на следващия ден счел за нужно да съобщи: „Вчера четох тук реферат за Толстой — може би ще замина с тоя реферат из Швейцария на обиколка.“[1] Но пътуването на Ленин из Швейцария с лекциите за Толстой по неизвестни причини не се е състояло.

Текстът на реферата, прочетен в Париж, не е запазен. За съдържанието му можем да съдим само по краткото изложение, оставено от един от слушателите на Ленин — това е изглежда Н. А. Семашко — в писмо до А. М. Авраменок (от 20/7 януари 1911 г.), конфискувано от полицията. Намерената в полицейския архив важна бележка гласи: „Неотдавна Ленин изнесе реферат „Толстой и руското общество“, в който (Ленин) характеризира Толстой като изразител на епохата на подготовка на революцията и епоха на революционни настроения до появата на революционната класа, отбелязва неговата революционна роля, като критиката на частната собственост върху земята, съвременния брак, реакционните му възгледи относно развоя на капитализма, реакционния характер на неговата религия и пр.“[2] Според вероятното предположение на Б. Айхенбаум рефератът на Ленин представлява изложение на неговата статия „Л. Н. Толстой“ (първоначалното заглавие „Значението на Л. Н. Толстой в историята на руската революция и руския социализъм“), излязла на 29 ноември 1910 г. във вестник „Социалдемократ“.[3]

Известно е още едно публично изказване на Ленин в чужбина за Толстой — в Лайпциг. За него свидетелствува запазеното в същия полицейски архив и отдавна публикувано у нас дедективско донесение от Париж от 2 февруари 1912 г.: „Според получените от подполковник Ерхардт от дедективската служба сведения на 31 януари т. г. в Лайпциг Ленин е прочел реферат на тема „Историческото значение на Л. Н. Толстой“. От реферата са получени: от продажба на билети 84 марки, продадена литература „Социалдемократ“ и „Звезда“ за 14 марки и в полза на заточениците и каторжниците събрани 21 марки.“[4]

Трябва да отбележим, че своите задгранични реферати Ленин посвещава на най-актуални проблеми на марксистката теория и текущата партийна политика.[5] И не е чудно, че Владимир Илич придава на своите реферати в чужбина изключително важно значение, тъй като те дават възможност да се реагира бързо на някои събития от съвременния политически живот в Русия.[6]

Много характерно е, че редица доклади на Ленин са посветени на Толстой. През 1908-1911 г. „проблемата Толстой“ придобива остър теоретически и политически характер.

По такъв начин и статиите, и публичните изказвания на Ленин за Толстой дават представа какво е означавал по онова време за него писателят, колко голямо политическо значение придава той на неговото творчество, на неговата личност, на неговата историческа съдба.

В своите статии Ленин не се занимава с анализ на отделни произведения на писателя, макар че в основата на всяка статия лежи тяхното задълбочено

---

[1] В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 55, стр. 319. Всички следващи цитати са по това издание. Това писмо на В. И. Ленин е публикувано за пръв път от А. Елизарова, виж „Пролетарская революция“, 1930, бр. 4, стр. 135—136.

[2] Красный архив, 1934, т. I, стр. 224.

[3] Вопросы литературы, 1957, бр. 5, стр. 118.

[4] Красный архив, 1934, т. I, стр. 228.

[5] По данни на ИМЭЛ (1955 г.) Ленин е прочел в чужбина не по-малко от 170 реферата, доклади и лекции (виж Исторически архив, 1955, бр. 2, стр. 3).

[6] Характерни са няколко реда от писмото на Ленин от Женева до Л. А. Фотиева, отнасящи се до началото на юни 1905 г.: „Извикаха ме в Париж по една работа. Не ми се искаше да губя пътуването само за това, а да прочета и реферат. Темата: Третый съезд и его решения“. Писмото завършва с такъв послепис: „Ако, въпреки очакванията ми се окажеше, че не мога да чета реферата, може би изобщо не бих заминал. Затова непременно отговорете“ (т. 47, стр. 34—35).

и конкретно осмисляне. Теоретическите обобщения на Ленин се основават на изчерпателното познаване на предмета. Лениновите статии за Толстой са ценни за нас именно със своите теоретически обобщения.

4

Като съпоставя творчеството и мирогледа на Толстой с революцията, Ленин разкрива онези противоречия в руската действителност, които се отразяват не само в революцията, но и в съзнанието и творбите на великия писател. Разбирайки колко различно се отразяват реалните жизнени процеси в учението на Толстой и в неговите гениални художествени произведения, Ленин установява техния общ източник и проникновено разкрива механизма на неговото въздействие както върху философското учение, така и върху творчеството на Толстой.

„Неговото световно значение като художник, неговата световна известност като мислител и проповедник, и едното, и другото отразяват по своему световното значение на руската революция“ (т. 20, стр. 19). Това разбиране на Толстой коренно се отличава от концепцията, която предлага Плеханов.

Най-уязвимото място в Плехановата концепция е, че той изкуствено разединява сложния и противоречив феномен, наречен Толстой, на две същности: Толстой-художника и Толстой-мислителя. Увенчавайки с лаври първия, Плеханов се отнася рязко отрицателно към втория. Такъв възглед за Толстой има известни основания. Световната популярност на Толстой-художника предизвиква голям интерес към неговото философско учение, което съдържа доста назадничави, реакционни елементи. И това учение много активно се използува не само в Русия, но и в редица други страни в интерес на борбата против революционно-освободителното движение. Плеханов смята много важно да избие това оръжие от ръцете на реакцията. И трябва да кажем, че всестранната и основателна критика, на която Плеханов подлага толстоизма, има голямо теоретическо значение.

Плеханов разглежда Толстой в аспекта на крупните проблеми на съвременния обществен живот, във връзка с историческата съдба на народа. Такъв аспект на анализ създава за Плеханов теоретически предпоставки за задълбочено и вярно осмисляне на художественото и социалното значение на Толстоевото творчество, философските корени на неговото учение. И трябва да признаем, че Плехановите статии съдържат доста интересни и ценни наблюдения, които никой от съвременните изследователи не бива да отминава.

Но наред с това статиите на Плеханов поразяват с раздробеното възприемане на Толстой. Колкото образът на Толстой при всичките си свойствени мъчителни противоречия, е осмислен цялостно в работите на Ленин, толкова той е надробен и накъсан в статиите на Плеханов: художникът-Толстой е откъснат от мислителя-Толстой, идейната му позиция е изолирана от нравствената, естетическите възгледи от етическите. С една дума, трудно е дори да си представим как целият този конгломерат от противоречия се е вмествал в една личност. Плеханов не съумява да обясни тези противоречия в съвкупност и да ги анализира в тяхното единство. И не съумя да направи това, защото Плеханов често подменя конкретно-историческия принцип с абстрактно-логически. В това се състои основната слабост на неговите статии за Толстой.

Цикълът статии на Плеханов за Толстой се печатат приблизително през същите години, когато се публикуват и Лениновите статии. Върху тях се отразява отблясъкът на една и съща обществено-политическа ситуация в

Русия. Толкова по-интересни ни стават различията между двамата автори, различия не само в постановката на въпроса, а и в методологията на анализа.

Още в първата статия от Плехановия цикъл става дума за това, че руската земя има право да се гордее със своя велик писател, че сам по себе си фактът, че в Русия се е появил такъв художник е залог за по-доброто бъдеще на страната. Но гениалният талант се съчетава у Толстой със „сектанта" и сектантските заблуждения на писателя свидетелствуват за слабостите на Толстой.[1] Плеханов не обяснява и не свежда в едно противоречията между Толстой-художника и Толстой-мислителя. „Аз го считам гениален художник и много слаб мислител" — пише той в „Бележки на публициста". Оттук и дотук."[2] Едва ли такава постановка на въпроса може да бъде поне малко убедителна и достоверна. При цялата разномащабност на художествените и теоретическите възможности на Толстой, не бива да се забравя, че в нито едно от своите художествени произведения Толстой не престава да бъде мислител, философ. „Война и мир" и „Ана Каренина", „Възкресение" и „Смъртта на Иван Илич" дават достатъчно убедителна представа за дълбочината и силата на философските мисли на своя автор. Нещо повече, самата постановка на въпроса от Плеханов за „гениален художник" и „крайно слаб мислител" изглежда метафизическа, неправомерна. А впрочем възможно ли е да съществува такъв писател, в който да се съчетават „гениалният художник" с „крайно слабия мислител". Подобно становище обективно, разбира се, въпреки намеренията на Плеханов, подкрепя декадентските коцепции, според които творческият акт на художника се обявява за иманентен и затворен, независим от неговата „мисловна сфера".

Силата и слабостта, „разумът" и „предразсъдъкът" са споени у Толстой и са присъщи както на Толстой-художника, така и на Толстой-мислителя. Ленин не напразно говори за „крещящи противоречия", отразили се едновременно и в „произведенията, възгледите, ученията, в школата на Толстой". Съпоставяйки творчеството на Толстой с големите проблеми на обществения живот в Русия, Плеханов наред с това фактически изолира това творчество от съвременното освободително движение. Той пише, че Толстой „беше и до края на живота си остана голям аристократ"[3], че той, въпреки че дълбоко чувствува „неудовлетворителността на сегашния обществен строй", обаче не „разбира борбата за преустройство на обществените отношения, остава съвсем равнодушен към нея".[4] В статията „Лев Толстой и Карл Маркс" Плеханов отново се връща към същото становище, като го формулира много рязко и определено. Той говори за метафизиката като „главен източник на слабостта на Тостой и в тая връзка отбелязва по-нататък, че писателят „остана настрани от нашето освободително движение".[5]

Колко много всичко това се отличава от Лениновата концепция за творчеството на Толстой!

Литературата за Толстой е сериозно обогатена от такива теоретици-марксисти като Франц Меринг и Роза Люксембург. И двамата няколко пъти се насочват към творчеството и личността на Толстой и в редица статии се опитват да осмислят историческото значение на художественото наследство на писателя, а също силните и слаби страни на неговата философска позиция.

---

[1] Г. В. Плеханов, Симптоматическая ошибка. В кн. „Г. В. Плеханов. Литература и эстетика, т. II, ГИХЛ, М., 1958, стр. 361—362.
[2] Пак там, стр. 369.
[3] Г. В. Плеханов, пос. изд., стр. 376.
[4] Пак там, стр. 377.
[5] Пак там, стр. 399.

По-голямата част от тези статии са написани по същото време, когато се появяват и работите на Ленин, което дава съвсем естествен повод за някои съпоставки.

Меринг правилно отбелязва, че у нито един от крупните руски писатели „дарът на художественото творчество“ не е бил така тясно свързан с „дара на философското мислене“, както у Толстой.[1] „Могъщият поет“ у Толстой съжителствува с „проповедника на покаянието и нравствеността“. Източниците на това присъщо на великия писател противоречие Меринг търси в своеобразието на историческите условия в Русия. Той отбелязва, че литературният живот в една или друга страна е особено богат тогава, когато „икономиката и политиката още не са дозрели до извършването на исторически преврат“, който наред с това вече е „предвещан от стотици гласове“.[2] Оттук произтича характерната за Толстой дълбочина на художественото изображение на живота и „странностите“ на неговата философска мисъл. Говорейки за интереса на Толстой към „руския селски комунизъм“, Меринг обаче далеч не свързва писателя с характера на селската революция и нейните движещи сили.

Проблемата „Толстой и революцията“ не можа да реши в своите работи и Роза Люксембург. Тя оценява Толстой като „неуморим социален мислител“, подложил на критика „целия обществен строй“ на буржоазно-помешчическа Русия[3] — тя, както и Меринг, както и Плеханов, не схвана дълбоките връзки на Толстой с настроенията на многомилионните селски маси. А именно тук се крие коренът на цялата „проблема Толстой“, така проникновено разкрита от Ленин.

По такъв начин, опитвайки се да осмислят творчеството и личността на Толстой в светлината на актуалните проблеми на историческото развитие на руския живот и постигнали много в това отношение, Плеханов, Меринг, Роза Люксембург обаче не съумяват да разкрият характера и истинската природа на противоречията, свойствени на Толстой. Това направи Ленин.

Огромното и принципно значение на Лениновите статии за Толстой се състои в това, че в тях е изследвано не само художественото наследство на писателя, но и неговата личност с оглед историческия опит на народа, характера на руската революция и нейните движещи сили. Оттук целостността на Лениновия анализ, обхващащ всички страни на изследвания проблем и методологическата универсалност на Лениновата концепция, която дава възможност по новому да се преценяват многообразните явления на световната художествена литература.

Особено място в Лениновия цикъл заема първата и всъщност централна по своето значение статия „Лев Толстой като огледало на руската революция“, отдавна получила признание като едно от най-значителните произведения на творческия марксизъм.

Тя е написана в Женева във връзка с 80-годишнината на Толстой и се появява анонимно на страниците на излизащия в Женева болшевишки вестник „Пролетарий“ — през септември 1908 г.[4] Статията е писана по време, когато

---

[1] Франц Меринг, Литературно-критические статьи, Художественная литература, М.-Л., 1964, стр. 461.

[2] Пак там, стр. 460.

[3] Роза Люксембург, О литературе, ГИХЛ, М., 1961, стр. 102.

[4] Тази единствена излязла приживе на писателя Ленинова статия за Толстой не е могла, разбира се, да му бъде известна. Но не може да има съмнение, че Толстой в последното десетилетие от

Ленин е завършвал работата си над „Материализъм и емпириокритицизъм“ — т. е., тогава, когато Владимир Илич живее в атмосфера на особено интензивни философски размишления.

Статията „Лев Толстой като огледало на руската революция“ се отличава с поразително богатство на своето идейно и теоретическо съдържание. В нея са поставени множество въпроси, отнасящи се до най-различни проблеми от Толстоевото наследство, а също и проблеми на художественото творчество изобщо.

Забележително е преди всичко заглавието на статията. Във всичките си статии за Толстой Ленин съпоставя творчеството и личността на Толстой с основните проблеми на руската история, с проблемите на руската революция. Това само по себе си създава определен мащаб на разговора за Толстой. В първата статия прави впечатление стремежът на Ленин още в самото заглавие да подчертае изглеждащата на някои страшно парадоксална вътрешна близост на Толстой и революцията — именно оная революция, която той явно „не разбира“ и от която „явно се отстрани“.

Статията на Ленин има остро полемически характер. Своята концепция за Толстой той отстоява в полемика не само с „легалната руска преса“ — казионна и либерална, която по случай 80-годишнината на Толстой доста шумно му проявява своите лицемерни симпатии. Чрез примера на кадетските „бала-лайкиновци“ Ленин безпощадно осмива особено опасния вид лицемерие на онази част от руската либерална журналистика, която, не вярвайки „нито на Толстоевия бог“ и не съчувствувайки на „Толстоевата критика на съществуващия строй“, обаче за да запази приличие пред Европа „изведнъж започна да изхожда от фалшивите фрази за своята любов към „великия боготърсач“. И по-нататък Ленин отбелязва, че „свързвайки се с популярното име, за да увеличи своя политически капитал, руският либерал се старае с гръмки и надути фрази да заглуши нуждата от ясен отговор на въпроса: „на какво се дължат крещящите противоречия на „толстоевщината“, какви недостатъци и слабости на нашата революция изразяват те?“ (т. 17, стр. 209).

В методологическо отношение това е много важен момент в Лениновата статия. Ленин свързва с революцията целия Толстой — не само великия художник-разобличител, но и мислителя, създал реакционно религиозно учение, много опасно и вредно с оглед интересите на революцията.

Тази статия съдържа и несъмнена полемика със самия Толстой.

Работата е там, че през годините, непосредствено предшествуващи първата Ленинова статия, Толстой интензивно излиза в руския печат със статии, които, от една страна, рязко разобличават произвола и жестокостта на самовластието, от друга — показват отрицателното му отношение към революционните методи на борба. Такива статии на Толстой като „За общественото движение в Русия“ (1905), „Великият грях“ (1905), „Краят на века“ (една от главите носи характерното заглавие „Същността на революционното движение в Русия“, 1905),

---

своя живот много се занимава с изучаване на съвременното положение в Русия и внимателно следи развитието на политическите събития в страната, е чел работите на Ленин. В личната библиотека на Толстой в Ясна Поляна се пази брошура „О бойкоте третьей думы“, в която е поместена статията на Ленин „Против бойкота. (Из заметок с.-д. публициста)“. Толстой е чел тази работа. За това свидетелствува направената с молив бележка. Подчертани са няколко реда от Лениновия текст, които привличат вниманието на писателя: „Социалдемократът, стоейки на почвата на марксизма, прави бойкот не поради степента на реакционност на едно или друго учреждение, а поради наличието на онези особени условия на борба, при които, както показва сега опитът на руската революция, е приложимо своеобразно средство, наречено бойкот“. Думите „социалдемократ“, „марксизъм“ и „бойкот“ са подчертани с молив от Толстой (Виж публикацията в „Правда“, 1940 г., бр. 262). По такъв начин осемдесетгодишният Толстой е следил борбата на болшевиките против бойкота на III Държавна дума.

„Какво да се прави?“ (1906), „Обръщение към руските хора. Към правителството, революционерите и народа“ (1906), „За значението на руската революция“ (1906), „Не убивай никого“ (1907) — тези статии се появяват като пряк отклик на революцията от 1905 г. и последвалите след нея събития. В същия порядък трябва да се спомене и знаменитият памфлет „Не мога да мълча“, появил се през юли 1908 г. В тези статии Толстой излива накипялата в него ненавист към самодържавието, но наред с това ясно и определено изразява отрицателното си отношение към революцията.

Ленин, разбира се, не е могъл да не знае тези изказвания на Толстой. Под преките впечатления от тях именно се появява още в първата му статия приведеният по-горе пасаж, че Толстой „явно не разбира революцията“ и „явно се отстрани от нея“.

Въпреки това Ленин нарича този писател „огледало на руската революция“.

Много прогресивно настроени мислители от миналото си дават сметка колко благотворно влияние ще окаже върху развитието на изкуството революцията и добре разбират, че смъкването на диктатурата на експлоататорите ще окрили духовните сили на народа, ще разгърне неговата творческа енергия и ще създаде предпоставки за небивал разцвет на изкуството. Някога, под впечатление на бурните събития от 1848 г. композиторът и поетът Рихард Вагнер възторжено пише:

„Само великата революция на човечеството, началото на която някога разруши гръцката трагедия, може отново да ни подари истинско изкуство: защото само революцията може да извика на живот от своите дълбини, но по-прекрасно, благородно и всеобхватно онова, което е изтръгнала от консервативния дух на предшествуващия културен период и което е погълнала“.[1] Тези редове се появяват на гребена на същата революционна вълна, която поражда „Комунистическия манифест“ на Маркс и Енгелс.

Обаче далеч не всички велики художници на миналото правилно са разбирали характера на взаимодействието между изкуството и революцията. Много от тях, правдиво разкрили трагическите противоречия на съвременния живот, се плашат от революцията, боят се от нейните разрушителни сили. Към тези писатели принадлежи и Толстой. Наред с това субективното неприемане на революцията съвсем не откъсва неговото творчество от революцията. То влиза с нея в сложно и противоречиво взаимодействие. Да се разкрие механизмът на това взаимодействие означава да се реши важна естетическа проблема. И тя бе блестящо решена от Ленин.

„Лев Толстой като огледало на руската революция“ — в самото формулиране на тази теза чувствуваме тънкото разбиране на Ленин за специфическата природа на изкуството. Не разбрал революцията, отстранил се от нея, Толстой въпреки това създава произведения, които са огледало на тази революция. Значи художественото творчество притежава някаква своя относителна самостоятелност, която не позволява пряко и механично то да се привързва към сферата на политическото съзнание на художника.

Мисълта на Ленин хвърля светлина на въпроса, който отдавна занимава крупните естетици в света — въпроса за взаимоотношението в художественото творчество между фантазията и разсъдъка, художествената интуиция и рационалното начало, мирогледа и непосредствения творчески акт.

Укорявайки французите за разсъдъчността им, Гьоте казва, че „фантазията има свои собствени закони, които разсъдъкът не може и не е длъжен да следва“. И разяснява по-нататък на Екерман мисълта си: „Ако фантазията не можеше да създава неща, които завинаги ще останат загадка за разсъдъка,

---

[1] Рихард Вагнер, Искусство и революция. Пгр. 1918, стр. 23.

то изобщо фантазията не би струвала много“.[1] В тая дълбока Гьотева мисъл прави впечатление обаче извънредната категоричност на формулировката за границите, разделящи разсъдъка от фантазията. Те изглеждат твърде резки, неподвижни. Колко по-гъвкава е интерпретацията на Ленин за сложния механизъм на художественото творчество!

Голямо значение има разработката и конкретното приложение към Толстоевото творчество на теорията на отражението, която е теоретическа основа в изучаване общата природа и художественото своеобразие на реалистическото изкуство.

Огромната реалистическа дарба на Толстой дава основание на Ленин да разглежда неговото творчество като огледало на руската революция. Не разбирайки революцията, не споделяйки нейните цели и методи, Толстой въпреки това, благодарение на реалистическата природа на своето творчество се оказа способен да въплъти историческото съдържание на своята епоха и с това именно да отрази силните и слаби страни на революцията. „И ако пред нас стои действително велик художник, то той е трябвало да отрази в своите произведения поне някои от съществените страни на революцията“ (т. 17, стр. 206) — тази категорична класическа формула стана една от най-важните методологически основи на нашата марксистко-ленинска естетика.

Новаторският, може да се каже революционен смисъл на Ленинновата формулировка се заключава в смелата и оригинална постановка на проблема за взаимоотношението на изкуството и действителността, изкуството и революцията.

Правдивото изображение на живота е условие за неговото художествено познание и разбиране на неговите дълбоки закономерности. В своите произведения Толстой с такава сила разкрива социалните противоречия на буржоазно-помешчическа Русия, с такава безпощадна прямота сочи, от една страна, несправедливия характер на господствуващия строй, от друга, накипялата злоба и ненавист на народа към своите потисници, че тези произведения, независимо от целите, които преследва авторът, довеждат читателя до неизбежния извод: спасението на Русия може да дойде само по пътя на революцията. Така жизнената правда удържа в съчиненията на Толстой победа над неговите назадничави, неправилни политически и философски възгледи, над неговата проповед за непротивене на злото с насилие. Официална Русия не напразно така яростно ненавижда Толстой.

Обаче цитираната по-горе Ленинова постановка понякога се тълкува като потвърждение на мисълта, че в реалистическото изкуство мирогледът на художника, макар и да е съществен, но неговите слабости могат да бъдат компенсирани напълно чрез стремежа и способността на художника правдиво да изобразява действителността. Такова тълкуване принципиално противоречи — и буквално, и още повече на духа — на Лениновата статия.

Същността на работата е там, че в случай на слабости или съществени противоречия в художническия мироглед изкуството винаги търпи загуби. Голямото дарование на писателя не винаги и не автоматически е гаранция срещу известни грешки в изображението на действителността. Истинският реализъм в изкуството предполага не каквото и да е правдиво изображение на живота, а изследване на неговите „съществени страни“. Такова изследване е достъпно, разбира се, далеч не за всеки, а само на „истински велик художник“. Но дори и тогава неговите възможности не са абсолютно безгранични, защото на такъв художник ще се удаде да създаде не пълна, не изчерпателна картина на действителността, а да отрази само някои нейни

---

[1] Йоганн Экерман, Разговоры с Гете, Academia, М.-Л. 1934, стр. 369.

съществени страни. Прогресивният мироглед помага на писателя в най-висока степен, с най-голяма пълнота да разкрие заложените в неговото дарование възможности.

По такъв начин Лениновият анализ на Толстой не съдържа никакво противопоставяне между непосредствения творчески акт и важността на прогресивния мироглед. Напротив, тук с цялата сила се подчертава колко е съществен прогресивният мироглед за изкуството и колко липсата му неизбежно ограничава възможностите даже на гениалния писател.

В статията си „Лев Толстой като огледало на руската революция“ Ленин разработва извънредно тънка и действена методология за анализ на класическото наследство, чрез която то може да се възприема и оценява в целия сложен комплекс от социално-исторически и естетически елементи. Тази методология служи като забележително точен ориентир за изясняване разума на великите писатели от миналото и свойствените им предразсъдъци, силните и слабите страни на техния мироглед и творчество. Правилното ѝ прилагане дава възможност да се разбере възпитателното и познавателното значение на творчеството на класиците, неговия народен характер и да се оцени в него онова, което принадлежи на бъдещето. Тази особеност на Лениновата методология много осезателно схвана някога Ромен Ролан: „За литературния историк би било интересно точно да разбере какво именно у такива хора като Русо, Дидро, Волтер, във всички велики художници-предвестници изпреварва тях самите, какво принадлежи на бъдещото (макар че те самите не подозират това), от което те, ако могат да го предвидят, биха се отрекли. Именно такава работа с присъщата си стремителност и ясна прямота започна Ленин по отношение на писателя, когото той особено обичаше. . .“[1]

Целият патос на Лениновата концепция е насочен към бъдещето. И естествено, че основните ѝ положения запазват напълно своето значение и днес, за изследване естетическата природа на литературата на новия, социалистическия свят, за да се разбере ролята, която играят в тази литература високите нравствени търсения, идеалите на истинската човечност.

В Лениновия анализ на противоречията на Толстой, на силните и слаби страни в неговото творчество и мироглед, има още една важна методологическа особеност, свързана с изследването на онези страни от наследството на писателя, които са особено интересни днес.

Сега у нас много спорят на тема „класика и съвременност“. В тези спорове очевидно се очерта една погрешна тенденция, която показаха някои театрални режисьори (а нека кажем — също някои литературоведи и критици) в повърхностното осъвременяване на някои произведения от родната и чуждестранна класика.

Тази тенденция е в основата си антиисторична. Защото тя безусловно се противопоставя на това — големите произведения на миналото да бъдат възприемани в живата и конкретна атмосфера на своето време.

Наред с това не трябва да забравяме, че класиката не е музейна реликва. На всяка нова епоха тя се разкрива с нови свои черти и всяко ново поколение я обогатява със своя нов исторически опит. Връзката на класическото наследство със съвременността е много тънък и сложен проблем, който трябва да се решава смислено и внимателно.

Без съмнение прави са онези, които се изказват против метода на „намеците“ и „алюзиите“, с помощта на който се опитват да придадат известна външна злободневност на някои произведения от миналата литература. Но в

---

[1] Ромэн Роллан, Собр. соч. в четырнадцати томах, т. 14, М., 1958. стр. 567., Гослитиздат.

разгорещеността на полемиката някои критици и театрални дейци се поддават на изкушение от противоположна крайност, в резуллтат на което сякаш напълно се изключва възможността и необходимостта от съвременен поглед към класическото наследство.

Неотдавна например талантливият А. Грибов, когото високо ценя като забележителен актьор, излезе на страниците на един от нашите вестници със статията „Класика и съвременност“. Наред с правилните, съвсем основателни съображения за принципите на сценическата интерпретация, която МХАТ дава на класическия репертоар и по специално — на неотдавна възобновената постановка на „Ревизор“, неочаквано прочетох следното: „Смятам, че в тази постановка нито на йота (!) не е променено утвърденото на руската сцена разбиране на безсмъртната Гоголева комедия“.

Но ако това е така, то какво означава следната декларация на автора, че „трактовката на класиците се мени“, че „механически от една епоха в друга нищо не можеш да пренесеш — времето си има своите закони“?

Руската сцена не познава единствено, валидно за всички времена тълкуване на „Ревизор“. Що се отнася до мхатовската постановка, приведеното погоре твърдение на Грибов предизвиква още един недоумяващ въпрос: нима този спектакъл просто копира известните образци и не внася нищо ново в сценическата трактовка на безсмъртната комедия?!

Лениновият подход към Толстой е силно съвременен и същевременно е проникнат от дух на дълбок историзъм. Ленин изследва творчеството на Толстой диалектически, в неговото живо движение, в неразривното съпоставяне с процесите, извършващи се в самата действителност. А ние все още недостатъчно сме усвоили този съществен методологически урок.

Лениновите статии за Толстой винаги се четат с някакво чувство на увдивление. Те отдавна са влезли в христоматията на нашата марксистка естетика и почти всяка тяхна фраза се възприема като текст от някаква добре и отдавна позната песен. И наред с това винаги, когато препрочиташ тези статии, откриваш в тях нови страни, които преди не си схванал. Те извикват нови асоциации, подтикват мисълта. Такава е природата на истински великата творба на човешкия дух. Тя е неизчерпаема.

Статиите на Ленин за Толстой са еднакво поучителни и за писатели, и за критици и литературоведи. Дълбочината на проникновението на Лениновата мисъл в изворите на писателската лаборатория на Толстой, поразителният по дълбочина и яснота анализ на механизма на споряването на Толстоевия мироглед и неговото творчество — всичко това е интересно и важно за художника с оглед не само на познанието, но и на самопознанието. А дори в нашите условия, когато съветските писатели са свързани с единен общ мироглед, то това „сцепление“ действува винаги индивидуално и да се разбере неговата вътрешна закономерност е непроста и нелека задача. Далеч не всеки писател е способен да си даде ясна сметка за това — как се заражда неговото произведение и да обясни всички заплитания на събитията, постъпките, човешките съдби, които съставляват живата плът на романа, драмата, поемата.

Художникът трябва да е всепроникващ. Някога в старо време някои писатели — между тях са се случвали и много големи — обичали да се сравняват с птица, която пее и не разбира това, което прави. Това сравнение отдавна е изживяно и едва ли днес то може да хрумне на някой сериозен художник.

Въпреки това усилията за повишаване равнището на „съзнателността“ на творчеството и днес продължават да бъдат сериозна задача. Великите пи-

сатели на миналото са обикновено и велики мислители, те вземат близко до сърцето си не само различните явления от материалния бит на своята народ, но и сложните проблеми от духовния и по-специално естетическия живот на обществото.

Статиите на Ленин за Толстой са не само концентрация на мисли. Те учат на мислене и с голяма убедителност доказват колко нужен е за писателя здравия, прогресивен мироглед, който ще му помогне да разбере и съзнателно да управлява целия механизъм на своето творчество.

Лениновите статии за Толстой са особено ценни за нашето литературознание. Те са блестящ пример на истински научно изследване на художествено творчество — изследване, в което се оказват здраво споени конкретността и историзмът на анализа, разбирането на живата и сложна специфика на изкуството и дълбокото разбиране на диалектиката на неговите връзки с идеологическия живот на обществото, с политиката.

А нашето литературознание далеч още не се е освободило от антиисторичния подход към някои явления на художественото наследство. Продължават да се срещат работи, в които явно се чувствува стремежът на автора да „разкраси“ класика, да го „изправи“, елеят и тамянът се оказват преобладаващи „бои“ и елементи на анализа.

Напоследък в нашата критика и историко-литературна наука се засили интересът към проблемите на народността. И това е естествено. Вечно жив проблем, той на всеки следващ период от историята и нов етап на историческото битие на обществото се изпълва с ново съвременно съдържание. И не е чудно, че около това явление никога не ще утихнат страстите, не ще заглъхнат споровете. С него са свързани основните проблеми на нашето изкуство — неговата обща идейна насоченост и художествено своеобразие, пътищата на неговото историческо развитие.

Ключ за правилното разбиране проблемите на народността съдържат работите на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ и статиите за Толстой.

Най-важно звено от този проблем е признанието, че изкуството принадлежи на народа. Декадентската естетика с характерния за нея култ към избраната личност, на която уж само били достъпни висшите духовни ценности, винаги отстояваше и сега продължава да отстоява изкуство, лишено от народни корени, изразяващо интересите на експлоататорските класи и обслужващо само някаква аристокрация на духа. В Лениновата концепция за народността централно място заема мисълта, че изкуство, тясно свързано с живота на народа, правдиво изразяващо неговите стремежи, дълбоко отразяващо коренните процеси на самия живот — такова изкуство е истински народно изкуство, достойно за височайшето признание на целия народ.

Буржоазната идеология, космополитическа по природа, подсича народните и националните източници на художественото творчество. В музиката и живописта, в театъра и литературата тя насажда национално безлично изкуство, лишено от коренните връзки с живота на народа.

Своеобразната реакция на такова национално обезличено изкуство е появилият се от известно време у нас изострен интерес към осмисляне националните корени на нашата литература и нейните национални традиции. И естествено в това не би имало нищо осъдително, ако тези сложни въпроси се решаваха от марксистки позиции, на основата на Лениновото учение за двете култури във всяка национална култура. За съжаление, отделни изказвания на наши критици дават повод за сериозна тревога.

От известно време стана своего рода мода да се измъкват от историческото небитие имената на някои дейци на стара Русия и с тях да се свързва

решаването на големите проблеми на нашата култура. За това неведнъж се е писало в нашия печат. Ту изведнъж ще ни покажат някоя от мрачните фигури на руската публицистика от *XIX* век — Константин Леонтиев, когото представят като близък приятел на Лев Толстой или протопопа Авакум, който заедно с болярката Морозова... и ... Степан Разин ще бъдат обявени за изразители на руския национален дух.[1] Ту изневиделица ще измъкнат иззад историческите кулиси реакционния философ и декадентски поет Владимир Соловьов[2] или генерал Скобелев[3], които като изтъкнати авторитети мислители ще бъдат призовани да решават принципни философско-исторически, а понякога и съвременни социални проблеми.

Някои критически съчинения отдават на пълно забвение ленинската методология — сложни, противоречиви явления от нашата история и култура в тях се поставят изведнъж с голям замах на перото и се провъзгласяват за последователно прогресивни и народни.

Някога, в края на 30-те години, след разгромяването на вулгарния социологизъм в нашата критика и литературознание се появи като реакция срещу него теорията за единния поток. Всички големи писатели на миналото са обявени за народни, изразители на известен единен, общонационален, народен дух. Нещо подобно се среща в някои статии и днес.

Четеш подобни писания на наши критици и се чудиш колко малко те са възприели уроците на историята. Сякаш те нищо не са и чули за статиите на Ленин, посветени на въпросите на литературата, сякаш не е и имало борба срещу теорията за единния поток.

Само един пример. В „Героите на „уговорката“ Ленин безпощадно осмива статията на меншевика В. Базаров „Л. Н. Толстой и руската интелигенция“. В тази статия авторът прави сензационното откритие, че нашата отечествена интелигенция „единодушно признала целия Толстой като своя съвест“. Ленин по този повод отбелязва с негодувание, че от такава статия човек, който поне малко скъпи марксизма, не може да не се възмути. Всички статии на Ленин за Толстой са пропити от усещането за „крещящите“ противоречия, свойствени на този гениален писател и мислител. Изтъквайки всемирноисторическото значение на Толстой, Ленин нито за момент не забравя слабите страни на неговия мироглед и творчество — неговата „юродива проповед“ за „непротивене на злото с насилие“, „култивиране на най-изтънчената и поради това особено омерзителна попщина“, неговите претенции за откриване на нови рецепти за „спасение на човечеството“ и т. н. Ленин си дава сметка, че Толстой представлява съвкупност от много, понякога твърде противоречиви компоненти и поради това, когато говори за наследството на Толстой трябва винаги да се отделя зърното от плевела.

Но прочетете статията на Вл. Семьонов „Родники бьют из глубини“: „За най-добрите съвременни писатели утвърждаването на народността в своего творчество означава търсенето на онази духовност, която *и з л ъ ч в а в с я к а с т р а н и ц а* (тук курсивът мой — С. М.) на Пушкин, Толстой или Достоевски“.[4] Ето какво се оказва! *В с я к а с т р а н и ц а* на Толстой (явно имат се предвид и страниците, където той пише за ненужността и безсмислието на революцията и излиза с проповед за непротивене на злото с насилие!) и на Достоевски (очевидно, включват се и страниците от неговите съчинения, в които авторът проповядва религията като единствен път за спасение на

---

[1] В. *Ч а л м а е в*, Неизбежность, Молодая гвардия, 1968, бр. 9.
[2] М. *Л о б а н о в*, Достояние народное. Наш современник, 1969, бр. 2, стр. 100.
[3] И. *М и х а й л о в*, В час мужества. Наш современник, 1969, кн. 4, стр. 110.
[4] Наш современник, 1969, бр. 2, стр. 106.

човека от световното зло!) Сякаш всяка страница на тези писатели излъчва онази духовност, която води до утвърждаване на народността!

Те ти булка Спасовден!

Още един пример. Пише да кажем Лобанов статия за Леонид Леонов. И трябва да каже какво мисли за класическото наследство. Всестранно, задълбочено проучване на предмета съвсем не е задължително. Важно е съжденията да бъдат по-категорични и „новаторски", да се отличават от утвърденото дотогава. Повърхностността поражда всеядие, всезнайство. Днес се изказват безапелационни съждения за Крилов, утре — за Аксаков, други ден — за Достоевски и т. н.

И така, Лобанов говори за романа на Леонов „Крадец". В този роман се подвизава някой си еснаф Петър Горбидонич Чикилев, комуто всичко изглежда подозрително, дори Достоевски предизвиква у него страшно подозрение. И ето какъв практически извод прави от това Лобанов: „Достоевски за чикилевци е нещо непонятно, тъмно..."[1]

А в съзнанието на Лобанов изглежда целият Достоевски е съвършено прост, понятен и светъл. Колко прости си представя той Крилов и Аксаков — и всеки от класиците, до когото се докосне.

Не е трудно да се разбере, че тук е проявено същото отношение към класическото наследство, както у споменатия по-горе Вл. Семьонов. Чудиш се и се маеш, когато четеш подобни откровения. И не е така лесно да отговориш на въпроса: какво у тях доминира — теоретическото лекомислие или обикновена неосведоменост. А по-вероятно — и едното и другото...

Лекомислието се излива в твърде разнообразни форми. Но особено енергично — в стремежа да се представи класическото наследство лишено от каквито и да било идейни, философски, нравствени колизии. Нетърпим фалш, елей и миропомазание лъха от такива писатели, които представят иконописните ликове на нашите велики художници от миналото...

Неизменно оръдие в борбата срещу подобни „неославянофилски" поветрия е за нас Ленин, и по-специално неговите статии за Толстой.

Неотдавна на страниците на списание „Вопросы литературы" се поведе дискусия за литературно-естетическата позиция на ранното славянофилство. Някои участници в дискусията правилно спорят с явно вулгарно-социологическите мнения за славянофилството, обаче се опитват да представят това идейно течение така, като че ли то е играло в руската обществена мисъл прогресивна роля и че дори революционните демократи признавали неговата „позитивна функция". При това отношенията между революционните демократи и славянофилите се тълкуват като някаква сладка идилия. С тенденциозния подбор на цитати и необективното им коментиране се получава съвсем невероятна картина: като че ли не е имало и помен от ожесточена идейна борба на Белински и Херцен, на Чернишевски и Добролюбов срещу славянофилите. Цялата история на руската обществена мисъл от *XIX* в. е представена съвсем изопачено. Естествено, подобни становища срещат решителни възражения. Всъщност революционните демократи виждат в славянофилите свой опасен идеен противник, от който те се различават по главните идеологически и теоретически позиции, макар че не са елиминирали всичко, направено от тях, а понякога дори са отбелязвали и някои положителни страни на тяхната дейност. Но по основните въпроси те се различават.

В хода на дискусията несъмнено се доказа, че желанието да се реабилитира славянофилството, стремежът да се приближи то по някакъв начин до най-прогресивните идейни течения на своето време — всичко това доведе

---

[1] М. Лобанов. Блестинка. Молодая гвардия, 1969, бр. 5, стр. 285.

дотам, че двете идеологии — славянофилската и революционно-демократическата, фактически сякаш се изравняват. Може ли да се съгласим с подобни концепции?

Общоизвестно е положението у Ленин, че във всяка национална култура съществуват две култури. В спорове за наследството на славянофилите този ленинск̀и завет има особено значение. Не трябва да забравяме, че в домарксистките идеологии съотношението на прогресивните и реакционните елементи е твърде различно, понякога твърде сложно и различието между тези елементи не винаги лесно се поддава на изясняване. Тук е нужна задълбочена и внимателна изследователска работа.

„Хората винаги са били и винаги ще бъдат глупавички жертви на измамата и самоизмамата в политиката, докато не се научат да откриват зад всякакви нравствени, религиозни, политически, социални фрази, заявления, обещания и н т е р е с и т е на едни или други класи“ (т. 23, стр. 47). Тези редове от Ленин ни дават методологически ключ за разбиране истинското значение на славянофилите и онази обективна роля, която те са играли. Идеологията на славянофилите има дворянски, помешчически характер. Независимо от отделните прогресивни елементи тази идеология е в основата си консервативна, антиреволюционна и никога не е изразявала истински народните интереси.

Необходимо е строго да се съблюдават социално-историческите класови критерии в оценяването на сложните явления на историческото минало. Съпоставяйки например славянофилите с революционните демократи, ние си даваме сметка, че имаме работа не с равностойни величини. Не можем да забравим кое от тези идейни течения е играло значителна роля в освободителното движение на нашата родина. Трябва да помним, че едни дейци създават предпоставки, за да се появят на следващия исторически рубеж Плеханов и Ленин, стават предшественици на руската социалдемокрация, а исторически приемници и продължители на Хомяков и Кошельов станаха Константин Леонтиев и Николай Данилевски.

Забележителен пример на социално-исторически анализ на явленията на литературната наука ни дават, както видяхме, Лениновите статии за Толстой. Някои участници в споменатата дискусия справедливо отбелязват, че методологията на тези статии дава основа за правилното решение и на проблема за славянофилството.

Задачите на марксистко-ленинското изучаване на класическото наследство изискват от изследователите конкретен, исторически подход към всички негови елементи — идейни и художествени, изискват особено внимание за изясняваве прогресивните и реакционни страни на мирогледа на писателя. Във всичко това собствено реално се проявява Лениновият принцип за партийността, прилаган към изучаването на класическото наследство.

Методологическите принципи на Лениновите статии за Толстой са много необходими и за изучаване на съвременната съветска литература.

През последните години забележимо нарасна идейно-естетическото равнище на нашата критика. Появиха се редица книги, които основно и талантливо изследват творчеството на Горки и Маяковски, на Блок и Есенин, Шолохов и Фадеев, Федин и Леонов. Все повече сериозни статии се публикуват и в периодиката, посветени на конкретни проблеми на нашата текуща литература. Толкова по-остро се чувствува нуждата в бъдеще да се задълбочи методологията и да се усъвършенствуват принципите на критическия анализ.

Нашето общество се нуждае от високоидейно и художествено пълнокръвно изкуство. Успешното решение на тази двояка задача в много отношения зависи от критиката.

В преодоляването на емпиризма, който все още много се шири особено в работи, посветени на текущата литература, в повишаването на общото равнище на философската въоръженост на нашата критика, в придаването на по-голяма публицистическа заостреност, непрекъснато усъвършенстване методологията на идейно-естетическия анализ на художествения материал — в решаването на тези и много други свои професионални задачи нашата критика трябва непрекъснато да се опира на Ленин.

Неговите забележителни статии за Толстой представляват неизчерпаем извор за методологически идеи и естетически опит. Развивайки по-нататък тези идеи и опирайки се на този естетически опит, ние можем да предвижим напред нашата критика и литературна наука.

СПОМЕН ЗА ОКТОМВРИ И ЛЕНИН

Ламар

В първите месеци на 1918 г. аз командувах един оръдеен взвод от гробищата на Тулча. Аз нямам вина за това, че съм се бил срещу свои братя! Но като преглеждах писмата на войниците, от южния фронт вече пишеха на своите познати от „северния“: „Тъмен облак се задава, откъм гора, от Балкана!“ (Това писмо го запомних и разбрах, че войниците вече знаят за руската революция). Тя беше извършена току преди няколко месеца: царят свален и властта преминала в работническо-селските съвети. Това много допадна на войниците и нашите д в а фронта вече се огънаха от войнишката умора. Лятото премина в люти сражения на южния фронт: при Яребична, при Дойран и завоя на реката Черна. Тогава ние не можехме да узнаем, че начело на революцията е застанал Ленин. Но за войниците бе достатъчно, че з а п о ч в а революция!...

Тя се изрази в отстъплението на Добро поле, след кръвопролитни боеве: Англия и Франция ни превишиха с оръжия, но не и с дух!

Аз участвувах в последните сражения по Вардара и там чух от един войник, че Ленин ще оправи всичко!... Тая мисъл залегна в съзнанието ми като предсказание и като вяра.

Като се прибирахме от войната, затънахме в нейните последствия на беднотията. В Русия започна голямата гражданска война, която ние следяхме задъхани. В началото на 1920 г. се запознах с Гео Милев, който издаваше списание „Везни“. Той ме прие радостно и като сътрудник. В тая младост аз бях много бунтовен и това му допадна. И започнах да р а з л а г а м стихосложението. Това се вижда от книжката ми „Арена“...

С Гео Милев съжителствувахме до самата му кончина и като приятели, и като единомишленици по въпроси на литературата. Безспорно той ме надвишаваше със своите познания, че знаеше и няколко езика, а аз само руски, без падежи и склонения. Все пак това не ми пречеше да бъда „революционер“ в поезията.

А когато пристигна из Берлин Маяковски със своите „150 милиона“, издание на Ладижников, Гео ми я четеше на глас възторжен и вдъхновен. Тогава той я преведе. И може би тогава започна нашето „претворяване“ към руската революция. Дойдоха книжки от Блок, Есенин и Бели. Това ни вдъхнови още повече. А гражданската война се разширяваше по необятната Рус! Той преведе и „Скити“ на Блок, а Христо Ясенов прерисува илюстрациите на Гончарова „Христос“ и „Пес буржуи“ и ги закачихме в кръчмата „Копривщица“, където се събирахме и очаквахме победата на революцията!...

Аз си спомням много разговори, в които Гео Милев величаеше Ленина и ето какво той написа в своето г о л я м о списание „Пламък“ под двуцвет-

ната гравюра на Макс Мецгер, тогавашен наш приятел: „Владимир Илич Улянов Ленин“ — Ленин умря. Ако не е безсмислица да се каже „умря“ за един необозримо голям човек — един човек, който е обезсмъртил себе си още в дните на земния свой живот; възвисил целия свой облик сред лъчезарието на митологията.

Превърнат в мит, съзерцаван с пламенен трепет от милиони и милиони черни човешки същества, обкръжен със сиянието на светец днес са излишни повече думи за него: нито биография, нито критика на неговите дела. Митологичните образи нямат биография. Делата на бъдещето ще бъдат присъда за неговите дела.

Днес ние всички: и врагове, и поклонници — знаем само едно: Ленин бе един от ония човеци — титани на историята, — които се раждат по един в хиляда години. Твърде голям, за да бъде обхванат с обикновен човешки поглед; твърде бляскав, за да не изчезне в неговия блясък всяка написана днес буква. Титан, който налага мълчание.“ („Пламък“, брой 11, стр. 57).

М. П. Арцибашев писа за Ленин, цитирайки:

. . . произносятся слова
Разслабленного
Интелигента.

А. Белый

„Реакционната преса използува всяка кална дума на емигрираля руски интелигент, за да изкара делото на Ленин като най-големия позор в историята на човечеството.“ — Така започнах аз моя отговор на Арцибашев за неговата статия по случай смъртта на Ленин, напечатана в някакво английско списание и възпроизведена с възторг от нашия в. „Свободна реч“ от 8. 6. 1924 г. Ругатните Арцибашеви са му присъщи като психо-патолог на герои „за душата и тялото“. Спорът (отговорът) е малко сложен, но ще приведа края: „Не е ли абсурд днес, че Мережковски пише роман из живота на египетските фараони; не е ли цинично, че един автор на порнографически роман (Санин) излиза в европейския печат да ругае едно дело, което създаде нов импулс в живота на цялата световна литература; и не е ли плачевно, че в най-крупните и съдбоносни събития, Балмонт писа сонети за Катя, за Соня, за Мери! („Дарь Земле“) — и всички те понесоха по кървава Европа опърпаното знаме на символизма, за да погребат разочаровани покойния свръхчовек от миналия век? . . .“ (Това е напечатано в бр. 6, стр. 205 на списание „Пламък“ от 25 юни 1924 г.).

СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА — НАША ГОРДОСТ И НАША ТРЕВОГА

Петър Динеков

I

Забележителната статия на Д. С. Лихачов „Старославянските литератури като система“ поставя извънредно интересни въпроси както от общо литературно-теоретическо гледище, така и с оглед на развитието на старите славянски литератури и по-специално на старата българска литература. Трябва веднага да изтъкна, че в тази статия има страници, които не могат да не изпълнят с гордост българския читател — дава се висока оценка на постиженията, ролята и значението на българската литература през средновековието. Д. С. Лихачов пише: „Старобългарската литература постига високо развитие по-рано, отколкото литературите на другите славянски страни. Тя е със столетие по-стара от руската литература. Но не това само по себе си определя водещото значение на старобългарската литература. Самата сравнително ранна поява на старобългарската литература е резултат на високото обществено развитие на България през IX и X век. Бързите успехи на България в социалната област и свързаната с това ранна християнизация на страната позволяват на българската литература да усвои от византийската литература сравнително сложни произведения и да развие собствена оригинална писменост — служебна, богословска, „естественонаучна“ и пр. Именно тази старобългарска литература става основа на литературата-посредница“.[1]

Д. С. Лихачов подчертава .многократно високите постижения на старобългарската литература; говори с уважение за делото на Йоан Екзарх, наричайки Шестоднева „основния естетически кодекс на старославянските литератури“ (стр. 24). Той се старае да изясни обстойно ролята, която старобългарската литература изиграва в развитието на другите славянски литератури и особено на руската. В създаването на така наречената от него междинна литература „огромна роля принадлежи на българите и на първо място на Кирил и Методий, създателите на общославянската писменост и разпространители на единния за всички православни славяни литературен език — старобългарски в своята основа“ (стр. 16). . . . „България дава на Русия не само относително пълен комплекс богослужебни книги и книги, свързани с християнския мироглед; тя дава на Русия и литературен език, на който са написани тези книги, и отчасти дори представители на черковната йерархия“ (стр. 16). В заключителните редове на своята статия Д. С. Лихачов категорично подчертава „оня огромен принос, който е направила България в историята на

[1] Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 1, стр. 11.

славянските литератури. Колкото и да взимаме под внимание историческите условия, предизвикали в Русия появата на нейната литература, ако се съобразяваме само с тези местни, руски исторически условия, не можем да обясним „внезапната“ поява в Русия на извънредно богат литературен език и извънредно богат фонд от паметници на литературата-посредница. Това може да се обясни само, като се вземе под внимание ролята на България в общото разположение на историческите сили в югозизтока и изтока на Европа“ (стр. 37).

В новата си статия „Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература“ Д. С. Лихачов още по-обстойно изтъква не само славянското, но и европейското значение на онова, което са създали българските писатели в средновековието. Според него най-характерната черта на старобългарската литература е, че още при своето възникване тя е отговорила не само на национални, но и на общочовешки потребности, решавайки „основни въпроси на човешкия живот и мироглед“, и „с това е приобщила българския народ към общоевропейската култура“. Тая характерна особеност на българската средновековна литература е широко разгледана и твърде подробно анализирана в статията.

Не за първи път Д. С. Лихачов посочва голямата роля на старобългарската литература в развитието на руската литература. На тоя проблем той посвети своя обширен доклад на IV международен славистичен конгрес а Москва през 1958 г.[1] В това отношение Лихачов следва една традиция ня руската наука, която има огромни заслуги за изучаването на старата българска литература. Като се почне от бележитя труд на К. Калайдович върл. Йоан Екзарх от 1824 г., на руската наука се дължат най-важните открити- и изследвания в тази област в продължение на целия XIX в. Този интерес продължава и до днес, за което говорят трудовете на редица съветски учених Самото съществуване на този интерес вече показва, че се касае за тема, изключително важна не само за руската литература, но за историята на цялата славянска култура.

Високото признание, което се дава на общославянското и европейското значение на старата българска литература и култура, е едно свидетелство за силата на обективните факти, които никоя истинска наука не може да пренебрегне. За нас то е особено важно, защото чуждата наука не винаги правилно осветлява въпросите на българското историческо минало. Това признание съвпада и с нарасналия интерес в собствената ни страна към проблемите на българската средновековна литература и култура. Тук не става дума само за широкия обществен отзвук, който намери тържественото отбелязване на големи дати от историята на нашата култура, като 1100-годишнината от създаването на славянската писменост, 1050-годишнината от смъртта на Климент Охридски и 1100-годишнината от смъртта на Кирил Философ. Тези годишнини дадоха тласък на развитието на нашата филологическа и историческа наука, за което свидетелствуват значителният брой научни публикации и изследвания.

Не е тук мястото да се преценяват постиженията на съвременната българска наука в тази област. Ще отбележа само, че всеки въпрос, който се поставя във връзка със средновековната ни литература и култура, предизвиква жив и бърз отглас. За това говори и интересът, който бе проявен към статията на Д. С. Лихачов „Старославянските литератури като система“ — тя даде повод за оживена и полезна научна дискусия.

---

[1] Д. С. Лихачев, Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. — Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике, Москва, 1960.

II

Л. Грашева правилно отбелязва, че статията на Д. С. Лихачов „Старославянските литератури като система“ има преди всичко теоретичен характер. От този облик на статията „са обусловени две много съществени особености в нейната постройка. Първо, тя се разграничава като п о д х о д към средновековните литературни явления от всички най-значителни славистични публикации, посветени на взаимоотношенията между средновековните славянски литератури, и поради това е наситена с много нови идеи и нова терминология. Второ — и това всъщност е по-важното — наблюденията на автора се излагат във формата на п о с т а н о в к и на проблемите, които не се разгръщат в литературно-исторически план (въпреки че разсъжденията се опират на богат доказателствен материал), а са предложени за обсъждане като тези, чиято конкретизация и дооформяне, както личи от самото изложение на автора, най-често са въпрос на бъдещи изследвания“.[1]

Л. Грашева подчертава, че Д. С. Лихачов си е поставил за задача преди всичко да създаде т е о р и я на известни характерни за развитието на старите славянски литератури явления. Тъкмо поради това, поставени тезисно, редица конкретни литературно-исторически въпроси не са изяснени изчерпателно, не са разгледани цялостно, с оглед на пълнотата и завършеността на историческата картина. Тази особеност на статията на Д. С. Лихачов непременно трябва да се има предвид, когато се обсъждат засегнатите проблеми. Теоретическите обобщения са основното в нея. Разбира се, това не значи,че трябва да се оставят без внимание конкретните факти — с оглед на начина, по който се излагат, на обема, в който се засягат, и на точността, с която се тълкуват. Почти всички участници в дискусията внесоха в това отношение редица нови и интересни моменти.

Д. С. Лихачов посочва, че като материал най-обширно ще използува фактите на староруската литература: „Главно съсредоточавам вниманието си върху староруската литература, чиито паметници са запазени, макар и не пълно, но сравнително разнообразно. Староруската литература служи в доклада като пример за онези явления, които са свойствени и на другите старославянски литератури.“[2] Това, разбира се, съвсем не значи, че теоретически обобщения за характера на старославянските литератури могат да се правят върху основата само на една литература. Д. С. Лихачов е далече от такава мисъл; подобен подход би противоречил на самата задача на неговата статия. Той взима за изходна позиция групата на южнославянските и източнославянските литератури, които са тясно свързани помежду си генетически и са до голяма степен единни в типологическо отношение. Естествено, средновековната българска литература, от една страна — като най-стара, а от друга, — поради ролята, която играе в развитието на сръбската и руската литература, ще заеме в разсъжденията на Д. С. Лихачов важно място. Оттук и интересът на българските специалисти към статията на видния съветски учен.

Както всяка нова статия на Д. С. Лихачов, така и статията „Старославянските литератури като система“ се отличава с богатството и новостта на въпросите, които се поставят, и с оригиналността на решенията, които се дават. В това отношение Д. С. Лихачов има огромни заслуги в областта на проучванията на старата руска и старите славянски литератури изобщо, търсейки нов подход към явления, които в миналото представяха главно обект на филологически изследвания. Той върви по един път, който в XIX в. бе посочен от

---

[1] Л. Г р а ш е в а, Старославянските литератури в ново осветление. Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 3, стр. 63.

[2] Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 1, стр. 4.

бележития изследвач на старата руска литература и култура Ф. И. Буслаев, а през последните десетилетия бе плодотворно развит от съветската наука в лицето на А. С. Орлов, Н. К. Гудзий, В. П. Адрианова-Перетц, И. П. Ерьомин и цяла редица учени от по-младото поколение, голяма част от които са ученици на Д. С. Лихачов. Учен с необикновено широка култура, с тънък усет за специфичните проблеми на литературата и изкуството, Д. С. Лихачов обогати съветската медиевистика с голям брой нови идеи, постановки и виждания, които предизвикаха интерес далеч зад границите на Съветския съюз и в много отношения се оказаха извънредно плодотворни и за развитието на нашата наука[1].

Д. С. Лихачов си поставя за задача да изследва литературата като система. „Под система на литературата — пише той — разбирам определено съотношение на нейните части помежду си: на видовете литература (преводна и оригинална, църковна, историческа, естественонаучна, публицистична и др.), на нейните жанрове, на нейните отделни произведения. В понятието система на литературата се включва освен това и отношението на литературата към другите области на културата: към науката, религията, обществената мисъл, към различните изкуства, фолклора и т. н. Накрая към системата на литературата спада и нейното отношение към културата и литературата на други страни и народи. В крайна сметка системата на литературата се определя от нейното отношение към историческата действителност — съотношението с нея съставя най-съществената част на системата“ (стр. 3). Авторът изтъква също, че системата на литературата не е нещо неподвижно — тя постоянно се изменя, като не се нарушава вътрешното равновесие между отделните части, защото това равновесие бързо се възстановява. Въвеждайки термина „система“, Лихачов отбелязва, че той е равнозначен със „структура на литературата“.

Очевидно е, че Д. С. Лихачов има предвид явленията на средновековната литература. Той ще ги изследва върху материал от старите южнославянски и източнославянски литератури. Задачата е нова и много интересна. Авторът я решава, като разглежда последователно: взаимоотношенията на литературите помежду им („Явления на литературна трансплантация“, „Старославянската литература-посредница и славянската рецензия (редакция) на византийската култура“), система на жанровете („Жанрове и видове на старославянските литератури“), отношенията между фолклор и литература в средновековието („Старославянските литератури и фолклорът“), отношенията на литературата с другите изкуства („Старославянските литератури и изобразителните изкуства“), отношението на литературата към външната ѝ среда („Старославянските литератури и действителността“). Лихачов прави опит да излезе вън от традиционното разглеждане на старите славянски литератури — като историческо развитие или чрез анализа на отделни произведения. Той търси връзката и съотношенията между компонентите на една система, която съществува като нещо установено във всеки конкретен исторически момент и същевременно непрекъснато се намира в движение. Нито е възможно, нито е нужно да се спирам на всички положения в концепцията на Лихачов — много от тях са безспорни и хвърлят обилна светлина върху структурата на литературата. Ще се спра главно на ония постановки и възгледи, които събудиха известни възражения в дискусията; те се отнасят най-често до мястото и ролята на старата българска литература сред другите славянски литератури.

---

[1] Вж. особено: Человек в литературе древней Руси. М.-Л., 1959; Текстология (На материале русской литературы X—XVIII вв.), М.-Л. 1962; Поэтика древнерусской литературы, Л. 1967, а също и публикуваните неотдавна статии: Барокко и его русский вариант XVII века, сп. Русская литература. г. XII, 1969, кн. 2, стр. 18—45; Будущее литературы как предмет изучения (Заметки и размышления). сп. Новый мир, XLV, 1969, кн. 9, стр. 167—184.

Някои от тези постановки са нови преди всичко като терминология, например „литературна трансплантация“. Този термин е необходим на Лихачов, за да означи такива отношения между литературите, които не могат да се определят нито като общност и родство по произход, нито като влияние на една литература върху друга, нито като проява на типологически сходства и различия. На такива отношения се натъкваме, когато изучаваме връзките на староруската и старославянските литератури изобщо с византийската литература и култура. Терминът „влияние“ се оказва недостатъчен, защото се касае не за „влияние“ на отделни културни явления от Византия, а за пренасяне на тези явления: „Пренасянето на литературното произведение в средните векове е свързано с продължение на неговата литературна история, с появата на нови редакции, понякога с неговото приспособяване към местните национални условия. Византийското произведение в резултат на това се оказва в известна степен творба на местната национална литература“ (стр. 8).

Очевидно, става дума за преводната литература. Лихачов се старае да определи мястото и ролята на огромния брой преводни византийски произведения в старите славянски литератури. Това явление не би заслужавало специално внимание, ако се касаеше само за обикновено превеждане — преводната литература още в по-голяма степен характеризира отношенията между отделните литератури в ново време, в епохи, когато средствата за общуване между народите и културите са се развили неимоверно много. Днес техническият прогрес прави тези възможности необозрими и безкрайни. В съвременната епоха културният обмен, изразен в литературни преводи, е надхвърлил и най-смелите предвиждания на миналото. Всяка национална култура се развива в непрекъснат досег с другите национални култури и в тяхното постоянно обкръжение. Това важи и за литературата: в изграждането и възпитаването на писателя участвува не само националната традиция, националният художествен опит, но и постоянното и неизбежно общуване със световния художествен опит. И в това няма нищо лошо; несъмнено, използуването на богатството на всеобщия художествен опит може да бъде само ползотворно за пълното разгръщане на индивидуалните и националните творчески възможности. Това е един факт, за който трябва да се държи сметка при изследване историята на всяка национална литература. Тук терминът „влияние“ действително е недостатъчен, за да определи характера и обсега на разглежданото явление. Става дума не за влияние, а за произхода на оная атмосфера, в която се създава и развива всяка национална литература, т. е. става дума за присъствието, ролята и мястото на преводната литература в литературния процес.

Д. С. Лихачов използува новия термин „литературна трансплантация“ не за преводната литература изобщо, а за такъв тип преведени произведения, които при новите местни условия търпят изменения, приспособяват се към новата среда, продължават своя живот. В случая те просто се п р е с а ж д а т (трансплантират), стават част от националната литература, в която са пренесени. Д. С. Лихачов смята, че от този тип са преводите, които се правят от византийската литература в средновековните славянски литератури. Той обяснява този начин на превеждане като особеност на средновековния литературен живот, където не се държи на авторската личност и авторската принадлежност, не съществува проблемът за „оригиналност“ на литературните творби; литературните текстове се отличават със своята неустойчивост, в своето разпространение и по своята съдба наподобяват живота на фолклорните произведения. Според Д. С. Лихачов старите славянски литератури не могат да се делят механично на „оригинални“ и „преводни“: „Така наречената „преводна“ литература е органична част от националните литератури, тя няма точни граници, които да я отделят от „оригиналната“ литература. Превода-

чите и преписвачите в по-голямата си част са съавтори и съредактори на текста. Текстът на преводните произведения живее също така, както и текстът на оригиналните“ (стр. 10).

В наблюденията на Д. С. Лихачов има много верни моменти, които характеризират положението на преводната литература в средновековието. Същевременно обаче авторът стига до твърде големи обобщения, които будят известни възражения. На тези моменти се спряха обстойно в статиите си Ив. Дуйчев и Д. Петканова[1]. Преди всичко „трансплантацията“ не може да се отнесе за всички превеждани от византийски на старобългарски и на други славянски езици произведения; тя не може да се въздигне като всеобщ и всеважещ принцип. Множество преводни произведения изобщо не търпят изменения или промените са незначителни; неправилно е да се говори за „продължаване“ на живота им в ония форми, които посочва Лихачов. Следователно, ако терминът „трансплантация“ се явява необходим за означаване на определени явления от преводната средновековна практика, неговото действие не може да се разширява за цялата преводна литература; очевидно е, че се касае за прояви, които имат своите граници. При превеждането на византийската литература в славянските страни съществуват две явления: от една страна, приспособени към местните славянски условия литературни византийски творби, които продължават живота си в новата среда, и от друга — преводна литература в обикновения смисъл на тази дума. Ясно е, че само при първия случай можем да говорим за „трансплантация“.

Трудно е да се съгласим със заличаване на границата между оригинална и преводна литература в средновековието. Че преводната литература — чрез принципа на „трансплантацията“ — се включва в дадена национална литература в много по-голяма степен, отколкото в ново време, това е безспорно. Тъкмо това налага изучаването на преводните наред с оригиналните произведения; при множество писатели се срещаме с едновременна дейност в областта на превода, компилацията и оригиналното творчество. В историята на старата българска литература могат да се посочат многобройни подобни примери. Типичен е случаят с един от най-големите нейни представители — Йоан Екзарх. Той превежда Йоан Дамаскин („Богословие“), създава „Шестоднев“ и пише похвални слова; в двата последни случая оригинално и преводно непрекъснато се докосват и преливат. И все пак Йоан Екзарх е цялостен писател, у когото тези елементи не могат да се изолират един от друг, те създават специфичния образ на неговата книжовна дейност и съществуват като едно творческо единство, съставят писателския му лик. Съвършено естествено е цялото книжовно дело на Йоан Екзарх да влезе в историята на старата българска литература.

Но ако при Йоан Екзарх преводно и оригинално са тясно обединени, за да характеризират едно писателско дело, в огромния брой случаи преводните произведения съществуват съвсем обособени — именно като преводна литература, която изпълнява определена функция — да задоволи една практическа нужда на черквата или общата културна необходимост от богословски, философски, научни и други съчинения. На първо място такава роля изпълнява Библията — богат сбор от разнообразни произведения, които християнската църква смята за „свещени“ и „боговдъхновени“; част от тях се използуват в богослужението. Библията е била широко четена и е оказвала значително влияние върху развитието на литературата, но не се включва в състава на националната литература на нито една славянска страна. В този състав не

---

[1] Ив. Дуйчев, По някои проблеми на старобългарската и старославянската литература, Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 5, стр. 10—14; Д. Петканова, По повод на някои мнения за старобългарската литература, пак там, стр. 26—30.

могат да влязат и цяла редица преведени съчинения на видни християнски писатели като Йоан Златоуст, Григорий Богослов, Атнасий Александрийски, Василий Велики, Ефрем Сирин, Кирил Александрийски и т. н. Ние не можем да не държим сметка за тяхното присъствие в старите славянски литератури, но ги изучаваме именно като преводни съчинения, които имат определена функция в литературния процес и в общото културно развитие.

Друг пласт в състава на старите славянски литератури образуват апокрифите, белетристиката, редица проповеди, поучения и жития, чиито корени се намират във византийската или някои източни литератури, но в славянски преводи са претърпели сериозни промени и са продължили литературния си живот на славянска почва. Тук трябва да бъдат посочени и разнообразните сборници с устойчив или неустойчив характер, преминали от Византия или съставени от славянски книжовници.

Следователно, необходим е диференциран подход към онова, което наричаме преводна литература. Тя не представя някакво единство нито по степен на усвояване, нито по функция; не винаги влиза в състава на националната литература като нейна органична част. Оттук и различната историко-литературна оценка, която трябва да ѝ се дава. Преводните произведения представят различни пластове в националната литература, не са равнозначни помежду си, а още по-малко са равнозначни с оригиналните творби, затова и в общата характеристика на литературата отношението към тях трябва да бъде диференцирано. Колкото и да е особено положението на преводната литература в средновековието поради причини, които Д. С. Лихачов ясно изтъква в своята статия, все пак ще си позволя да твърдя, че в дълбоката същност на явлението принципна разлика между стара и нова литература не съществува. Когато се касае за историческото значение на една национална литература, за нейния принос в световната художествена мисъл, в края на краищата основният критерий си остават оригиналните произведения, новото, което един народ внася в общото литературно развитие на човечеството. Затова и на историците на средновековните литератури винаги ще се налага да държат сметка за „оригинално“ и „преводно“, което значи в края на краищата да различават като особена категория преводната литература в най-различните ѝ прояви и функции. Струва ми се, не може да се приеме в такава категорична форма твърдението на на Д. С. Лихачов, че „традиционното деление на старославянските литератури на две главни части — оригинална и преводна — е направено от наша съвременна гледна точка и модернизира средновековната литература“ (стр. 20).

III

Д. С. Лихачов разглежда в своята статия обстойно и друг важен въпрос — за старославянската литература-посредница и славянската редакция (рецензия) на византийската култура. Отново се срещаме с нова терминология. Повечето от участниците в дискусията възразиха както срещу термините, така и срещу интерпретацията на явлението, което тези термини означават.

Това е един от най-сложните въпроси, които Д. С. Лихачов е поставил за решение. Навлизаме в една особена област, извънредно привлекателна за размисъл и изследване. Авторът ни въвежда веднага в нейната същина: литературата-посредница „не е само литература, „пропускаща“ през себе си отделни литературни произведения от други литератури — това е литература, която създава особен международен фонд от паметници, съществуваща като единно развиващо се цяло едновременно на националните територии на редица страни. Тя не толкова „пренася“ чужди произведения, колкото създава собствен литературен фонд въз основа на чуждите. Нейните произведения

съставят едно органично цяло, съществуващо едновременно в редица страни, обединяващо тези страни в резултат на общуване и културно единство“ (стр. 10).

Д. С. Лихачов обяснява, че не се касае за обикновено литературно посредничество, когато една национална литература „предава на друга национална литература в свои преводи и обработки паметници от трета национална литература“ (стр. 10). Ние обикновено смятаме, че такава е ролята на старата българска литература по отношение на руската, сръбската и румънската литература — чрез нея те се запознават с византийската литература. Авторът обаче изоставя това тълкуване на термина и заговорва за едно явление не само славянско — за съществуването на наднационални литератури на свещенокултурните езици на средновековието: латински, църковнославянски, арабски, а също и санскрит. Касае се за „наднационални“ литератури, които подпомагат общуването на отделни национални литератури; посредническата им роля е тяхна основна функция; те имат международно значение. „Такава наднационална единна литература-посредница съществува и у южните и източните славяни. Тя притежава свой наднационален църковнославянски език, общ за всички южнославянски и източнославянски литератури фонд от паметници и единна литературна съдба, единно литературно развитие“ (стр. 11).

Д. С. Лихачов се спира на състава на литературата-посредница през X—XIII в., като отбелязва преобладаването на старохристиянски или ранновизантийски произведения; определя отношението ѝ към византийската литература, като я смята за „част от редакция или рецензия на византийската култура“; разглежда характера на „единния славянски литературен език“; засяга въпроса за взаимоотношенията на отделните славянски литератури в рамките на общата литература-посредница и т. н.

В своята втора статия „Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература“ Д. С. Лихачов доуяснява своята концепция, като подчертава категорично огромната роля, която играе старобългарската литература в общата славянска литература-посредница. Той се стреми да отстрани всяко съмнение за подценяване на тая роля. „Старобългарската литература — заявява Д. С. Лихачов — е служила за посредник, чрез който всички други южнославянски и източнославянски литератури са се запознавали с литературните произведения на Византия.“ Но това не е достатъчно, за да се оцени нейната изключителна роля; „създавайки обща за цялото православно славянство литература, България е помогнала за взаимното общуване на самите славянски страни“. Д. С. Лихачов по-точно изяснява какво разбира под термина „славянска рецензия (редакция) на византийската култура“. Литературата-посредница, от една страна, представя „велико разклонение на многонационалната византийска култура — разклонение, получило свои самобитни форми“, а от друга е била дълбоко пронизана от прогресивното за своето време християнско начало.

Не може да не се признае, че концепцията на Д. С. Лихачов е извънредно интересна и има за задача да изясни по-пълно както конкретно-исторически, така и теоретически моменти във взаимоотношенията между старите славянски литератури. Той си служи с термина „литература-посредница“, за да изтъкне близостта помежду им, но, струва ми се, неговата основна цел е да покаже всички теоретически основания на схващането за единството на историческото

---

[1] Въпросът за черковнославянската литература бе засегнат от проф. Р. Пикио в доклада му на V международен конгрес на славистите в София; вж. R. Picchio, A proposito della Slavia ortodossa e della comunita linguistica slava ecclesiastica. Richerche Slavistiche. XI, 1963, pp. 105—127.

развитие на старите славянски литератури. Трябва отново да се подчертае теоретическата смелост, с която Д. С. Лихачов пристъпва към решението на повдигнатите въпроси. Вярна е неговата бележка, че за окончателното изясняване на проблемите е необходима дълга, старателна изследователска работа главно в следните направления: определяне състава на литературните паметници, общи за всички южни и източнославянски литератури; проучване на „измененията на тоя състав по векове и пътищата на общуване, довели до образуването на общия фонд на нейните паметници"; изследване на черковнославянския език в неговите национални видоизменения и в неговото исторически изменящо се единство в процеса на езиковото общуване на славянските народи; историческо проучване на българската култура през IX—X в., на центровете на славянското общуване, на „историческата действителност в различните славянски страни, която създава почва за славянска рецензия на византийската култура"[1]. Без извършването на тези изследвания постановката на проблемите ще има до известна степен отвлечен теоретически характер.

За сега ще направя само няколко предварителни бележки. Най-напред те засягат паралелите с латинската, арабската, санскритската и други литератури, представени като наднационални. Тук могат да се оспорват няколко момента, преди всичко самото понятие „наднационално". Когато се анализират споменатите литератури, ще се окаже, че употребата на това понятие в редица случаи е трудно приемливо. Литературите могат да съществуват като „национални" и като литератури на етнически общности, но с ясно определени вътрешни взаимоотношения. Дори може да се говори за литератури на отделните континенти, но очевидно е, че това ще бъде само един покрив, под който съществуват самостоятелно развиващи се литератури. Много внимателно трябва да се борави с понятието „наднационални" литератури, определяни като такива върху основата на обща идеология (напр. християнска литература), понякога свързана само с една епоха (средновековие, Ренесанс и т. н.), или с употребата на общ език. Много често съответният общ език (например арабски) може да се използува от различни народи и в различни страни (от народи с тюркски произход, в Испания и т. н.), но произведенията, които се създават на него, невинаги принадлежат на арабската литература, само условно влизат в нея. Арабската литература е свързана предимно с арабските страни и народи (дори и когато се касае за арабизирани населения). В ново време понятието арабска литература включва модерните литератури на арабските народи, живеещи в отделни държави, обаче свързани с общ език. Тук не твърдя, че се касае за единно национално съзнание, но все пак става дума за народи с единен етнически произход.

Латинският език действително в средновековието служи на различни народностни общности — на народи от романски, германски, славянски произход и т. н., но мъчно може да се говори за съществуването на единна латинска литература (не говоря за старата, класическата римска литература). Католическата църква налага латинския език, но неговото разпространение излиза извън рамките на църквата и се използува за научни, философски и други съчинения. Дори и в това отношение не може да се говори за единна латинска литература; написаните на латински език произведения принадлежат на отделни национални литератури (могат да се дадат примери и от славянските литератури — полската, чешката).

Общността на старите южни и източни славянски литератури също така представя по-сложно явление. Принципът за задължителното разпространение на едно произведение във всички славянски литератури (все едно дали е пре-

[1] Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 1, стр. 21.

ведено от византийски или е създадено на местна почва), за да бъде включено в литературата-посредница, невинаги може да бъде валиден. Единството на старите славянски литератури се създадва не върху етническа основа, а върху културно-историческа и религиозна — влиянието на византийската култура и източноправославната вероизповедна общност. Затова в определен исторически период в така наречената славянска литература-посредница влиза и старата румънска литература. Наистина, Д. С. Лихачов на няколко пъти се спира на християнската църква като фактор, който обуславя до голяма степен възникването на литературата-посредница, но все пак ми се струва, че този момент заслужава много повече внимание.

Все още е твърде неясен съставът на славянската литература-посредница, особено съотношението между преводните и оригиналните местни произведения. На този въпрос се спира твърде обстойно Л. Грашева в своята статия и аз споделям напълно нейното становище. Тя възразява срещу механичното включване в литературата-посредница на оригиналните творби на Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Презвитер Козма, Черноризец Храбър — „най-ярките, най-съкровените изразители на народностната, самобитната, идейно, емоционално и тематично най-патриотичната линия в развитието на българската литература“[1]. Тяхното широко разпространение в другите славянски страни съвсем не ги откъсва от основната им среда — българската литература, а не може да служи за критерий, за да им се отделя място в литературата-посредница, характеризирана като „наднационална“. Възприемането на подобен принцип би довело до голяма нестабилност в определянето на отношенията между отделните национални литератури и литературата-посредница.

Че може да се говори за значението на литературата-посредница като един от признаците на структурата на старите славянски литератури, това е вярно; тя заема своето място в тяхната система. Но трудно може да се тръгне оттук, за да се решава въпросът за историческото развитие на славянските литератури — като едно семейство от литератури, с по-малко или повече признаци на единна и своеобразна литература. Тъкмо литературата-посредница, в чиито състав влизат преди всичко преведени от византийски език произведения, дава най-малко данни за това. Тя може да разкрие само връзката на старите славянски литератури с византийската и да ги очертае като тип литература (особено разклонение на византийската култура), но мъчно може да даде представа за онова, което старите славянски литератури са дали в общото литературно развитие на европейския свят. Характеристиката на славянските литератури трябва да се опре преди всичко върху новото, оригиналното, своеобразното, което се създава при местните условия, в средата на отделните славянски народи. Така се определя и историческото значение на арабската литература, когато се проследява нейното многовековно развитие върху широката географска територия, в която е възникнала и действувала. В една обща история на старите славянски литератури, за каквато Лихачов отново заговорва в края на статията си, литературата-посредница ще играе ограничена роля. Самият Лихачов изрично отбелязва, че при написване на подобна история ще се вземат под внимание националните особености, историческите условия в славянските страни и реалната история на отделните славянски литератури.

Не е възможно да се създаде наднационална история на славянската литература-посредница. Какво ще се постигне с това? Каква литература, същест-

---

[1] Л. Грашева, Старославянските литератури в ново осветление. Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 3, стр. 69.

вуваща като самостоятелна историческа единица, ще се очертае? Каква цел би могла да гони подобна история? Историческото проследяване на литературата-посредница може да бъде само един проблем от взаимните отношения между славянските литератури. Една история на старите славянски литератури трябва да бъде огледало на цялостното литературно развитие на славяните в средновековието: тя трябва да представя пълна картина на това развитие както по широта на проблемите, така и по обхващане на основното в явленията, на тяхната същност.

Несъмнено, Д. С. Лихачов повдига твърде интересни въпроси във връзка с литературата-посредница. Засегнах само някои от тях, други изискват специално конкретно изследване. Имам обаче впечатление, че ролята на литературата-посредница се надценява, дори и при решаването на чисто теоретически проблеми, какъвто е проблемът за структурата на старите славянски литератури. Тук не става дума за генезиса и националната принадлежност на произведенията, които се включват в литературата-посредница (и в двете си статии Д. С. Лихачов изрично подчертава първенствуващата роля, която играе старобългарската литература), а за насоката, в която се характеризират старите славянски литератури като система. Наблягането върху ролята на литературата-посредница, която обхваща главно преводни произведения, хвърля до голяма степен особена — и то не съвсем положителна — светлина върху старите славянски литератури — като литератури предимно приемащи, „рецензиращи“ византийската култура. Никой не подценява огромното значение на византийската култура не само като влияние, но и като присъствие в мисловния свят на славяните през средновековието. При все че Д. С. Лихачов посвещава специално внимание на въпроса за ролята на славяните като сътворци на византийската култура, проблемът за самобитността на старите славянски литератури остава недостатъчно осветлен. Казаното за тясната връзка на литературата-посредница с оригиналната литература в извънредно интересната глава „Старославянските литератури и действителността“ има преди всичко теоретичен характер. Само по отношение на българската литература този въпрос е по-широко засегнат във втората статия на Д. С. Лихачов „Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература“.

IV

Д. С. Лихачов очертава системата на старите славянски литератури по-нататък с оглед на четири проблема: жанрове и видове, отношенията между литература и фолклор, литература и изобразителни изкуства, литература и действителност. Той си служи предимно с материал от староруската литература, но принципните положения почти във всички случаи могат да се отнесат и към старобългарската литература. Наблюденията на Д. С. Лихачов са много богати, характеристиките са резултат на дълбоко вникване и осмисляне на фактите. Така, разглеждайки жанровата система, Д. С. Лихачов изтъква цяла редица особености: служебната роля на жанровете, тяхното изобилие и разнообразие, йерархическото им подчинение един на друг, създаването на жанрове-„ансамбли“, съжителствуването на различни жанрове и различни художествени методи, открояването на литературните произведения сред обикновената, служебната писменост със свой език и стил, възвишеност и „етикетност“, „устойчивост“ на отделните части на жанровата система и т. н.

Много плодотворно е наблюдението на Д. С. Лихачов, че отделните части на произведението могат да принадлежат на различни жанрове. Този извод се потвърждава напълно и от фактите на старобългарската литература. През

последните години се направи опит да се разшири обхватът на старобългарската поезия. В тоя жанр обикновено се включваха службите като особен тип черковна поезия и няколко, броещи се на пръсти творби, в които лесно можеше да се открие традиционната стихова форма („Азбучна молитва“, „Проглас към евангелието“, „Похвала на Симеон“, „Молитва към Богородица“ на Димитър Кантакузин и др.). Трудно можем да си представим обаче, че само с тези творби са могли да се задоволяват нуждите от поезия в нашето средновековно общество (въпросът за фолклора изисква отделно разглеждане). Опитите да се открият нови творби на поезията се насочиха към произведения, които формално не принадлежат на поетическия жанр. Издирванията дадоха резултат: бяха открити лирически „моменти“ в похвалните слова на Климент Охридски, в житията на Евтимий Търновски, в надписи, приписки и др. Някои са склонни да смятат , че това са изкуствени разкъсвания на цялостните произведения, изваждане на отделни части които изкуствено обособяваме като самостойни лирически творби. Обаче ако се вгледаме внимателно в структурата на произведенията, от които са извлечени тези творби, не е трудно да се види, че се касае за „моменти“, които се отделят композиционно в самите творби. Такъв е особено случаят с житията на Евтимий Търновски: лирическите творби в тяхната структура са оформени обикновено като молитви, които произнасят героят на житието или авторът (напр. молитвите в житията на Петка Търновска и Иван Рилски).

Заслужава да бъде отбелязано и едно друго наблюдение на Д. С. Лихачов, което също намира потвърждение в развитието на старата българска литература: в средновековието фолклорът не само противостои на литературата, но я и допълва: „За разлика от новото време литературата не удовлетворява всички потребности от художествено слово, а само ония от тях, които фолклорът не може да задоволи“ (стр. 27). В доказателство Лихачов привежда редица факти от историята на старата руска литература. Такъв е случаят със слабото развитие на лириката. „Потребността от нея във всички слоеве на обществото се задоволява от фолклора. Лиричността е във висша степен присъща на литературата, но тя не съставлява отделна област в нея. Писмена лирическа поезия няма, тъй като съществува устна лирическа поезия, разпространена сред цялото общество — от долу до горе“ (стр. 27). Допълването на фолклор и литература в областта на лириката е възможно, защото, както добре изяснява Д. С. Лихачов, в средновековието разпространението на фолклора не е ограничено в определена социална среда — то засяга както трудовите селски маси, така и господствуващата класа; между тях не съществува дълбока диференциация в областта на художествените интереси и естетическите разбирания. Единствено духовенството се явява открит противник на фолклора (у нас Презвитер Козма и др.) — вижда в него остатъци от езически възгледи, символи и образи. Обаче християнският мироглед не успява да измести от съзнанието тези езически представи в народната среда дори до ново време. Тъкмо това обстоятелство поддържа жизнеността на фолклора във всички слоеве на обществото. То обуславя възможността за взаимно допълване между фолклор и литература. Това става твърде естествено в областта на лириката, която отразява емоционалния свят на човека, а в тоя емоционален свят влизат нагледи и усещания, чувства и отношения, възникнали в атмосферата на стари спомени и представи от езическо възприемане на света. Християнската религия тук мъчно може да затвърди своето господство.

Допълването между фолклор и литература обаче се проявява не само в областта на отделни жанрове, а и в по-широк мащаб, в историческото развитие на словесното поетическо изкуство на един народ. Разбира се, когато говорим за подобно допълване, не бива да поставяме знака на равенство между устно

народно и литературно творчество. Въпреки близостта си, това са две самостоятелни области, със свои специфични особености. Фолклорът и литературата не съставят обща художествена система, но в историческа перспектива те понякога се редуват. На няколко пъти обръщах внимание на това интересно явление[1]. Ще посоча само някои моменти. Поради създалите се тежки условия българската литература през първите векове на турското робство се развива със забавено темпо, преживява несъмнена криза, напуска динамичния темп на своето развитие от XIV в. Но тъкмо през периода на робството възникват и се разцъфтяват юнашките, историческите и хайдушките народни песни, появяват се образите на Момчил, Крали Марко и многобройни юнаци и хайдути, създават се елегиите, посветени на робската неволя. Литературата „се заменя" от необикновено богатия образен и емоционален свят на фолклора. Паралелно с тоя свят съществуват и литературни паметници, свързани тясно с националната съдба, но те не могат да се сравнят по творчески размах, по жанрово разнообразие, по поетически достижения, по сила на художественото въздействие, по богатство, многобагреност и изразителност на езика с онова, което се създава във фолклора. Сякаш присъствуваме на някаква трансформация на творческата енергия на народа; народното творчество се превръща в основна художествена стихия, която представя поетическите сили на нацията през този период. Фолклорът започва да играе важна роля за запазване на народното съзнание; едва през епохата на възраждането литературата отново поема функцията на главна носителка на това съзнание.

През XVIII и особено през XIX в. картината се променя. Да вземем пример с хайдушките песни. Техният генезис и развитие са свързани органично с възникването и размаха на хайдушкото движение. За известен период те отразяват най-ярко национално-освободителната борба, в силни поетически образи въплъщават нейните герои. Когато обаче през втората половина на XIX в. се създава организирано-революционно движение, хайдушките песни отстъпват своята функция на личната поезия. В народните песни откриваме редица образи на революционни дейци — Ст. Караджа, Хаджи Димитър, В. Левски, Л. Каравелов, Хр. Ботев и др., но тези образи са значително по-бледни от онова, което намираме в поезията на Д. Чинтулов, Хр. Ботев, Ив. Вазов, Създадени са твърде голям брой народни песни за Ст. Караджа и Хаджи Димитър — очевидно, техният подвиг е направил дълбоко впечатление на народното въображение. Но нито едно от тези изображения не може да се сравни по поетическа сила с „Хаджи Димитър " на Хр. Ботев.

Тук не си поставям за задача да търся причините на това явление; не може да се намери пряка генетична връзка между упадъка на народната поезия и възхода на личното поетическо творчество. Искам да отбележа самия факт на смяна и допълване между фолклор и литература на българска почва — явление, което Д. С. Лихачов отбелязва в историческото развитие на руската литература. Дали се касае за закономерност? За да се реши този въпрос, трябва да се направят сравнителни проучвания, които да засегнат повече народи и литератури.

V

В дискусията, започната с доклада на Д. С. Лихачов, се намеси и др. Кр. Куюмджиев с една статия, която започва като рецензия на книгата „Старобългарски страници" и се превръща във философско-историческо есе. Тук

---

[1]Виж. статиите: Съдбата на българската литература през XIII и XIV в., Фолклор и литература, Хайдушките народни песни в развитието на българската литература в книгата Из историята на българската литература (София, 1969); При изворите на българската поезия, Фолклор и история в книгата Между свои и чужди (София 1969).

няма да се спирам на цяла редица очевидни грешки и недоразумения в тая статия, нито на нейния поучителен тон, произхождащ от една духовно-аристократическа поза, която твърде много се е харесала на автора. Ще се спра само на няколко действително важни и интересни въпроси, с които др. Куюмджиев се занимава. При това ще ги разгледам сбито, защото тези въпроси не са пряко свързани с проблематиката, която постави за разискване Д. С. Лихачов.

Все пак, преди да навляза в самите проблеми, не мога да не посоча няколко неверни и крайно претенциозни общи оценки на др. Куюмджиев. Той не познава нито състоянието на проучванията върху старобългарската литература, нито начина, по който тя се преподава в Софийския университет. Ето как е представено нейното изучаване в университета: „В университета научаваме спреженията на глаголите, дори се опитваме да сричаме буквите от някакво евангелие (тия ужасни букви!). Кажи речи това е цялата ни образованост върху старобългарската литература“[1]. Тук др. Куюмджиев съвсем очевидно смесва лекциите по старобългарска литература с лекциите по старобългарски език — две съвсем различни дисциплини. Той може да харесва или да не харесва лингвистичните занимания — това е негово право, но елементарната добросъвестност изисква да не прехвърля впечатленията си от една област върху друга. Твърде е възможно поради специалността си др. Куюмджиев изобщо да не е слушал лекции по старобългарска литература. Ако е така, това още по-малко му дава основание да говори с „аристократическа“ пренебрежителност за работата, която се извършва в Софийския университет. Онези, които са преподавали там старобългарска литература, заслужават по-голямо уважение. Между тях се намира например един Йордан Иванов, великолепен неин познавач, учен с огромна ерудиция — за неговите интересни лекции могат да свидетелствуват могобройните му студенти.

Още по-малко др. Куюмджиев познава научните изследвания върху старата българска литература. Той ги представя съвършено опростено — като филологическо изследване, което „може да ни разкрие текстовото съдържание, да ни даде материал за сравнително изучаване, да ни покаже жанровото развитие, развитието на формите“, но не достига до същността на литературата (стр. 63). Присъдата е толкова по-несправедлива, защото се основава на съвсем оскъдно познаване на изследвачите: Б. Пенев (при това в тази област той не е специалист), П. Мутафчиев (историк), Св. Игов; разглежда се една моя статия (предговор към „Старобългарски страници“); споменават се имената на Йорд. Иванов, Ив. Дуйчев и М. Генов — като съставители на антологии и сборници от старобългарски текстове; цитирани са две работи на Лихачов и книгата на Фр. де Санктис „История итальянской литературы“, т. I. Разбира се, др. Куюмджиев не е длъжен да цитира всичко, което е прочел; той има право да се изкаже по някои въпроси на средновековните литератури и без да познава по-подробно съответните научни изследвания. Оспорвам му само правото за категорични оценки за нашата наука.

Тук няма да изяснявам и „терминологичното недоразумение“ с употребата на изрази като „национална култура“, „национална самобитност“ и пр. (др. Куюмджиев го нарича „повече от терминологично“ — с оглед на своята основна теза). Не е трудно да се разбере, че се касае за един термин („национален“),който отдавна има в науката двояко значение — по-тясно и по-широко (така го използува редовно и Д. С. Лихачов в статията си в „Литературна мисъл“, а също и цяла редица съветски учени).

---

[1] Лит. мисъл, XIII, 1969, кн. 2, стр. 62.

Основното в статията на др. Куюмджиев обаче са въпросите, засягащи характера и същността на старобългарската литература и нашето отношение към нея. Нека оставим настрана отделните грешки в подробностите, допустими за един неспециалист. В ръцете на др. Куюмджиев попада моята антология „Старобългарски страници“ с една встъпителна статия, в която се прави опит да се отвори прозорец към духовния живот на средновековието. Навлязъл в тоя свят, др. Куюмджиев е обхванат от една тревога: какво представя старата българска литература? Можем ли да я измерим с нашите съвременни мерки? Ако нейните творби не се поддават на тези измерения, къде трябва да се търси тогава тяхната стойност? И изобщо имат ли те някаква художествена стойност?

Тая тревога не е нещо ново за нашите учени и писатели. Още Пенчо Славейков в статията си „Българската народна песен“ (1904 г.) се опитваше да намери отговор на тези въпроси. Той ги решава отрицателно: „Цялата наша писменост отвъд синура на завчерашното столетие носи за права бога име българска литература, по чуждински терк кръщавана ту стара, ту средня, ту нова. В нея няма нищо българско освен азбуката.“ Но в нея не само няма нищо българско, но според него няма и нищо художествено. Пенчо Славейков прави изключение за апокрифите, „в които има действително неща с дивен смисъл и поезия“, но и тук забелязва, че не се знае „какво и колко българско се таи в тях“. На тая позиция застава и Гео Милев: „Наистина всички учебници по история на българската литература започват с Кирила и Методия, Презвитер Козма, Черноризец Храбър: „прѣжде оубо словѣне не имеахѫ кънигъ“ — азбуката, кирилица, глаголица, златния век на Симеона, но всичко това не е още литература, а само граматика, в най-добрия случай — упражнения в писменост. Всичко до средата на XIX в., писано с български букви на старобългарски, среднобългарски или славянобългарски език — жития, апокрифни сказания, поучения, хроники, царски грамоти и др. — е днес само предмет от исторически, археологически и филологически интерес. Но то не е литература — в днешния, модерния смисъл на думата — художествена литература: есенция на бит и живот, кристализирана в словесен образ“ („Кратка история на българската поезия“ — предговор към „Антология на българската поезия“). Ясно е, че Гео Милев повтаря и перифразира казаното от Пенчо Славейков.

Не ще се спирам на мненията на специалистите по старобългарска литература от миналото, така наречените „филолози“, от досега с които така много се боят нашите писатели, включително и др. Куюмджиев. Ще засегна само отношението на Б. Пенев към старобългарската литература. Той никога не се е готвил за изследвания в тази област; неговите научни интереси са насочени към новата литература. Но при два случая му се налага да се докосне и до проблемите на средновековната литература — един път в лекциите, които чете през 1923—1924 г. в полските университети (тези лекции излизат на български през 1930 г. под заглавие „Българска литература. Кратък исторически преглед“), и друг път в „История на новата българска литература“ (т. II, 1932), когато говори за книжовните паметници през XVII и XVIII в. като преход между стара и нова литература. Заслужават отбелязване няколко момента в схващанията на Б. Пенев. Той прави опит да разгледа книжовните произведения на средновековието като художествена литература. Говорейки за апокрифите, формулира по следния начин тази задача: „Трябва да подчертаем тук, че това съкровище на славянските литератури все още не е достатъчно изучено и оценено. Можем само със съжаление да отбележим както в този, така и в много други случаи, че ограничената филология не е в състояние да създаде интерес към по-старата поезия

— и че тази истинска поезия все още очаква не специални лингвистични изучвания и сухи описания, каквито има доста, а преди всичко естетическа и чисто литературна оценка. И отдавна е време — и у нас, и в чужбина — при изучаването на старата литература тази оценка да измести тесния филологизъм. Тогава именно ще видим, че тая стара литература съвсем не е тъй досадна, както се мисли днес“[1].

Б. Пенев неведнъж е развивал мисълта, че българската литература се отличава с „органична трезвеност и груб реализъм“. Той открива тая „склонност към реализъм“ още в старата литература — в жития, повести, проповеди, апокрифи, дори в народното творчество и живописта. Но заедно с това изтъква и моментите на духовна извисеност, особено когато говори за богомилството: „Ето кое е ценно и поучително: тая религиозна духовност, която се обръща не към загрубелите човешки страсти, не към слабостите на човешката плът, а към силата на духа, към неговата безграничност и неговото надмощие“[1]. Б. Пенев, който пледира за една „неограничена духовност“ като цел на българската литература, тук не прави открито извода, че подобна цел може да намери образеца си в средновековието, но тоя извод до известна степен се подразбира.

И още един интересен момент в схващанията на Б. Пенев. Говорейки за преговорите на княз Борис с римската черква, той пише: „България се свързва за няколко столетия с една култура, византийската, във всяко отношение отстъпваща на западната. И може би цялата наша история и култура днес биха имали съвсем друг облик, ако още през IX век нашето отечество се бе свързало със западната църква; то щеше да бъде всъщност сближаване със западната култура — много по-богата и по-жизнеспособна от византийската“[2].

Ето въпросите, които буди у Б. Пенев средновековието. Той търси пътища да проникне в неговата дълбока същност и да го приближи като проблематика до нашето време.

Статията на др. Куюмджиев показва, че интерес към старобългарската литература се проявява все по-широко и по-настойчиво и в средите на нашата съвременна интелигенция. Не взимам като белег за този интерес многобройните изследвания, статии и публикации на специалистите, появили се в годините след Втората световна война — нещо естествено е специалистите да се занимават със своята тема. Но когато неспециалисти насочат вниманието си към дадена тема, това е вече свидетелство за нарасналата популярност на темата, за тревогите и размислите, които тя е събудила в по-широки обществени кръгове, а понякога и в национален мащаб. Тук няма да изследвам причините на този интерес, а ще отбележа само някои от фактите. Първото издание на антологията „Старобългарски страници“ (1967), излязло в 8000 екземпляра, се изчерпа за няколко месеца. Същата съдба има и направеното на другата година второ издание в 12000 тираж. Сякаш нашата интелигенция откриваше един нов и непознат свят. Още по-интересен е фактът, че някои съвременни български писатели се опитаха да се опрат на старобългарската литература като извор за по-дълбоко проникване във вековната национална съдба на нашия народ и в душевността на българския човек. Два примера са достатъчни (макар че примерите са повече): повестите „Легенда за Сибин, преславския княз“ и „Житие на грешника и смешника Теофил“ на Ем. Станев и поемата-хорал „Кирил против догмата“ на Вл. Башев (публикувана посмъртно в „Народна култура“, бр. 7 от 1968 г.). Както отбелязах в доклада си на симпозиума за Константин-Кирил Философ в София

---

[1] Б. Пенев, Българска литература, II изд., София, 1945, стр. 69.
[2] Пак там, стр. 23.

през май 1969 г., тук не става дума за връщане към естетическите норми на средновековието, а чрез използуването на старата литература да се навлезе, от една страна, във вътрешния, духовния, философския свят на българина, а от друга, в атмосферата на историческа мащабност, на историческа перспектива при изображение на живота, обществените явления, човешките съдби. Вл. Башев говори, че вижда в нашата средновековна литература „особена светлина". Човек на новото време, най-тясно свързан със своята съвременност, все пак поетът търси тази „особена светлина" — тя му е необходима творчески — не за да се връща назад, а за да се вглъби в съдбата на отделната личност и в съдбата на националната общност.

В статията си др. Куюмджиев засяга въпроси, които в последните две десетилетия живо интересуват българските и съветските учени. Неведнъж мнозина от тях са се спирали на такива важни проблеми: старобългарската литература (това се отнася и за старата руска литература) като непознат и непривичен свят, твърде много отдалечен от света на новата, съвременната литература; принципите, на които е подчинена естетическата система на този свят; законността на самото понятие „художественост", когато говорим за него; възможността да се приобщим с него — „не като подбираме само отделни произведения или дори моменти в отделни произведения, които най-често представят изключения в общата картина на литературата и съвсем не характеризират нейното цялостно развитие", а като намерим нейния собствен философски и художествен ключ; необходимостта да бъде преценена старата литература и от едно по-общо естетическо становище, в светлината на общия, многовековния историко-литературен процес и т. н.[1]

Първата констатация, която се прави в статията на др. Куюмджиев, е: „Няма по-спиритуален, по-метафизичен период в историята на българската литература от средновековната ни литература. По самата си същност тя е философска литература. Защото никакви други освен философски проблеми не я интересуват: проблемът за живота и смъртта, за духа и тялото, за вечния живот и временния, за явлението и същността. Всичко в нея е насочено към трансцендентното, отвъдното. Основното ѝ съдържание е духовното, централният ѝ проблем е проблемът за духа. Тя с отвращение се откъсва от всичко земно, материално, за да се съсредоточи във „вечните проблеми на човешкото съществуване" (стр. 65). Тази констатация е колкото вярна, толкова и невярна. Вярна е като характеристика на основната философска насоченост на литературата, като обща атмосфера на мисленето, обусловена от господството на християнската религия и църква в целия духовен живот на средновековието. Вярно е, че литературата е тъй тясно свързана с църквата, с практическите нужди на църковната дейност, с църковния ритуал, че това слага силен отпечатък не само върху нейното съдържание, но и върху нейната жанрова система и цялата ѝ поетика. Очевидно е, че нейната „художественост" не се покрива с нашите съвременни понятия за художественост. Но заедно с това трябва да се изтъкне, че основната философска атмосфера, която е религиозна, се изгражда преди всичко от огромен брой преводни произведения, нямащи по произход нищо общо с делото на българската литература и принадлежащи на религиозната, общохристиянска книжнина на византийската църква и източното православие. Онова, което създават българските писа-

---

[1] Направих преглед на тези проблеми в статията си Основни черти на старата българска литература обнародвана в Лит. мисъл, III, 1959, кн. 1, влязла след това в книгата Литературни въпроси. (1963). Някои от тези проблеми и особено проблемите за художествеността разработи задълбочено Л. Г р а ш е в а в статиите: Към въпроса за творческия облик на старобългарския писател, Лит. мъсъл, VIII, 1964, кн. 5; За старобългарската литературно-теоретическа мисъл, Известия на Института за литература, кн. 18—19, 1966.

тели, съвсем не е насочено само към трансцендентното, отвъдното. В него се засягат и решават много въпроси на конкретния живот, на националната съдба, на българската държава — и тези въпроси също влизат във вечните проблеми на човешкото съществуване. Др. Куюмджиев отбелязва, че от цялата антология „Старобългарски страници“ няма да научим „дори такава жалка „реалистична“ подробност — с какво са се обличали и с какво са се хранели тия хора“ (нещо, което не е съвсем вярно в буквалния смисъл на думата, но е вярно в общ смисъл). Но не само в това се състои животът на българина. В старобългарската литература са поставени много въпроси на неговата всекидневна и конкретна историческа участ: създаването на славянската азбука и писменост, защитата на българската и славянската култура, движението на богомилите, отношенията между официалната духовна и държавна власт и еретиците, войни и сражения, завладяване на българската държава от турците, съдбата на българското население под робство и т. н. Запленен от големите философски абстракции, др. Куюмджиев е склонен да се отнася с презрение към „жалките реалистични подробности“, затова с аристократическа погнуса говори за „тоя просташки чесън“ в Боянските фрески. С друго чувство говори за същия момент Б. Пенев (и то в чужбина, пред чужденци, как не се е срамувал?): „В една от най-старите български черкви, Боянската — в околността на София, е запазено изображение на Тайната вечеря: Исус и неговите ученици са представени като прости българи, в българско облекло — вечерят скромно, с хляб, лук и сол — обикновената храна на нашия селянин“.[1]

Много е лесно, когато се изхожда от абстрактни концепции, да се отрича възможността на средновековната литература да отразява по свой начин живота, обаче фактите сочат съвсем друго. Този въпрос е изяснен много добре в статията на Д. С. Лихачов („Старославянските литератури и действителността“, стр. 33—37) — и това е един от най-интересните моменти в нея. Д. С. Лихачов показа отношението на старата литература към действителността. То може да бъде условно, опосредствувано, и непосредствено: „В опосредствуваното отражение на действителността в литературата доминира съзнателната трансформация на действителността в условните форми на нейното цялостно отражение — отражение, подчинено на определен художествен метод на писателя, на неговата творческа воля. В непосредственото отражение на действителността доминира „неволното“ пренасяне на отделни факти и елементи от действителността в литературата. Когато анализира това непосредствено отношение на действителността в литературата, изследователят може да си състави по-пълна и дори по-правдива представа за действителността от оная, която може да му внуши писателят.“

Д. С. Лихачов правилно отбелязва, че „всяко литературно произведение съдържа и непосредствено, и условно отражение на действителността“. Въпросът е обаче за съотношението между едното и другото; то може да бъде различно в различните произведения. В някои жанрове (жития, летописи, исторически и битови разкази и др.) непосредното отношение заема твърде широко място. Ето един от моментите, които служат за връзка между старата и новата литература. Следователно в опита да се приближим до старата литература няма нищо изкуствено — ние намираме опорни точки в самата нейна структура.

Няма да проследявам в подробности общата характеристика, която др. Куюмджиев дава на средновековната култура и литература. Не мога да отрека, че тук има редица интересни наблюдения и обобщения. Вярна е и бележ-

---

[1] Б. Пенев, Българска литература, стр. 11.

ката за необходимоетта от всестранен исторически, социологически и философски поглед към старата литература: „Историческото мислене, историческият подход към културата трябва да разширяват своето влияние и в изучаването на старобългарската култура, като я разглеждат като определена, исторически създала се система със своя морфология и строеж, зависещи в крайна сметка от морфологията и строежа на самото общество, което я е създало и което тя обслужва“ (стр. 64). Авторът изхожда от една обща концепция за средновековната култура — християнско-византийска, като на места взима предвид и някои белези на католишкия запад. И това е правилно — старобългарската култура се поставя в рамките на цялото европейско средновековие. Няма да разглеждам картината, която др. Куюмджиев изгражда. Концепцията му има този недостатък, че е прекомерно обобщена и не държи сметка за редица конкретни народностни особености, но в края на краищата тя може да се поддържа и да се брани. Няма да засягам и разсъжданията на др. Куюмджиев за отношенията между старобългарската и възрожденската култура, макар че там много твърдения са спорни, а някои неща направо са обърнати с краката нагоре. Но това са въпроси, които стоят по-далече от основната проблематика на дискусията. Няма да се спирам и на носталгията на автора по средновековната метафизика, по „възвишения идеализъм и религиозната екзалтираност на средновековието“, по „средновековния аристократизъм на мисленето“; само ще отбележа, че подобна носталгия ми се вижда твърде странна за нашето време.

Моите основни различия с др. Куюмджиев започват от момента, в който той обявява старата българска литература за затворен сам в себе си идеен и естетически свят, абсолютно откъснат от нашето време, недостъпен за човек със съвременни очи. Др. Куюмджиев заявява: „За нас средновековието е една монада, една затворена „единица“ на историята, както би казал съветският учен академик Конрад, една сфера, затворена в принципите на определена цивилизация — източното православие, византинизма, християнството, въобще средновековието и феодализма“ (стр. 77). Нещо повече — тази литература е далече от всякакви „национални“ и „патриотични“ критерии; тя принадлежи на определена църква, понякога и на секта, но не на дадена родина, защото понятието „родина“ в средновековието не съществува.

Вече говорих за невъзможността литературата да бъде откъсната от народа, който я създава, да съществува „извъннационално“, в една „наднационална“ християнска литература. Тук искам само да подчертая, че действително поради специфичните ѝ особености, за да можем да се докоснем до старобългарската литература, да доловим нейния „исторически модел“, трябва да познаваме „корените на философското и художественото мислене у средновековния човек, философията, космогонията, представите за света на средновековното съзнание. Още Чернишевски беше казал: „Всички произведения на изкуството не от нашата епоха и не от нашата цивилизация изискват несъмнено да се пренесем в тази епоха, в тази цивилизация, която ги е създала; инак те ще ни изглеждат непонятни, странни, но не прекрасни“[1]. И това се отнася не само до идейно-философското съдържание на литературата и нейната образност, но и до нейната структура, до нейната система — като култура синкретична.

Старобългарската литература си има своите специфични особености, които я отделят от съвременния „исторически модел“, но заедно с това в никакъв случай не бива да се абсолютизират и отричат няколко съществени неща. Не съществува пълна непроницаемост между отделните исторически епохи в развитието на културата; законът на културната приемственост действува при всички

---

[1] Н. Г. Чернишевски, Естетическите отношения на изкуството към действителността. София, 1946, стр. 89—90.

случаи. Понятието „художественост“ е историческа категория и все пак във всички епохи има общи моменти, които обуславят „художествеността“. Старобългарската литература не се откъсва от народностната си основа, от историческата съдба на народа си и в тоя смисъл съвсем не ѝ са чужди патриотизмът и патриотичните тенденции.

Ако приемем принципа за непроницаемостта на културите, то значи да се лишим от цялото културно наследство на миналото, от участието на това наследство в изграждането на нашата съвременна култура и на културата на бъдещото. Колкото и да е отдалечена една култура от нас с идеите и структурата си, винаги съществуват многобройни нишки, които ни свързват с нея — още повече когато се касае за исторически явления в рамките на една и съща национална култура. Проникването в една стара и отдалечена литература изисква познаване на нейния философски свят и нейната естетическа система, но това съвсем не значи, че е достатъчна само нейната изходна точка, за да я разберем и оценим. В какво положение ще се намерим по отношение на „Илиадата“ в такъв случай? Това би означавало да проучим старогръцката религиозна система, нейната многобожеска митология и това да бъде критерият за нашето съприкосновение със света на тази велика поема. Познаването на митологията ще ни обясни много неща, но това съвсем не може да бъде нашият критерий. Зад митологията се крият чисто човешки отношения, страсти и чувства, онния „вечни истини“ на човешкото битие, които откриваме във всички големи произведения на изкуството и във всички епохи. Така е четена „Илиадата“ през всички векове след античността. И това се отнася не само за „Илиадата“, но и за „Божествена комедия“, „Дон Кихот“, Кралимарковия епос и т. н.

Такъв трябва да бъде и подходът ни към старобългарската литература — от една страна, да я покажем с нейните специфични исторически особености, но от друга — да намерим път към нея. Това още по-често се налага, когато едни я отричат и подценяват (като „черковна“, „подражателна“, „преводна“, лишена от художественост), а други я превръщат в ценност сама за себе си, в една затворена и недостъпна монада.

Естествено, пътят за приближаване към старобългарската литература може да бъде различен, с оглед на конкретната задача. Така проф. Йорд. Иванов някога насочи вниманието си към две области — богомилските апокрифи и старобългарската белетристика и издаде две книги — „Богомилски книги и легенди“ (1925) и „Старобългарски разкази“ (1935), предназначени за онези, които изучават нашата средновековна култура — филолози, историци, археолози, философи и т. н. Съществуват няколко антологични сборници, предназначени за специалисти (филолози, историци, студенти-българисти и др.): „Стара българска литература“ (съставили Бож. Ангелов и М. Генов), „Из старата българска книжнина“, ч. I, II (Ив. Дуйчев), „Христоматия по стара българска литература“ (П. Динеков, К. М. Куев, Д. Петканова), „Естествознанието в средновековна България“ (Ив. Дуйчев) и др. Във всички тези сборници освен текстове на старобългарски се дават новобългарски преводи, което показва стремежът да се направят достъпни произведенията на старобългарската литература.

В книгата „Старобългарски страници“ (от нея взема повод др. Куюмджиев; статията му представлява всъщност нейна рецензия) си поставих за задача да създам друг тип старобългарска антология, предназначена за широк кръг читатели, за цялата наша интелигенция. С цел старобългарската литература да бъде максимално приближена до тоя читател, бе избрана и структурата на книгата: напълно съзнателно групирах старобългарските творби в жанрови дялове със съвременно звучение: Поезия, Разкази и повести, Между истината и легендата (тук влизат житията), Апокрифни легенди, Летопис и история,

Публицистика, Към опознаване на света (произведения с повече или по-малко научен характер). Поставени са такива заглавия, които да не „плашат“ читателя, а да го привлекат. С оглед на тая задача е написан и предговорът. Неговата цел е да отвори прозорец към старобългарската литература — за мнозина съвършено непознат свят. В предговора не се отричат специфичните особености на тази литература. Още в началото изрично е казано: „Едно сравнение с нашата съвременност прави старата литература не само далечна и непонятна, но и ограничена в своите дирения, в своята способност да резонира, в много отношения чужда на реалната действителност, затворена в света на средновековното религиозно и философско мислене. При това тук става дума не само за съдържание и идейни насоки, но и за форми и изразни средства, за стилови и жанрови особености.“ Но заедно с това изтъкнах, че непосредният досег с произведенията на старата литература ще ни помогне да опознаем по-добре, по-широко, по-пълно средновековните хора не само в техния собствен свят и в тяхното време, но и да ги видим с всичко онова, което ги сближава с нас — по интереси и знания, по чувства и светоусещане. В тоя смисъл съм се постарал да покажа и доколко старобългарската литература е свързана с живота и историческата съдба на нашия народ.

Отричайки всяка възможност на средновековната литература да „отразява“ живота и историята на народа (старобългарската литература като латинската е „аристократическа, жреческа, езотерична, книжнина за посветени“), др. Куюмджиев е опростил моята задача и моето отношение. Онова, което аз съм се опитал да направя, той нарича „парчетии, отломъци и нищо повече“. Това се било получило, понеже съм разчупил при редица случаи религиозната обвивка на литературните произведения; по тоя начин съм бил посегнал на върховната идея, на висшия принцип на тая литература — вярата в божественото устройство на света. За щастие, благодарение на такова „посегателство“ днес ние четем с художествено наслаждение „Илиадата“.

Др. Куюмджиев не е пожелал да види нито конкретните ми мотивировки, когато говоря за отделните произведения или литературните жанрове, нито теоретическите ми постановки за художествеността и естетическите принципи, на които е подчинена старата литература, нито мислите ми за нейната вътрешна структура и синкретичните ѝ форми и т. н.; макар и дадени сбито, поради характера на предговора, те присъствуват. В своята статия той поставя тези въпроси така (бих казал — дори с поучителен тон), като че те не са и хрумвали никому другиму досега.

Но не това в случая е най-важното. Същественото е да приемем, че пътища към старата българска литература съществуват, че тя не бива да ни плаши като някаква затворена и недостъпна крепост, до която мъчно можем да се домогнем, а още по-малко трябва да ни привлича единствено със своя метафизичен духовен свят, като някакъв особено примамлив оазис за отмора от нашето материалистическо мислене и време, като място упокойно за душите, изпълнени с носталгия и въздишки по средновековието. Нека не се боим от преградите, които обичат да издигат теоретиците на абстрактните построения. Колкото и различни да са отделните епохи, отделните култури, отделните литератури в историческо, идейно и социално отношение, те са дело на хора, затова са подчинени и на една обща закономерност и цел — да покажат човека, да отразят живота на човека, разбира се — всяка по свой начин и със свои средства. Тъкмо и затова, когато ги разглеждаме и изследваме, ние търсим тая основна проява и главна същност — човека в неговото време. Старата българска литература не се различава в това отношение от останалите литератури.

Цяло щастие е за човека, че не живее само със своята епоха, че, въоръжен със знания, може да се връща назад, към своето минало и може да мечтае

и да се вглежда напред, в своето бъдеще. Литературата е област, която му дава великолепни възможности в тая насока. Когато се зачита в творбите, които са създали миналите епохи, често пъти много отдалечени от нас, той не само се пренася и превъплъщава, приемайки в себе си нещо от духа на тези епохи, от идейните търсения и художествената наслада на тогавашните хора, но потърсва и връзката на своето време с тях, поставя ги пред съда на своето време. И това е един от най-интересните моменти във възприемането на културното наследство на залезлите векове и на литературното творчество на предходните поколения. Тук няма никакво механично, изкуствено осъвременяване и никакво антиисторическо отношение. Защото всяко историческо явление подлежи на две оценки — във своето време и на времето изобщо.

Ето защо, говорейки за проблемите на старата българска литература, искам да завърша с подчертаването на едно становище, което съм изразявал многократно; изразил съм го и във встъпителната статия към „Старобългарски страници": „Оценката на старобългарската литература от гледището на тогавашната епоха е нещо неизбежно и извънредно важно, но то не отменя изискването литературните явления да се разглеждат и от позициите на нашата съвременност, да се анализират и оценяват в светлината на общия историко-литературен процес, под зрителния ъгъл на целокупното обществено-историческо, литературно и естетическо развитие". Това важи за всяка литература — старата българска литература не може да прави изключение. И няма причини да се бои от такава оценка.

*

По мое мнение дискусията, която започна на страниците на „Литературна мисъл" със статията на видния съветски учен и горещ приятел на нашия народ Д. С. Лихачов „Старите славянски литератури като система" се оказа плодотворна — поставиха се и се изясниха в по-малка или в по-голяма степен някои от най-сложните проблеми на старата българска литература. Както бе изтъкнато от нашите учени, взели участие в дискусията, Д. С. Лихачов разглежда с вещина и с голяма теоретическа широта структурата на старите славянски литератури и техните взаимни отношения. Неговите постановки са нови, оригинални, интересни. Дискусията показа, че някои от тях будят известни възражения. Но статията на Д. С. Лихачов изисква дълбоко вникване, за да не се извадят при отделни случаи погрешни заключения. Искам още веднъж да подчертая високата оценка, която Д. С. Лихачов дава на старата българска литература. Тая оценка е категорично изразена и във втората му статия — „Размисли за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература".

Можем да спорим по отделни, по-важни или по-маловажни въпроси из областта на нашата средновековна литература; много нейни особености не са още достатъчно обяснени и проучени. В статиите на участниците в дискусията се набелязаха редица подобни явления и въпроси и това е един от важните резултати от разговора, който започна „Литературна мисъл". Няма обаче съмнение в едно — все по-големият интерес, който нашата и чуждата наука и цялата ни общественост проявяват към старата българска литература, и все по-голямото единодушие, с което се оценява забележителната ѝ роля в културното развитие на нашия народ, в историята на цялото славянство и в средновековната европейска култура.

РАЗМИСЛИ ЗА НАЦИОНАЛНОТО СВОЕОБРАЗИЕ И ЕВРОПЕЙСКОТО ЗНАЧЕНИЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Дмитрий С. Лихачов

Мнозина ще се съгласят с мен, че разговорът за старобългарската литература, подет от списание „Литературна мисъл“, беше интересен и важен. В него взеха участие изтъкнати български специалисти.

Като автор на статията, дала подтик за този разговор, се чувствувам особено удовлетворен. Дори някои опростявания на мои мисли, които бяха допуснати в полемиката, са твърде показателни. Тези опростявания и неточности показват направлението, откъдето изследователите очакват възражения, и онова, в което подозират опасности и на какво противопоставят своите собствени възгледи.

Преди всичко обаче ще отбележа онези дялове от моята статия, които не предизвикаха възражения и които, смятам, бяха посрещнати с мълчаливо съгласие от участниците в разговора за старобългарската литература. Не срещнаха възражения моите мисли, че литературата на всеки народ в една или друга епоха представлява известно системно единство. Подходът към литературата като към определена система от жанрове, видове, дялове, като към система на отношение към други страни на културата, към други изкуства и към действителността очевидно беше признат за възможен. Вниманието към такъв подход е вече привлечено и мисля, че това няма да бъде безполезно за нашата наука.

Не предизвика възражение и характеристиката, която дадох на старославянските литератури като литератури от средновековен тип. По-специално бе посочено, че средновековните литератури притежават младенческа мекота на формите, „подвижност“, „размити“, неясни граници между литературата и другите изкуства, между литературата и науката, между литературата и бита, между отделните видове литература (преводна и оригинална), между литературата и фолклора. Литературата и фолклорът съвместно задоволяват потребността от художествено слово и жанровете им представляват единна система, с което се обяснява и отсъствието на любовна лирика в литературата, на чисто забавните жанрове, застъпени в замяна на това във фолклора. Няма да изброявам и други положения в моята статия, които не срещнаха принципно несъгласие.

Възражения предизвикаха предимно онези страни от моята концепция, които имат отношение към характеристиката на националното своеобразие и историческото значение на старобългарската литература. С обяснима предпазливост участниците в разговора за старобългарската литература се отнесоха към моята терминология, към определенията, които давам на взаимо-

отношенията на старославянските литератури помежду им и на взаимоотношенията им с византийската литература.

Ето защо ми се струва, че е нужно в дадената статия да се спра на проблемите за националното своеобразие и европейското значение на старобългарската литература.

Разбира се, всички мои размисли са само бележки за по-нататъшни изследвания и уточнявания. Иска ми се най-напред да утвърдя един нов подход към тези теми, да се разглеждат и тези въпроси като известна цялост, да се види и в тях системно единство.

*

Своеобразието на старобългарската литература се състои преди всичко в това, че отразява в съдържанието си събитията, нуждите и интересите на българската действителност. Тя отразява освен това националното самосъзнание на българските писатели, тяхната загриженост за своята страна и народ. За тези неща правилно напомни в статията си Донка Петканова-Тотева, възразявайки на отделни становища в статията на К. Куюмджиев. За тази страна на националната самобитност на старобългарската литература пишат в статиите си К. Куев, Б. Ст. Ангелов, Ив. Дуйчев и др. Обаче националното своеобразие в никакъв случай не бива да се свежда само до националното самосъзнание и до откликването на отделни събития, факти, явления, нужди и интереси на българската действителност.

Под влияние на действителността се формират не само темите на литературата, но се създава нейният национален характер, своеобразното отразяване на действителността, начинът, по който се откликва на външните събития и типът система, която представлява литературата. Всички тези въпроси не могат да се обсъдят в една статия. Затова бих искал да се спра само на една черта на старобългарската литература, която ми се струва най-важна, най-забележителна и, ако мога да се изразя така, най-действена. прогресивна и значителна за цялото славянство.

*

Тази черта на старобългарската литература се състои в това, че тя от самото си възникване отговаря не само на национални, но и на общочовешки нужди. Старобългарската литература не се ограничава в теми, свързани само с местния, български начин на живот, с местните политически вълнения на своята епоха, а още с първите си стъпки става литература, решаваща наред с чисто българските и основните въпроси на човешкия живот и мироглед и с това приобщава българския народ към общоевропейската култура. Старобългарската литература веднага става зряла литература, „възрастна“ литература, философски задълбочена и сложна, попила вековния опит на многонационалната византийска литература, в създаването на която на времето си са изиграли роля и славяните.

В това съчетание на български и общочовешки теми се състои националното своеобразие на старобългарската литература, своеобразие от огромно значение за всички славянски народи. Поразяваща особеност на старобългарските писатели е техният интерес към общочовешки проблеми. Българските писатели се обръщат не само към българските читатели, а към всички хора. И при това не ги напуска увереността, че пишат на език, разбираем за всички славяни.

Българските колизии и проблеми се превръщат в старобългарската литература в проблеми и колизии със световноисторическо значение. България

за старобългарския автор е преди всичко част от големия и значителен свят. България и нейните интереси не засенчват целия останал свят, а напротив, те са част от него и го представляват. Оттук и поразяващата общочовешка значимост на темите в старобългарската литература, посветена на основните въпроси на мирогледа, на устройството на света, на развоя на световната история, на основните предписания и положения на християнството, на неговите догмати и закони, и разглеждаща българските нужди, потребности, събития в светлината на тези големи, общочовешки теми.

Старобългарските литературни паметници разказват за български културни дейци като за дейци на цялото славянство и за просвещението на славяните като за факт на разпространение на християнството в целия свят. Българското самосъзнание, необикновено интензивно за народ, току-що заел място на световната арена, не отделя България от целия останал свят, не изолира българския народ в неговите тяснонационални политически и културни интереси, а е преизпълнено с жива увереност в световното значение на България. България представлява най-важният етап в разпространението на християнството в целия свят. Ние сме така свикнали с тази удивителна черта на старобългарската литература, че престанахме да я забелязваме и да ѝ отдаваме някакво значение.

А тази черта е характерна не само за паметниците на писмеността, но и за цялата дейност на Кирил и Методий. Тя е отразена в Пространното житие на Кирил и в Пространното житие на Методий, в краткото житие на Кирил, в житията на Наум, в съчиненията на Климент Охридски, Константин Преславски — в неговото Учително евангелие, Азбучната молитва, Прогласа. Тази черта е характерна за съчинението на Черноризец Храбър за буквите. В службата, посветена на свети Кирил, се казва, че той „во вся языкѣ расѣвая словеса господнѣ“, че той „весь миръ проиде, благоразумиемь мудре святымь духомъ научися“. Авторът на службата се обръща към Кирил: „Кирилле, блажене, вся грады и страны проиде“, „всему миру ѣви ся учителѣ“. Кирил учи с български книги много народи и именно във връзка с това го наричат „богогласна тръба“, „славию многоглаголивы“, „ластовица доброгласнаѣ“. Дейността на Кирил се възприема в световен мащаб: „Яко зарѣ свѣтле воспѣ: и просвѣти вселеная и еретикы отгоня, взыскавь на встоцѣ, и на западѣ, и на север, и на юзѣ. Проповѣдая всѣмь странамь и языкомь всѣмь глаголя. . .“ Същите заслуги пред целия свят се прославят в службата на Методий и в двете жития на Наум. Просвещението на целия свят се подчертава в службата, посветена на св. Климент Охридски. Климент със златозарните си уста е огласил цялата земя. За просвещението на целия свят се говори в Прогласа на Константин Преславски. Характерно е, че дори когато произведението е посветено на небългарски дейци и „светци“, и тогава се прославя просветителството в неговите световни мащаби. Така в Похвалното слово на архангелите Михаил и Гавраил от Климент Охридски също се говори за целия свят.

Но работата не е само в преките оценки, които старобългарските автори дават на дейността на известни дейци, а и в темите на техните произведения, в подбора на съчинения за превод на български език. Естественонаучните съчинения — например Шестоднева, Физиолога, Християнската топография на Козма Индикоплов обхващат цялата вселена, разглеждат широките проблеми на светоустройството. Историческите съчинения, хрониките не се ограничават с един исторически период, едно събитие, едно царуване, както това се среща в някои византийски исторически произведения (например в хрониките с придворен характер), а се стремят да покажат общото течение на световната история в нейното цялостно общочовешко значение. Интересът към мирозда-

нието като цяло и към свещената история в нейното световно значение характеризира старобългарския преводач и в апокрифните съчинения.

Този наднационален характер на старобългарската литература не означава, че тя има извъннационален, „космополитически“ уклон. Напротив, гордост за България и нейната световна роля пронизва българските съчинения и диктува подбора на произведения за превод. Българското национално самосъзнание е заето да търси място на българския, и по-широко, на славянските народи в световноисторическия процес, в делото за разпространението на християнството и спасението на целия човешки род.

*

Световните мащаби на темите в старобългарската литература намират удивително съответствие в монументалността на нейните форми и стил.

Старобългарските писатели не са склонни нито към идилия, нито към битоописателство, нито към дребнотемие. Те са писатели титани. Те се чувствуват почти като законодатели, откриватели на света и пророци, макар и много скромни в опитите си за самоизява. Те живеят сред вечните истини и в мащабите на много страни. И изпълняват своя общочовешки дълг като нещо, което от само себе си се разбира като нещо обикновено.

Представите на народите за началото на тяхната история много често са свързани с предания за герои, великани и необикновени подвизи. Хора се превръщат в планини и реки, побеждават в двубой чудовища, героят се сражава с цяла войска. Но в древна България това титаническо светоусещане излиза извън пределите на фолклора. Тук и в литературата чувството за значителността на света и на всичко извършващо се изпълва произведенията. Писателите са титани, които мислят за голямото, пишат за най-главното, за смисъла на живота, за устройството на света и за световната история. Чувството за величие не ги напуска и е основа на техния монументален стил. Прабългарите отбелязват събитията с надписи върху колони. Тези удивителни надписи са написани в стил, който като че ли е пригоден само за това — да бъде изсечен на камък: лаконичен, остър, тежък и студено-вечен като хода на историята. И колко е хубаво, че в наше време Ив. Дуйчев и П. Динеков въведоха тези великолепни надписи в историята на българската литература. Преди това българите заявявали за съществуването си с титанически изображения — подобни на щастливо запазения до наши дни Мадарски конник. Но и по-късно те запазват и засилват това чувство за значителността на историята.

Поразително е, че в принадлежащото на Климент Охридски Похвално слово на Кирил-Философ последният е представен като исполин, от чиято уста изтича слава към всички народи. Неговият богоречив език е като гръм. Неговите златозарни очи, неговите пречестни ръце, неговата утроба, неговите нозе, с които той като слънце е обходил целия свят, свидетелствуват за изключително чувство за величие и монументалност на света.

Но за монументалност на светоусещането свидетелствува и знаменитата картина (описание) на Симеоновия дворец в Шестоднева на Йоан Екзарх Български. В това отношение типично монументално като хералдически знак е изображението на самия княз, седящ на престола в обшита с бисери мантия, с извезана от злато огърлица, с гривни на ръцете, с меч на бедрото, заобиколен от боляри и слуги. Йоан следи впечатлението, което всичко това трябва да направи на бедняка и странника. Той иска да направи същото впечатление и на своя читател, да го запознае с изпълнения с великолепие, значителност, величие свят, достоен за преклонение и поклонение.

Чувството за величието на света не напуска българите нито в литературата, нито в изобразителното изкуство, нито в строителството.

Останките от дворците, крепостите и храмовете в Плиска и в Преслав — нима те не говорят на съвременния човек за същото чувство на величие, великолепие и за гордостта от своето съществувание, както и Йоан Екзарх на своя читател в Шестоднева? И нима не са устремени тези величествени руини към същите вечни истини и световни теми, към които са устремени и произведенията на старобългарската литература?

Самата природа, сред която се намират развалините на Плиска, говори за същото чувство на величие. Търсенето на монументалност диктува избора на мястото за първата българска столица. Огромното поле изисква монументални, тежки каменни блокове, прави линии на улиците и стените.

Втората столица на България — Преслав се намира сякаш в центъра на гигантска чаша, краят на която образуват планините. Кръглата църква в Преслав е поставена така сякаш обединява около себе си околната местност. Тя е кръглият център, обграден от планини, кръгла сред кръгло. Тя е не само център на долината, но и център на плавно обикалящата я река. Преслав наред с това затваря планински проход. Той крепи и обединява страната на огромно пространство.

Третата столица на България — Търново — увенчава планината. Това е престолът (Царевец) и епископската катедра (Трапезица) в заобикалящия я свят, който е представен като дворец-храм. Пейзажът е превърнат в архиктектурен ансамбъл, създаден от Пантократора.

Чувството за величие и монументалност на стила е една от най-важните черти на старобългарското изкуство и по-специално на литературата.

В старобългарската литература от първите векове на нейното съществувание има някаква „зрелост“, без която би било невъзможно онова чувство за величие и монументалност, към което тя се стреми, възпявайки вселената, човечеството и неговата трагична история.

Разбира се, чувството за величие и монументалност на стила намират израз не само в това, което изложих тук. Те се отразяват в образите, в епитетите и метафорите, в ритмичното построяване на прозата и в много други неща. И всичко това чака бъдещи изследвания и изследователи.

*

Способността на старобългарската литература да се отзовава не само на своите тяснонационални нужди, но и на общочовешките духовни интереси на своето време, да осъзнава световноисторическата роля на българския народ и на славяните, монументалността на темите и формите на литературата поразително съответствуват на онази пионерска роля, която е играла старобългарската литература сред славянските литератури. Старобългарската литература затова и успява да стане литература не само на българите, но и българска литература за всички славяни на юга и изтока на Европа, защото тя не е тясно прикована само към своята българска действителност. Израствайки от необикновено благоприятно сложилите се традиции и условия на своята национална действителност, тя се оказва способна да се издигне над нея в орлов полет. Българска по произход, тя е общославянска по своята широта и общоевропейска по възприетите традиции.

Необикновена е и ролята на българските просветители — Кирил-Константин и Методий.

Личността на Кирил-Константин и личността на Методий идеално отговарят не само на тяхната историческа мисия, но и на мисията на цялата старобългарска култура.

За своята общославянска и, нещо повече, общоевропейска дейност Кирил-Константин е добре подготвен, тъй като освен български и гръцки, знае латински, еврейски и арабски език. Изглежда, в началото на 50-те години той пътува с религиозна мисия в България, бил е в Сирия, пътувал е при хазарите, бил е в Крим — в Херсон. Той е не само български деец, той проповядва в Моравия и Панония.

Разпространяването на християнството от Кирил-Константин и Методий и техните ученици не е свързано с опити да се установи нечие политическо господство. Тяхната проповед е била апостолска. Тя е свързана с пътувания от страна в страна. Създаваният от тях литературен език, станал след това църковен и литературен език на южните и източните славяни, а също и на румънците, присъединява към своята българска основа отделни местни черти и латинизми.

Широтата и отвореният характер на старобългарската култура допринасят за възприемането ѝ в другите славянски страни. Старобългарската култура заляга в основата на културите на другите православни славянски и някои неславянски страни. И в това се състои нейното огромно общославянско и общоевропейско значение.

Ролята на старобългарското духовенство може да бъде сравнена с ролята на ирландските монаси не много преди това. Културното равнище на ирландската църква от края на IV до VIII в. е най-високото в Европа след Византия. Ирландските монаси стигат до Исландия и преминават на континента, установяват връзки дори с Египет, разнасяйки християнството, основавайки манастирски културни центрове. Те в значителна степен създават „каролингския ренесанс“. Но разликата между ирландските монаси и старобългарското духовенство се състои в това, че ирландците са съсредоточени ентусиасти на отричането от света. Старобългарското духовенство е много „по-светско“ и по-широко по дух.

Появата на литература с толкова високо равнище, каквато е старобългарската, изглежда почти чудо. Поразява бързото ѝ формиране и дълбочината на нейното общочовешко съдържание, сложността на изразяваните от нея идеи.

Чудото се обяснява не само с гениалността на Кирил и Методий, които успяват не само да създадат азбука и правопис, но въз основа на българския език да създадат и великолепен изтънчен литературен език, способен да изрази най-сложните отвлечени идеи. Чудото се обяснява преди всичко с това, че българският народ се оказва способен да възприеме всичко това. А способността към възприемане се култивира у българския народ благодарение на това, че България отдавна е била територия на велики култури и има за съседи най-просветените народи на тогавашна Европа.

Българската литература възприема многонационалните културни традиции на Византия, за които така подробно пише Ив. Дуйчев, подчертавайки ролята на славяните в изграждането на византийската култура. Наред с това почвата в България е напоена с културните сокове на антична Гърция и Рим, на тракийските племена, а също на отделни племена от Азия и Европа. В България се кръстосват пътищата на военните походи и широките пътища на преселението на народите. България е страна, която по силата само на своето географско и етнографско положение не може да има рязко обозначени и непреодолими национални граници.

Но да се върнем към литературния език на Кирил и Методий — език в значителна степен създаден от тях. Наистина българският език, на който са направени първите преводи от Кирил и Методий, не е просто битов, разговорен език на българите, а български език, преминал сложната културна обработка в ръцете на майстори — език, приспособен да изрази най-сложните философски и богословски идеи и понятия. Кирил и Методий, разбира се, трябва да се раз-

глеждат не само като просветители и създатели на писмеността, но и като големи учени и създатели на българския литературен език, който по-късно успява да стане литературен и църковен език на цялото южно и източно славянство почти за цяло хилядолетие.

Трудността и величието на Кирило-Методиевото дело можем да оценим истински само в нашата епоха, когато се създадоха и продължават да се създават писмеността и литературните езици на много народности от Азия и Африка, далечния север и крайния юг. И в наше време, при цялото развитие на съвременната филология, това дело не може да се осъществи по-добре, отколкото са го извършили на времето си Кирил и Методий. Те са били и си остават ненадминати.

А сега да се обърнем към литературата. Значението на старобългарската литература не се ограничава с това, което е прието да се нарича „влияние". Това значение е много по-голямо, отколкото „влиянието" върху литературите на другите славянски страни.

В хода на дискусията по проблемите на старобългарската литература терминът „трансплантация", който предложих за културните явления, предизвика възражение Защищава се правотата на общоприетото понятие „влияние". Но работата е там, че аз изобщо не предлагам да се премахне терминът „влияние", а искам да спра вниманието върху онези явления на въздействие на една култура върху друга, които не могат да бъдат квалифицирани само като влияние, а свидетелствуват за п р е н а с я н е на културни явления. Това пренасяне в повечето случаи не е механично, а е свързано с продължаване на живота на пренесеното явление върху нова национална почва. Затова именно наричам такова пренасяне трансплантация.

Най-ярко явленията на трансплантацията се разкриват в културните отношения между България и стара Русия. Българската литература не просто е „повлияла" на руската. Пред нас е нещо много по-важно и значително: пренасяне в Русия на литературни форми, жанрове, идеи, писмо, произведения и дори самите ръкописи с тези произведения. В най-обща форма всички тези факти се вместват в понятието влияние на една култура върху друга, но в по-конкретни случаи трябва да говорим не за влияние, а за пренасяне на отделни явления от българската култура. Но и това пренасяне не е обикновено. Когато става дума за такива предмети, като ръкописи, икони, произведения на приложното изкуство можем да се ограничим с понятието пренасяне. Но когато става дума за литературни произведения, терминът „пренасяне" е недостатъчен. Живото, развиващо се явление, което не може да живее без хранещата го почва на действителността, не се пренася, а с е п р е с а ж д а, както се пресажда растение. Това явление е трансплантация. Трансплантацията има предвид не превеждането на книги от гръцки на български, а пренасяне на произведения примерно от България в Русия и в Сърбия — пренасяне, при което в новата страна се създават нови редакции на тези произведения, нови техни видове.

Нима можем да говорим само за влияние на произведенията на Йоан Екзарх Български в Русия, когато неговите произведения са били просто пренесени в Русия, тук се преписват, видоизменят се и се четат почти до XIX век? Естествено, Шестодневът на Йоан Български силно влияе върху отделни произведения на староруската литература и по-специално, както аз се помъчих да покажа това в една статия, върху забележителното Поучение на Владимир Мономах. Но има и нещо много по-значително — органическото навлизане на това българско произведение в руската литература, в нейния историко-литературен процес.

Християнизацията на Русия също не е просто „влияние" върху Русия от страна на византийското и българското християнство (върху езичеството или

нещо друго), а е пренасяне, трансплантация на християнството от България и Византия на руска почва. Съвършено ясно е, че християнството в Русия възникнало не в резултат от влиянието на българското и византийското християнство върху руското езичество (независимо от това имало ли е частни случаи на това влияние или не), а в резултат на пренасяне, трансплантация на християнството от тези страни в Русия. Руското православие не е преобразувано старорусko езичество, а пренесено у нас от Византия и България християнство. Това е безспорно.

Понятието трансплантация е много важно, тъй като чрез него може да се разбере онзи щедър дар, с който старобългарската култура дарява Русия.

Старобългарската литература не просто е повлияла на староруската — тя се е подарила на Русия. В Русия се трансплантират литературният език, формите и жанровете, идеите, дори характерът на старобългарската литература, а освен това, и то е много важно, отделни преводни и оригинални произведения. Този дар е бил жив, той е даден на Русия в живо състояние, в активно развитие. Извършва се трансплантация на огромно количество културни явления. Пресаждат се цели цветущи градини от младата жизнеспособна култура.

Характерът на старобългарската култура и по-специално на литературата е бил такъв, че този дар е могъл да се направи и е могъл да процъфти и да донесе богати плодове върху новата почва. Българската литература се издига над тежненията и вълненията на своята действителност. Тя има наднационален характер и в това главно се изразява нейното национално своеобразие. Тя отразява нуждите на европейската християнска култура, а не само свои местни, национални нужди. Величието на старобългарската литература е преди всичко в нейния наднационален характер, който едновременно представлява, както вече изтъкнах това, нейна най-значителна самобитна национална черта. Благодарение на това свое качество старобългарската литература е особено ценен дар и принос в другите южнославянски и източнославянски литератури, а отчасти и западнославянски и неславянски култури.

Какво се получава в резултат от този велик и щедър старобългарски дар? Става нещо забележително. Старобългарската литература, появила се един век по-рано от другите, ляга в основата на една обща за всички южни и източни славянски народи литература. Създават се своеобразна литература-посредница и език-посредник. „Посредник“ не между Византия и славянството, а между всички православни славянски народи. Славянските народи, най-напред на юг и на север, намират помежду си общ език и съвместно започват да се трудят, за да продължат и развият подарената им обща литература.

Наистина до самия XVIII в. у народите от православното славянство съществува обширна обща литература и общ литературно-църковен език. Езикът развива свои местни, национални модификации, но наред с това той през цялото време като че ли се обръща назад — към своите традиционни старобългарски форми и лексически състав. Благодарение на това „оглеждане назад“ и постоянния обмен на паметници, ръкописи славянските народи запазват високосъвършена система на общуване помежду си на много високо интелектуално равнище. Литературата-посредница включва в своя състав не десетки, а стотици общи за всички южни и източни славяни паметници.

Тук могат да се посочат общите за всички православни славяни богослужебни паметници, светоотечески книги, църковноканонически и др. Тук спадат също чети-минеите (последните чети-минеи, широкоразпространени в Сърбия и България, са чети-минеите на Димитрий Ростовски), пролог, жи-

тия на славянски и гръцки светци, техните служби, паметници на църковното красноречие, произведения на философската проза — от типа на забележителната и досега неиздадена „Диоптра“, естественонаучни съчинения подобно на Шестоднева, Физиолога, Християнската топография на Козма Индикоплов, многобройните апокрифи и т. н.

Повечето от тези паметници са старобългарски по произход, но към тях непрекъснато се прибавят паметници и редакции на тези паметници, създадени в Русия, Сърбия, Молдавия и Влахия, в манастирите на Атон, Цариград и т. н. Ръкописите, включващи тези паметници, постоянно се пренасят от една страна в друга: подаряват се, продават се и се купуват, предвижват се заедно с техните собственици и т. н. Преминават и книжовници: преписвачи, писатели. Средновековната интелигенция е много подвижна.

Терминът „литература-посредница“ и „култура-посредница“ също предизвика възражения. Сметна се, че това понятие придава на старобългарската литература зависим, несамостоятелен характер и обеднява нейната роля сред другите славянски литератури. Но това не е така. Ако ролята на старобългарската литература се свежда само до това, че тя е посредница между византийската литература и другите славянски литератури, то тогава това посредничество действително би стеснило и намалило значението на старобългарската литература. Но посредничеството винаги е само една от страните на литературата. И колкото е по-голяма литературата, колкото е по-значителна, толкова повече основания има тя да стане посредница. Само големите световни литератури изпълняват великата роля на посредници. Съвременната руска литература често е посредница за всички съвременни литератури на Съветския съюз. Чрез руската литература писателите от националните републики на СССР се информират за постиженията на световната литература, а чуждите литератури често се запознават с литературите на народите на СССР чрез руските преводи на техните съчинения. Но най-важната роля на руската литература като посредница се състои в това, че тя спомага за по-дълбокото опознаване на литературите на отделните национални републики помежду им.

Същата велика роля на посредник притежават и литературите на английски, френски и немски език.

Старобългарската литература служи като посредник, чрез който всички други южнославянски и източнославянски литератури се запознават с литературните произведения на Византия. Не само собствените преводи на руски, сръбски език, но и преводите на старобългарски език от гръцки разпространяват произведения на византийската литература, която на свой ред често служи като посредница със своите преводи от арамейски, сирийски и т. н. Но преди всичко, като създава литература обща за всички страни на православното славянство, България спомага за общуването между славянските страни. Това би било невъзможно без общия за всички литературно-църковен език, в основата си български. Колкото и да възразяваме, привеждайки отделни факти на неразбиране от страна на преписвачите езика на другите славянски страни, не можем да отречем простия факт, че езикът на „високата“, църковната литература, старобългарски в своята основа, е бил разбиран във всички страни на православното славянство. Ако не е бил разбиран езикът на някоя източна или южнославянска страна, то е било само в случай, когато бил силно усложнен от местни черти, когато бил местен език, близък до разговорния, а не литературен, или когато значително отстъпвал от литературните форми и то сравнително късно.

Следователно терминът посредник или посредница в никакъв случай не може да принизи литературата, да я представи слаба, подражателна и незащитена от чужди влияния. Но работата не е в термина, а в същността на явле-

нието, в особената „система“, която образуват старославянските литератури, на което беше обърнато малко внимание в статиите, критикуващи термина „посредник“.

Литературата-посредница и езикът-посредник са част от общата за всички южни и източни славяни култура-посредница.

Културното единство на южните и източните славяни! Значението на това единство не трябва да се пренебрегва, както и не бива да си затваряме очите пред съществуващите между тях различия. Но различията са частни, а единството — общо, единство в основното и главното. В това „главно“ единство ръководната роля принадлежи на България.

Разбира се, наред с единната, наднационална култура-посредница съществуват и литературни паметници от местно значение, паметници твърде важни за своята страна и изиграли значителна роля в историко-литературния процес. Тяхната роля не трябва нито да се забравя, нито да се принизява. Но същевременно не бива да се забравя и това, че паметниците на литературата-посредница имат не само национално значение, но служат и на много славянски народи.

Житията на славянските светци, минеите, пролозите, преводите на книги от Светото писание, ораторските произведения, естественонаучните, богослужебните произведения — всички тези паметници стават общи за всички южни и източни славяни, независимо от това къде са създадени. Тяхното значение е по-важно, отколкото произхода и първоначалното им предназначение.

И ето още едно нещо, за което трябва да поговорим! Ролята на България съвсем не се свежда само до ролята на „първоначален подтик“ в развитието на културата-посредница. Нейното творческо участие в развитието на културата-посредница е било винаги много активно, постоянно, а понякога неотменно основополагащо. Като пример ще посоча епохата на Предвъзраждането в Източна Европа — XIV-началото на XV век. Това е епоха на висок нов подем на междунационалната славянска култура. Филологическите интереси на школата на патриарх Евтимий, интересът към вътрешния живот на човека и към самия човек, намерил израз особено в движението на българските исихасти, които не винаги правилно и не винаги достатъчно исторически и обективно са оценявани от някои учени — са най-важните явления в това Предвъзраждане, с неговата изумителна живопис (сравни дори само живописта на скалния манастир Иваново) и с неговата не по-малко поразителна по своите вътрешни постижения и постижения в областта на формата литература.

Може много да се говори за изумителния феномен на литературата и културата-посредница и за тяхната история. Сега ми се иска особено да подчертая един момент. По същество културата-посредница, за която става дума, е пропита от прогресивното за времето си християнско начало. Това е велико разклонение на многонационалната византийска култура — разклонение, придобило свои самобитни форми. Това разклонение можем да наречем славянска рецензия (редакция) на византийската култура. Всяка култура представлява продължение от предшествуващи култури и нито една култура не възниква откъснато от световния исторически и историко-културен процес. Всяка култура има свое наследство, което тя получава, и наследство, което предава. Няма култури, затворени в кръга на местни интереси и местни, пораждащи ги условия. Иначе културите биха повяхнали и биха загубили своето световно значение.

Една от великите задачи на хуманитарните науки е да разкрият общността на човешката култура, връзките на народите, да съкратят разстоянията и да разрушат психологическите прегради помежду им.

Нито един славянски учен, който се занимава със старославянските литератури, не може да не отбележи с чувство на дълбока благодарност огромната общославянска роля на стара България.

*

Последният въпрос, който бих искал да поставя в тази неголяма статия, е следният: доколко е индивидуална старобългарската литература в сравнение с другите старославянски литератури и с византийската литература? Ще напомня, че най-решително възражение в настоящата дискусия предизвика моето предложение да се види в общата за всички православни славяни култура-посредница, изградена в сътрудничество с другите православни народи въз основа на старобългарската и византийската култура, славянска рецензия (творческа разновидност) на византийската култура. В това мнозина виждат принизяване на тази култура, на нейното значение, на нейното равнище. Но така ли е всъщност?

Ние не трябва да подхождаме към произведенията на средновековната култура само с оценките и мерките на новото време, без да вземем под внимание главните особености на средновековната култура. Съвременните оценки на културните явления са изцяло пропити от личностното начало, от търсене на особеното, неповторимото, единственото, рязко своеобразното. Счита се, че културното явление, за да бъде ценно, трябва да бъде единствено, индивидуално, първо, независящо от нищо, изцяло „самобитно".

Тази претенция в повечето случаи е нереална, но това не й пречи да властвува над умовете. И в ново време, както и в средните векове, всяко произведение е „подобно" и „зависи", само че тази прилика и тази зависимост повече се скрива, забулва и накъсва между стотици други произведения, послужили за образец. В средните векове не е съществувала такава претенция за единичност. Шестодневът на Йоан Екзарх Български — това е една от най-поетичните книги в света. И какво от това, че тази гигантска книга (книга на гиганти) е родена от друга, не по-малко гигантска книга — Шестоднева на Василий Велики. Никой не се е срамувал от това, че е приемник. Йоан не се е страхувал да продължи Василий. И двамата са „велики".

Не искам да кажа, че средновековните представи са по-правилни от съвременните. Всяка представа съответствува на своята епоха и не може да бъде откъсната от нея. Не искам също така да кажа, че не можем да пристъпим към своеобразието на литературите на други епохи със съвременни оценки. Настоявам само за това — не бива да се игнорира представата и оценката на съответното време, не бива да се оценява произведението вън от епохата и пространството. Нужно е да се разбере върху какво се изграждат представите на епохата. За да се разбере средновековното становище за родството и връзките между културните явления, трябва да се познава цялата съвкупност от тогавашни възгледи. Те съставляват органическо единство. Да се разкрие това единство в неголяма статия в списание е невъзможно и ще се ограничa само с една аналогия, която, надявам се, ще помогне на читателя да разбере средновековното становище за ценността на културата.

В ботаниката и зоологията съществуват семейства, видове, родове и пр. Целият многообразен свят на живата природа се групира и класифицира. Систематиката на растенията и систематиката на животните обхваща всички организми. И човекът не става по-малко човек от това, че е близък до определени видове животни. Розата, която държим в ръката си, не става по-малко красива поради това, че принадлежи към определен сорт, а този сорт е близък до други сортове или дори е произлязъл от други сортове.

Литературите също принадлежат към „живия свят“ и трябва да имат своя „систематика“.

Лиляна Грашева правилно пише в своята статия, че „отклонението от традицията, от „конвенционалното“ начало също не е между най-характерните особености на средновековната литература“ (Лит. мисъл, 1969, кн. 3, стр. 65). А щом е така, не можем да търсим най-характерните и ценните особености на старобългарската литература именно в тези отклонения от условността, която е винаги традиционна за средновековието. Затова средновековният автор трябва да се оценява не с помощта на мярката за „неприличането“ му на предшествениците и близките до него, а с мярката на неговата самостоятелна цена.

Отнасяйки старобългарската култура към „семейството“ на византийско-славянските култури, ние с това не ѝ правим никаква оценка. Не ѝ даваме оценка и по-долу, когато ще се опитаме да определим в какво старобългарската литература се отличава от другите култури на същото семейство.

Културните традиции не изчезват. Те остават и служат за основа, която определя характера на културата, нейното лице. Многообразието, многоликостта, сложността, дълбочината и значителността на културните традиции на България определят нейния общоевропейски характер. Благодарение на родството си с многонационалната византийска култура старобългарската култура успява да придобие европейски характер, да се издигне до осъзнаването на своята общохристиянска роля, която ѝ спомага да изпълни своята велика мисия сред другите славянски народи и преди всичко по отношение на Русия.

Най-съществената национална черта на старобългарската литература — способността ѝ да се издигне над тяснонационалните интереси — се дължи не само на особеностите на българската културна почва, за което писах по-горе, но и на традициите на византийската литература. В старобългарската литература тази черта се проявява по-целеустремено, по-отчетливо, по-открито, отколкото във византийската литература. Старобългарската литература е по-съсредоточена в изпълнение на своята мисия по отношение на славянството. В нея има сравнително по-малко светски елементи. Тя е по-малко разнообразна в тематично отношение. Чувството за величие и монументалност на стила, толкова характерни за Византия[1], придобиват в България „по-аскетичен“, по-прост и открит характер. Старобългарската литература като острието на нож е насочена към своята общославянска мисия.

Уверен съм, че това би могло да се покаже много подробно в по-обширни статии.

Важно е да отбележим, че от Византия родствените наднационални тенденции се предават и в староруската литература. Последната също е способна да осъзнава интересите на човечеството и на цялото християнство, възприема същия български и „византийски“ дух. Наистина тази тенденция в староруската литература е приглушена наред с други, не по-малко важни черти. Староруската литература при цялото си несравнимо богатство не изпълнява и не е била длъжна да изпълнява същата историческа мисия, която с такъв успех изпълнява старобългарската литература — и по отношение на своята страна, и по отношение на цялото славянство. Обаче в руската литература нейният „европеизъм“ и общочовечност по силата на редица исторически причини достигнаха до ново време. Именно тази черта на руската култура определя успеха на Петровските реформи и рязкото насочване на цялата руска култура през XVIII в. към Западна Европа.

През XIX в. същата черта с особена сила се отразява в творчеството на Жуковски, у „европееца“ и „Протей“ Пушкин, в творчеството на Тургенев и Толстой.

За това свидетелствуват и заключителните части от знаменитата реч на Достоевски за Пушкин, предизвикала ентусиазма на съвременниците и примирила западниците със славянофилите. Само че Достоевски не определи историческите корени и съвременните основи на тази национална способност на руската литература да се издига над националните интереси. Нито духът на византийската култура, нито духът на старобългарската култура, нито европейските връзки на литературата и изкуството на стара Русия в негово време не бяха достатъчно известни. Но това е вече отделна тема.

БЕЛЕЖКА НА РЕДАКЦИЯТА

От книжка 1/1969 г. до книжка 2/1970 г. на страниците на списание „Литературна мисъл" се води разговор за значението и особеностите на старобългарската литература. Повод за този разговор даде статията на видния съветски учен Д. С. Лихачов. В хода на разговора бяха засегнати в различен аспект много важни проблеми от развитието и спецификата на старобългарската литература. Редакцията изказва нарочна благодарност на др. Дмитрий Лихачов за началната и за заключителната му статия, както и на всички участници в дискусията.

ПРОБЛЕМИ НА ЕДНА ЛИТЕРАТУРНА ГОДИНА

(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРОЗАТА)

Емилия Прохаскова

Образът на една литературна година се откроява не в отделните лични изяви, а в затвърдените през тази година тенденции, в изразените чрез тях по-общи и по-трайни нужди на литературното развитие.

При такъв поглед, разбира се, не всички книги, които принадлежат към прозата през 1969 г., могат да бъдат обхванати. Значителното пък, проблемно произведение е многопланово и многопластово. С една своя част, неотделима всъщност от цялото, а тук принудено откъсната, то може да принадлежи към една развойна линия, с друга — да подкрепи по-различна тенденция. Тъй че до целостта на литературната година се достига чрез нарушаване целостта на отделното произведение.

Но рискът си струва

*

Какво всъщност ни дава 1969 г. със своите повече от петдесет прозаични книги — романи, новели, разкази?

Най-характерното за нея е показаното в много произведения разширено тълкуване на понятието съвременност в проблематиката. „Има ли отминало време? Как тъй ще отиде в нищото това, което веднъж е било?“ — пита Станислав Сивриев в току-що излязлата си книга „Път към своите“. Това съзнание за единство, за непрекъснатост и взаимопроникване между отминалото и днешното, схващането на „днес“ като продължение и същевременно основа на бъдещето създава обогатеното, драматично, дирещо философски смисъл съдържание на най-доброто през изтеклата година. А това извежда литературата ни от кръга на тесните, „обслужващите“ момента задачи и реакции, от конкретното, детайлно, в много случаи талантливо и психологически проникновено, но ограничено в частни въпроси изследване и я обръща към генерални проблеми и към тяхното обобщено поставяне, а много пъти — и решаване.

Бих казала — един необходим етап на овладяване на психологическото майсторство, на детайлното изображение, на отделния проблем, етап, донесъл много и несъмнени успехи на литературата ни като основна писателска система и практика вече се надживява и се замества от нов, по-висш, който, като използува и трансформира придобивките, ги насочва към синтезиране, към вътрешно мащабно третиране на проблемите.

Разширената представа за диалектическа приемственост и продължаемост в историческото време се проявява в различни посоки. Неин израз е и един на

пръв поглед външен, формален показател: повечето от сборниците с разкази представляват своего рода, в по-окончателен или по-незавършен вид, цялостно произведение. Връзката между отделните разкази се осъществява от единното местодействие, от еднаквите герои и преживени ситуации, и най-вече — от общата идея.

В „Барутен буквар“ на Йордан Радичков разказите „Ямурлук“, „Две щръклета“ и „Момчето“, в една поредица, и „Хляб“, „Камъни“ и „Милойко“, в друга, са своеобразни триптихи. Построени са на принципа не на продължението, а на повторяемостта: в ядрото на тройката разкази стои една и съща случка. Получава се необикновено тристенно огледало и във всяка от неговите повърхности случката приема друг образ, отразяващ субективната представа на различните участници или свидетели за нея. Естествено е, че представата е пристрастна, че тя по свой начин възприема и преценява еднаквите в своята видимост обстоятелства. Но в крайна сметка раздробената в отделното преживяване истина се доближава до своята абсолютна достоверност, до своята завършеност; раздробеното битие — до своего единство.

В сборника „Хляб“, „Камъни“ и „Милойко“ са поставени един след друг. Втората поредица обаче е разкъсана — в нея е вмъкнат разказът „Каруцата“. Сякаш нелогично. Но случката с Флоро от „Каруцата“, вече само като елемент, е вплетена в „Момчето“, за да я видим отново в „Барутният буквар“. Основното събитие от разказа „Войничето“ присъствува като отражение в „Ланските гнезда“, Сусо и Мустакерата минават от разказ в разказ. . . В тая отворена конструкция събития се застъпват, всичко се прелива едно в друго, животът е постоянен и изменчив, светът едрее. Всъщност това е внушението на Радичков от „Барутен буквар“ — цяло и не цяло, истина и не истина, движение, промяна.

С други средства и към други мисли води вторият сборник на Радичков през миналата година — „Коженият пъпеш“. (Впрочем част от последните разкази в „Барутен буквар“ по дух са по-близки до този сборник.) Ако в „Барутен буквар“ писателският поглед прониква в областта на героичното като всекидневие и същностно предразположение на българина (бай Флоро с неговата каруца, изписана с Ботевата чета), сега черти от националния характер, от сетивността на българина са потърсени в друга сфера. Суеверия и трезвост, фантастност и практичност, езически празнично усещане за света и за неговата чудесност, митология от миналото и митология от бъдещето — от това са слепени тия Радичкови „небивалици“, родени от неукротимо въображение и изпълнени с грациозна лекота. Сатиричното участие на автора, неговото преценяващо присъствие, пак за разлика от „Барутен буквар“, дето остротата на проблематиката в „Камъни“, „Ямурлук“, „Две щръклета“ и особено в „Кротък човечец“ е съобразена с друг рисунък, тук отново приема формата на шега, на задявка, на ювелирно изписване. Но и в тия живи, забавни, изненадващи с абсурдността си „случки“ освен обичайния присмех се забелязва и конструктивният елемент. Радичков е изследвач на народния характер, но изследвач необичаен, ненавиждащ директивните поучения; той мъдро ни оставя илюзията, че се забавляваме; до своите находки ни довежда чрез игра.

Характер на „небивалици“ имат и разказите на Йордан Вълчев „Родихме се змейове“; и в тях фантазно-приказното се прелива в реалистично, жизненоплътно изображение. И както при Радичков — владее усетът за суеверното като един от елементите при изграждане на народното съзнание. С това приликата свършва — а и дотук тя е твърде условна, повече наподобяваща.

При Йордан Вълчев суеверията като неосъзната втора природа, като неосмислени, но трайни навици (ритуали), станали бит, а по-сетне и част от психиката, са по-конкретни и по заземени. Вълчев ги третира в сравнително

приближен историко-битов план — у него те приемат очертания на предания, запазени в народния спомен като моменти от началната материална и духовна българска история. Атила, поверията за Кубрат-Вълка се преплитат с предишни и сетнешни предания и одухотворяват интимния живот на героите му.

Но героите му живеят и днешния си ден с неговата делничност, напрежение и героизъм. (Впрочем днешното като реалност не присъствува в разказите на Вълчев; едва своеобразната поанта, каквато представлява завършекът на книгата, го изтегля от подтекстовото му състояние.) Този днешен ден натрупва у тях нови привички, нови усещания за нещата, нови понятия, нова памет.

Особеност на тия разкази е целостта и активността на концепцията им, а също характерът на символиката, та дори и езиковите средства. Ако вземем предвид и още една характерност — пародийността, която обикновено се изразява в живописни и раздвижени хиперболизации и която като решение успешно обслужва замисъла — получава се горе-долу представа за прозата на Йордан Вълчев.

Някъде из неговите разкази един от героите започва „да българува". Това не е само словотворчество, а и синтезиран израз на едно отношение към съвременния герой, при което у него се издирват не изобщо качества, а своеобразната национална разцветка на качествата.

Това отношение споделя и Димитър Вълев в разказите „Ние величествата" и новелите „Ярост". У неговите „неприлични" хора също са събрани векове. (Един от героите му „изплисква навън по малко от миналите времена, та да стори място на някой днешен звук".) И те като характери, като мислене, като поведение са производно от изтеклото и течащото време. Вълев обаче разглежда изявите на националната психика предимно през призмата на социалните измерения. И трайното, и измененията в нея са утвърдена или преобразена памет за социално-класови събития и се проявяват в отношението пак към такива явления — в едно наистина държавническо разбиране за народна инициатива и самотворчество. Смисълът на разказите му, духът на героите му биха били, разбира се, много по-изпъкнали, ако да не са поставени в атмосферата на словесно разточителство, което често взема ненормални размери. Фразата му е прекалено натоварена с ненужни и неподходящи езикови инкрустации, та зазвучава вместо психологически дълбоко, както се иска на автора, превзето-усложнено.

Подобна утежнена фраза отличава и прозата на Николай Кирилов („Тя даде, тя взе", разкази). В нея обаче усложнеността е от съвсем друг тип. Тя идва от стремежа в репликите и диалозите на героите да се вместят днешната реакция, днешното преживяване, днешното прозрение и едновременно подбудите за тях, мотивирани от нещо преживяно или премислено някога. Когато Кирилов успее да овладее и да постави в хармония стихията на езика и стихията на мисълта си, ефектът е внушителен. Минало и настояще започват да живеят в съзнанието на героите и обективно не последователно, не и в успоредица, а в своята едновременност. Но засега той е още в сферата на по-скоро случайните попадения, отколкото на докрай осмислената и докрай проведена изобразителна система. Това извънредно много затруднява четивността на разказите му. Освен туй тази посока не би могла да има по-широко приложение; тя има цената само на личния избор. Но именно като личен избор тя ми се струва особено перспективна, още повече, че се съчетава със сложността на творческата задача; да се изследват в цялата им комплексност съотношенията народ — власт, доверие — предателство, идеал — омраза. „Глупакът е смел и без да познава сложността, си позволява да чертае безапелационни прогнози, защото за нищо не го боли" — казва един от героите на писателя. Кирилов е смел, но си дава

сметка за отговорността на задачата си и не търси леснотията. В книгата му има дискусионни моменти, ала и най-дискусионните съдържат висок и чист, граждански и комунистически патос.

На основата на разгледаните книги с разкази възникват няколко допълнителни въпроса.

Преди време, когато се появи книгата на Васил Попов „Корените“, критиката, забелязвайки прехода от „чистия“ сборник разкази към своеобразна повест, изтълкува това явление като особеност на автора, който си дири свой път към романа. Сетнешната проява на Васил Попов сякаш потвърди прогнозите. Ала тазгодишната продукция на толкова книги, които затвърдяват опита на Васил Попов (освен споменатите — още и „Самотните вятърни мелници“ на Станислав Стратиев и „Влог в швейцарската банка“ на Кольо Николов), като че ли внася корекция в проблема. Не мисля, че това е междинна фигура, степен на овладяване на по-големия жанр. Според мен нашите писатели налучкват, всеки за себе си, една нова белетристична форма, еластична и жизнеспособна. По обратния път, чрез деструкция на романа, към нея се приближава и Блага Димитрова — есета, размисли, наблюдения, асоциации са обединени не в сюжетна връзка, а от развитието на идеята. Тази нова, пъргава и подвижна форма запазва предимствата на романа — неговата обхватност, а си запазва достатъчно свобода, като отхвърля някои от ограничителните му закони: събирането на отделните проблеми в строен сюжет, развитието на частните линии в подчинение на главната, постепенното и пълно изграждане на действие и образи.

Не твърдя, че тия автори, които сега я създават и укрепват, ще останат неизменно в нея. Твърде е възможно за мнозина от тях тя наистина да е етап към по-разгърнатото произведение. Но мисля, че други ще я усвоят и тя ще остане като трайно завоевание на нашата художествена проза в диренията ѝ на нови изразни структури. И не подражание, не модни увлечения ще я съхранят — тя се оказва особено пригодна да изяви индивидуалността на авторите. И още повече — да изрази явленията в тяхната многостранност и многозначност. Защото тя е богата и в собствените си граници; и вътре в себе си е в движение. И това не може да бъде аргумент срещу нея, а в нейна полза — още едно доказателство за гъвкавостта на възможностите ѝ.

В някои сборници например всеки разказ носи идеята цяла, но в един, така да се каже, умален вид; последващите я потвърждават, осветляват я различно, но тя си остава една и съща („Кожения пъпеш“ на Радичков, книгите на Димитър Вълев). В други — да излезем за момент от календарните ограничения и да споменем „Софийски разкази“ на Камен Калчев — идеята постоянно се доразвива, приема нови не доводи, а черти, така че силата ѝ се проявява в пълна мяра в хармонията на цялото. В трети — „Родихме се змейове“ — самостоятелно разказът разкрива само част от общата идея, още по-точно, едната нейна страна (миналото като елемент от днешното съзнание). Чак финалният разказ с обратното си осветление осмисля концепцията на автора в двойната ѝ съставка: минало и сегашно в търсене да се опрат едно на друго и да се споят. В такива случаи може да стане така, както и е станало при Йордан Вълчев: някои разкази, отделно взети, да прозвучат леко самоцелно, като авторска фриволност.

В съпротивата си срещу „традиционното“ в разказа или романа в много случаи разказите-повести се отдалечават и от „традиционния“ образ на героя. При тях по-често в центъра на вниманието е движението на идеята, изразителността на проблема в различни посоки и в дълбочината, отколкото изграждането на жизнен, плътен и житейски достоверен образ. Но и тук своеобразието на автора отсеня различно тая обща характеристика. Докато, да речем, Димитър

Вълев запазва примата на индивидуалното битие на героя си и вътре в него оглежда идеята, при Николай Кирилов Гладния, Белязания, Прегатния са социални категории, изразяват социални въжделения, контактуват — враждебно или съюзнически — в определено социална област. Някъде между крайните отклонения — образ и образ-идея — са Радичков и Вълчев. Радичков по-близо до Николай Кирилов, Вълчев по-сроден с Вълев.

Когато разглеждаме сборниците с разкази не откъм тяхната форма, а като съдържание, не може да не направи впечатление обръщането назад към изначалното, към първичното у човека. Какво е това? Не е ли отглас от западни индивидуалистични концепции, които митологизират изконните начала на човешкото битие?

Един похват е безразличен дотогава, докато не бъде включен в мирогледно-изобразителна система. С включването си в нея той започва активно да съдейства на нейната цел. И тук е дълбоката същностна отлика между неща, привидно еднакви. Митологизирането на изначалното в изкуството на Запад има корените си във философски учения, които представят света като хаос, като несвързано, разкъсано време и пространство. Изначалното се противопоставя на социалното, а човекът, според тях, трябва да отблъсне угнетението на обществените връзки, за да намери истински себе си в първичното.

Обръщането на нашите белетристи към първичното има точно обратния смисъл: да изтегли през времето диалектическата връзка и взаимообусловеност, да свързва в единен духовен процес отминалото и днешното, да утвърждава единството и целостта на духовното битие.

И най-сетне. Любопитен на фона на разглежданите сборници с разкази ми изглежда и следният момент: най-новите неща в нашата съвременна проза се появяват на основата на селската действителност. Дали явленията там са по-чистопробни и по-отчетливи; дали традициите на българската селска белетристика са толкова устойчиви? Тъй или иначе, недавнашният спор върху традицията и новаторството сега би намерил нови основания и аргументи в превеса на регионалното като израз на самобитно националното. . .

Мимоходом подхвърлям тия проблеми — те безспорно изискват по-широки съпоставки и повече доказателства.

Свое място в картината на прозата през 1969 година имат и историческите произведения — не толкова с количествените си показатели, колкото с новите очертания и с новите перспективи, които набелязват.

И тук на пръв поглед се хвърля едно разширение, което като че има предимно външен характер — в историко-психологическия очерк „Последните Шишмановци“ (както впрочем и в „Случаят Джем“) на Вера Мутафчиева и в романа „Стъпала към небе“ на Йордан Вълчев за пръв път в нашата романистична историография съдбата на България като държава и на народа ѝ като нация е изведена от рамките на балканската дислокация на сили и е поставена в по-широката сфера на общоевропейската политика и история. От този външен, формален белег за широкообхватност (сам по себе си той не престава да бъде интересен!) следват обаче съществени моменти, обуславящи не само тълкуванията на по-сетнешния исторически ход, но и съответни психологически натрупвания с влияние върху националния характер. И двамата автори са единодушни в разбирането, че такъв факт като поставянето на българския държавен живот във взаимовръзка с общоевропейския не е бил и не може да бъде без трайни последици в народното съзнание. Ала оттук нататък те се разделят — в трактовка на събития и в изводи. Не бива да се забравя, разбира се, че докато за Вера Мутафчиева обект на художествено изследване е епохата на разпадането на българската държава и заробването ѝ от турците, то духовният терен на Йордан Вълчев е в усилията за обединяване на българи и славяни в обща

държава — „една вяра, един език, един народ“, тоест в период исторически съзидателен. Ще рече, самата епоха със своите настроения и психологически проблеми определя и различията в изводите на писателите. Макар до голяма степен да е вероятна и обратната зависимост — писателят се обръща именно към онова време, което ще подкрепи догадките му. Струва ми се, че Йордан Вълчев във всички случаи ще избере градивни исторически моменти, защото такава, активна е концепцията му; не ще е странно, ако и в периоди на упадък той би намерил, без да елементаризира нещата, положителното начало. . .

Вера Мутафчиева е привлечена от героично-страдалческата България. Арена на битки, кръстовище на влияния, нейната съдба диктуват и решават големите ходове на голямата политика. За Йордан Вълчев България е равностоен участник в играта; често тя задава задачи, променя тактики, определя поведение и промъквайки се с хитроумие между противоречивите интереси на великите, решава своите си работи. Тия различни оценки във всички случаи биха били любопитен факт, но те стават дваж по-любопитни, вземем ли ги откъм произтичащите от тях следствия. Трактовката на Мутафчиева извежда към драматичните черти в характера на българина, към събирането в една черупка на взаимно отричащи се пориви, към търсенето на равновесие в изчакването, в преценяването на всичко „за“ и всичко „против“; неговата устойчивост е в мъдростта на много виделия и много преживелия, в мълчаливата душевна работа, чиито резултати са бавни, ама крепки; „опечени от мъка и борба, горди, хитри, великодушни, коварни, които търпят цяла вечност и се прежалват за миг, които носят с хладнокръвие жребия си до някаква много тънка, известна само на Балканите мяра, а след туй по невъобразимо многообразни начини си вземат назад цялото нетърпимо търпение“. Нейната проза е апология на силата на народа, на мълчаливата му гордост, на неговия гняв и на неговата мъдрост: борбата „следва своя закон и своите пътища“ без нужда от царе и водачи. . .

Дейното, ако мога така да се изразя, държавническото начало в историческия роман на Йордан Вълчев естествено води по друга линия. Неговият интерес е към силните, първенствуващите личности, към тия, които са с далечен промисъл и вървят към него с големи страсти и големи жертви. Тъй че той изследва не процеса на наслагване на национални черти, а основанията за народно самочувствие — в древността на историческото битие, в историческите подеми, в държавното величие ги открива той.

Най-същественият момент в тази нова романистика е, че Мутафчиева и Вълчев не претворяват познатото от историята, а попълват празнините в нея. Чрез претълкуване на документите от позициите на съпоставката и логиката и чрез свързване на скъсаните нишки между документално скрепените факти — пак чрез логически съпоставки. Убедителността на тяхната работа идва от чувството им за мярка — те винаги остават в границите на възможното и допустимото. Макар Мутафчиева да е по-точна и по-изискана в предположенията си, а Вълчев да се движи по-свободно и по-направо в своя художествен свят. Затова и когато претворяват познатото от историята така, че влизат в разрез с изградените у нас представи, пак са убедителни. Само един пример от историческите разкази на Йордан Вълчев „Сигнали за атака“, където (разказът „Княгиня Мара“) Шишмановата сестра не е жертва, а далновиден политик: „Султан Мурад подписа указа — земите от Котел и Ичера до морето стават мюлк на султан-ханъм Мара, в тия земи турчин не може да язди на кон и кадъна не може да ражда. . . земите на мюлка станаха свободно огнище на българите. В тях не се прекъсна традицията. И когато удари новият час, тези земи дадоха на България най-издигнатите ѝ синове, подготвиха и организираха България за нов държавен живот.“

Редица още наблюдения, съпоставки и разграничения може да се направят между историко-художествения метод на Мутафчиева и Вълчев — много казващите произведения търпят и многостранно тълкуване. Например не е без интерес начинът на дистанциране и приближаване към описваната действителност у двамата, както и „демократизирането“ на езика — всеки от тях го постига по свой път. Още повече, че именно тия особености позволяват на двамата автори да преминават от действителността, която описват, към нашата съвременност, да откриват общото в двете действителности, да внушават своя възглед за отминалото време като неотменимо присъствие в днешното. Такова схващане ги приобщава към духа на съвременната белетристика, към нейното усърдие за диалектическа обхватност в проблематиката.

Към същата посока по свои пътища се присъединяват Блага Димитрова с романа си пътепис „Страшния съд“ и Любен Дилов с научно-фантастичния роман „Тежестта на скафандъра“.

В „Страшния съд“ Блага Димитрова отново по свой маниер, съчетавайки образно виждане с философско мислене, прави преходите от конкретно към абстрактно, от частно към обобщено, от лично към обществено, от злободневно към надвременното. Изобилието на наблюдения, на размисли, на асоциации, разнообразните поводи за съждения и различните направления, към които я отправят те, извънредно тънките и емоционално преживени определения на човека като индивидуалност, като изразител на една нация и като гражданин на света — цялото това многообразие от теми и проблеми е организирано от идеята за отговорността на всеки пред човечеството — за насилията върху правото му на свобода и човечност. Идея не нова. Нов е начинът, по който тя е развита, градирана по сила, аргументирана в „Страшния съд“. Нова е способността на Блага Димитрова да изведе конкретните понятия в общочовешки символи, да ги изпълни с най-тревожното съдържание на века и същевременно да ги доближи до чувствуването на всекиго, да ги превърне в личен „страшен съд“.

В един по-общ смисъл същите проблеми поставя и Любен Дилов — за насилието, заложено в човешката природа и вън от нея, за това, дали някой има право да налага волята си над другия, за обичта, доверието и разбирателството като способ за спасение от самотата, като хуманитарен принцип на нашето общество: „Открий пространствата за милиони хора, макар в несигурност, свободно трудейки се да живеят“ . . . Също като Блага Димитрова и Любен Дилов разглежда проблема — в случая отношението космос-човек — като въпрос на всяка личност поотделно: въпрос философски, нравствен и на вътрешна потребност.

Мисля, че бих сгрешила, ако приема, че и един друг процес е продиктуван от същата нужда за излизане на простор: и през тази година няколко книги продължават борбата за преливане на жива, топла, земна реч в академично излинелия ни книжовен език.

Един приток идва от диалектните форми. Тях като че ли най-упорито прилага Станислав Сивриев. Но той ги подлага на специалната селекция на един висок вкус и изтънчено чувство за мярка. Това отсеня използуваните от него форми с особено благородство, без да погубва екзотичната им патина, но и без те да приижда в неговата проза на могъщи тласъци. И в новата си книга „Път към своите“ Сивриев има изцяло излени, кристално звучни миниатюри, като например „Отвъд зримия свят“. Но сега той прави опити и за по-директно използуване на цели фразеологични конструкции, както и за смесване на стилистични пластове — опити, които нямат още завършен резултат. Засега не го и обещават.

Другият приток е представен от Блага Димитрова. Тя открива в обикновено употребимите думи нови отсенки, поставя ги в неочаквани съчетания — тъй

уж познатата, уж баналната дума придобива неподозирана сила и образност, изненадващо въздействие. По-ограничено в нейната писателска практика влиза и истинското словотворчество.

На малко интелектуално-изисканото отношение на Ст. Сивриев и Блага Димитрова към думите, Йордан Вълчев противопоставя първично материална, огрубено сетивна фраза, както и гъвкавото ѝ редуване и контрастно вплитане в емоционално по-безразлични конструкции. Но някъде той се увлича и не следва вътрешната народно-речева ритмика, а я пренася в нейната буквалност.

При цялата оспоримост на отделни техни части, при всички допълнителни въпроси, които могат да поставят — за своя автор или за представляваната от тях развойна линия, разгледаните дотук книги, като разширяват проблематиката на съвременната проза и същевременно успешно защищават художествено тия нейни разширени граници, като очертават определени тенденции на развитие, без да загубват нищо от собственото си индивидуално своеобразие, естествено създават определен критерий. Този критерий не може да не се отрази върху преценката на останалата годишна литературна продукция — сравнителният метод не винаги представлява удобство...

Оказва се, че културата на писане, чувствителността към отделни човешки преживявания и състояния, дори психологическото проникновение и умението да се изграждат убедителни художествени образи не стига, щом тия качества не се използуват за овладяването на един макар и малък, но собствен терен.

А има ли още незавладени периметри?

Излиза, че има.

Човек наистина е много затруднен да каже за „Разкази за Георги Димитров“ на Ст. Ц. Даскалов, че не изпълняват предназначението си. Твърде голям е пиететът към образа на Георги Димитров — укорната дума към автора на разказите сякаш може да хвърли сянка и върху скъпото име. Но този пиетет и задължава...

Единственият разказ, в който избликва топлинка и живо съдържание, в който се докосваме до нещо съкровено човешко, е „Селски урок“. Той си остава единствен и ако приемем, че задачата на Ст. Ц. Даскалов е била друга — не да изгражда образа на Г. Димитров, а да проследи последователно влиянието му, а чрез него и влиянието на партията върху работниците и селяните за формиране на класово и партийно съзнание. Пита се тогава: може ли един образ, какъвто изглежда Г. Димитров в разказите на Ст. Ц. Даскалов, да отключи толкова сърца и да поведе след себе си толкова хора на риск и смърт?

В „Зима без сняг“ Радослав Михайлов с особено предизвикателство въвежда в изцяло позната проблематика — как младият специалист в условията на строителството „преценява“ досегашното си битие (на интелигент, разбира се!), „осъзнава“ себе си и „намира своя път в живота“... Ако преди десетина години тая тема в „По тротоара“ на Милчо Радев беше откритие, ако по-сетне тя още веднъж бе талантливо претворена от Дико Фучеджиев, ако мимоходом към нея са посягали и други белетристи, какво повече може да даде тя! Издържиш ли да прехвърлиш половината от романа (Радослав Михайлов май прекалено е разчитал на търпението на читателя), усилията ти са заплатени. Дори си готов да забравиш съня за лъвовете в началото, така чужд на героя, на книгата, та и на автора. Защото Р. Михайлов решава големия въпрос за личната свобода, съотношенията свобода — бягство от ангажимент, свобода — отговорност, свобода — дълг, както и въпроса за

целостта на човешката личност, за единство между обществена и интимна природа, обществена и интимна изява.

Радослав Михайлов преодолява инерцията на предхождащите го образци и намира своя проблем — това не може да не радва. И все пак за мен един въпрос остава нерешен: защо е трябвало да изминава този път? Или е искал да пародира един вече изживян, похабен похват? Толкова натрапливо повтаря познати ситуации и отношения, та тази мисъл не може да не те споходи. Ако е тъй, пародията не му се е удала. Добре щеше да е, вместо да заема външни белези от прозата на Радичков, както е в ред негови разкази, печатани в литературните издания, да би усвоил Радичковото пародийно изображение. Макар че пародийното изображение е същевременно пародийно мислене, душевна структура...

Потапянето в чужди води е рисковано.

В романа си „Обич“ Александър Карасимеонов показва умение да води разказа занимателно, да развива проблемните ситуации в няколко пласта, както и психологически вярно и детайлирано да прониква в душевния свят на героинята си. Но общата идея — защита на младото поколение чрез разбиване фасадата на една видимост от конячени компании, безгрижие и безотговорност, издирването на вината в семейството и обществото, монологичната форма, стилистиката, самоиронията на героинята напомнят Вежинов. Това влияние тегне върху опита на Карасимеонов да се „измъкне“ чрез собствено решение на проблема — чистата и самоотвержена обич на младите.

Бих приела със задоволство новелата на Димитър Гулев „Кръговете на обичта“ (из книгата „Чудните нейни очи“), ако... Георги Караславов не беше написал вече своето „Танго“. Яснота и релефност на изображението, точен, лаконичен и изразителен език, раздвижена композиция, добре проведен замисъл — може би най-сполучливото, което досега Гулев е направил. Но дали полковникът и хубавата жена, дали затворът, дали селото, дали общото в многоракурсното обхващане на проблема напомня произведението на Караславов? Или гледната точка, патосът? Навярно всичко по малко...

По-горе казах, че е нужен макар и малък, но собствен терен. Искам да добавя нещо, за да се уточни понятието „собствен терен“.

В романа си „Немилостиви дни“ Йордан Тодоров възстановява събития отпреди повече от двадесет години — времето на първите избори, когато николапетковистите се мъчеха да предизвикат чужда намеса във вътрешните работи на току-що изградената нова държава. Време, богато на конфликти — социални и психологически. Време на борба за всеки човек.

Не си спомням друг автор да се е обръщал към тия събития. Но може ли, достатъчно ли е това за „собствения терен“? Не новотата на пресъздадените събития, явления, човешки качества или отношения, а новотата на идеята за тях представлява откритието на писателя. Проста истина, до която нашата литература се домогна бавно и трудно.

Потърсих „новото“ в романа на Тодоров — все пак човек се насочва към определени моменти от живота на народа си именно за да каже нещо „свое“. Не го намерих. Както не го намирам и в други книги — написани културно, с познаване на нещата, с отделни сполучливи детайли, сполучливи образи, настроения, атмосфера: „Това наоколо“ на Дончо Цончев, „Къща на завоя“ на Лиляна Михайлова, „Улица „Шипка“ на Милчо Радев, „Апасионата на свечеряване“ на Антон Кафезчиев...

Няколко мисли и за „сивия поток“. Какво представлява това явление? Къде са границите му? Кои са белезите му? Не се ли събират тук спътническата литература, каквато винаги е имало и която дори е необходима — по законите на диалектиката тя създава онова количествено напластяване,

необходимо за преминаването към ново качество, натрупва частния опит, от който се отива към обобщението, — и някои литературоподобни изделия, които са явления извън литературата?

Тия въпроси и още други тепърва ще се решават от нашата критика. И не толкова с оглед да се предпази литературният процес от нагнояване — върху опита на една година виждаме, че „сивият поток“ не влияе върху търсещите и мислещите творци, както и че не е в състояние да замъгли яснотата на общата картина, — колкото да се предварди читателският вкус от покушения върху него.

Впрочем и по тоя въпрос трябва да имаме повече доверие към читаещата публика. Например „бестселерът“ „Крадци на богородици“ (за такъв го сочеше анкетата „Какво се търси най-много през седмицата“) разочарова и ония, които положиха неимоверни усилия, за да се сдобият с него...

„Сивият поток“ е явление непостоянно и нееднородно. То променя и своя поименен състав, и същността си: с ръста на литературата ни, с повишаване на критерия за идейност и художественост ще се влияе и върху съдържанието на понятието. Може би само един негов признак е траен: липсата на идейност и художественост да се камуфлира с претенции за значителна идея или нова изразност. Това е своего рода защитна окраска за автора и... бариера за критиката.

В „Звезда над Кармел“ Салис Таджер възстановява преживелиците от емигрирането си в Израел. Навременно, бих казала. (Въпреки че той не за пръв път, а периодически „преживява“ литературно този момент от биографията си.) В перспективата на отдалечеността, при разиграли се скорошни събития там думата на един свидетел би имала цената на автентичността. Един свидетел, който би се заел да изтълкува отвътре и с познаване причините за възникналите стълкновения. Не искам да „издребнявам“ и да се спирам на елементарния език, лишен от художествена гъвкавост и изразителност — други неща са по-важни. По-важно е например, че Таджер не може да излезе нито за миг от кожата си, да забрави разочарованието от неполучените едемски блага и да обхване с осмислящи очи заобикалящата го действителност, пълна със зараждащи се и вече изразени противоречия. Не може тогава, не може и сега, когато е седнал да пише книгата си.

„Когато слънцето изгрява“ на Кръстьо Кръстев, повест, посветена на паметта на загиналия при изпълнение на служебния си дълг старшина Димитър Атанасов Димитров, също претендира за значителност на темата. И действително — нима не е изключително важно и благородно начинанието да се изследват ония обществени сили, които изграждат у нас новия човек, героя? Нищо комай не е изпуснал Кръстьо Кръстев — тук са дружбата, строителството, казармата, секретарят на градския комитет на комсомола, братската могила... Похвално много за малкия размер на повестта. Не са пропуснати и обратните въздействия — разгулното поведение на Ирина и компанията ѝ, софийският бар с нощното пиянство и сбиване. Но, боже мой, колко примитивно като мислене и като написване, колко фалшиво като психология! Един само пример. Любимата на Андрей отива в болницата и го намира мъртъв. И какво мислите прави? Тя „в унес прошепна: „Завиждам ти, Андрейка!“

Проблемът за култа, за наранящите му последици и в личния живот, и в общественото битие, макар да е бил предмет на редица, и то талантливи произведения, е още много жив. Тъй че възраженията срещу „Неонови слънца“ на Емил Коралов (из едноименната книга) не възникват поради това, че писателят стъпва на „завладяна територия, не и за това, че му липсва каквато и да е собствена концепция, а от нещо по-друго: той върви по повърхността

на нещата и по тоя начин принизява проблема, свежда драматичността му до лични несъвършенства и увлечения, одребнява персоналната и обществената отговорност. Към това трябва да прибавим психологическата немотивираност в интимната линия Въгленов — Лазарина, твърде многото сантименталност на мястото на истински драматичните чувства, та дори и непрецизност в езика.

Във всички тия случаи бедността на мисълта и въображението лесно се дешифрира. По-специален и по-опасен прецедент представлява друго едно явление — съвършената имитация. Тя и трудно се усеща, и още по-трудно се доказва: наподобяването е твърде точно. Езикът може да бъде безукорен, композицията — без грапавини и пропадания, идеята си е идея, образите — образи...

На свой риск твърдя, че такава съвършена подправка е „Хаджи Адем, повест за един човек, живял през XIX столетие“ на Петър Константинов. Риск наистина, тъй като твърдението е недоказуемо. Усещането за познато, за многократно консумирано, за прецизен художествен фалшификат не отвежда към нищо определено — такова полифонично ехо на чужди повеи е тази книга.

Струва ми се, че вниманието на нашата критика не е изострено именно към такива явления. Тя предпочита да демаскира явните неща. А тях всеки вижда. Те сами затварят достъпа си до вкуса и съзнанието на читателя.

*

Накрая — за „Празници“ на Константин Константинов.

Тази книга не се помества в никакво русло, не се подчинява на дисциплина и категоризиране, не се побира в тенденции. Тя е сама за себе си.

Достатъчно е да прочетеш един ред — например „По тротоарите все тоя тревожен мирис на кафе и на бензин“, — за да те развълнува съприкосновението с истински писател. Просто изречение, просто наблюдение. А веднага безпогрешно въвежда в атмосферата на един голям град, в неговата и напрегнатост, и уютност едновременно... Или „Реквием“ — онова сладостно скръбно възклицание „Ах, Анна Андреевна, простете ми...“

„Празници“ на Константин Константинов е празник в литературната ни година. Празник без сянка.

*

Когато човек си мисли и прехвърля по памет излезлите книги, може би би казал: „Май няма нищо значително...“ А ето че един поглед върху литературната година, при непълнотата на обхвата си, при възможната спорност на проблеми и оценки, показва закономерно възходящо движение на литературния процес у нас. Някои книги, твърдя го с пълна убеденост, имат висока стойност не само сравнени с останалите, а сами за себе си. При това картината е разнообразна и с диапазона на проблеми и идеи, и с творчески индивидуалности. Пък и, както казва Константин Константинов, „мъдростта е да цениш това, което е, не онова, което липсва“...

СПИСАНИЕ «МИСЪЛ» И БЕЛЕТРИСТИКАТА ПРЕЗ 90-те ГОДИНИ

Любомир Стаматов

Към края на 80-те години на миналия век в нашата литература постепенно заглъхват темите и мотивите, свързани пряко с близкото героично минало — Възраждането и националноосвободителните борби. Съвременността все по-чувствително започва да напомня за себе си и то повече със своите отрицателни страни. Разместените след Освобождението обществени пластове улягат на своите нови места, картината на обществения и политически живот в страната придобива по-ясни и релефни очертания. Възторгът и опиянението от свободата отстъпват място на всекедневните грижи, идеалите — на грубите политически сметки и кариеристични стремежи. На сцената излиза новият герой на епохата — забогателият парвеню, новоизлюпеният буржоа, самодоволен, сит и жаден за „подвизи". Образът на този герой дълго време тревожи въображението на писателите-реалисти, като постоянно ще им напомня за своето присъствие в живота.

И сега Ив. Вазов е сред първите, които дават сигнал за надигащата се нова опасност. Завърнал се от емиграция (1890), той започва редактирането на сп. „Денница", в което основно място заемат проблемите на съвременността. „Денница" е първото литературно списание у нас (като изключим пловдивската „Зора" — 1885 г., от която излизат само 6 книжки) и в него сътрудничат значителни литературни сили: К. Величков, Т. Г. Влайков, П. П. Славейков, М. Георгиев, д-р К. Кръстев и др. Тук Вазов отпечатва своите разкази „Епоха, кърмачка на велики хора", „Златната планина", „Дядо Нистор", „Тъмен герой", „Сладкодумен гост на държавната трапеза", в които изказва отрицателното си отношение към гороломовщината и балтовщината, към „торбопясъчието" и политическото хамелеонство. В „Денница", макар и късно, дебютира като белетрист М. Георгиев, който с всяко свое следващо произведение развива несъмнения си дар на оригинален разказвач. Започнал с „картинки" от Сръбско-българската война (1885), като „Кърваво примирие" и „След войната", той публикува в кн. 1—5, г. II на списанието едно от своите най-значителни произведения — „С тебешир и въглен. Картини из нашия съвременен живот".

През 1891 г. „Денница" спира, като „заслуга" за това има и властта, представена в лицето на полицията, която е вбесена от поместването на разкази от типа на „Тъмен герой". Назрява необходимостта от издаването на ново списание, което да обедини около себе си литературните сили, разпръснати след спирането на „Библиотека Св. Климент" и Вазовата „Денница". Многобройните списания, които по това време излизат в провинцията, не могат да поемат тази непосилна за тях задача. София все повече укрепва не само като адми-

нистративен, но и като културен център. „Периодическо списание“ и „Сборник за народни умотворения“ се специализират в по-тесни изследвания и не отделят много място на въпросите на литературата или пък реагират твърде късно. От 1891 г. в Шумен започва да излиза сп. „Ден“, орган на новосъздадената БРСДП (т. с.), редактирано от Я. Сакъзов, при близкото участие на Д. Благоев. Но отначало то е заето с организационни и пропагандаторски задачи. По-късно започва да отделя внимание и на своя литературен отдел. И ето че в началото на 90-те години се появяват три списания, които си поставят за задача да запълнят възникналата в литературния и културен живот празнина: „Мисъл“ — 1892 г., „Български преглед“ — 1893 г. и „Българска сбирка“ — 1894 г. От тези списания ръководно място в литературния живот заема „Мисъл“, редактирано от младия и амбициозен д-р К. Кръстев.

За един сравнително кратък период от време — през 90-те години на миналия век — на страниците на това списание (то излиза до 1908 г., а през 1910 г. са издадени два сборника „Мисъл“) се появяват значителни белетристични произведения. Те носят аромата на времето, плод са на непосредствените наблюдения на авторите върху живота. В тях като основна тема доминира съвременността, а острото чувство за съвременност винаги е било присъщо на всички по-значителни творци в нашата литература. В „Мисъл“ се изявяват като белетристи Т. Г. Влайков, М. Георгиев, К. Величков, А. Константинов, Г. П. Стаматов, П. Ю. Тодоров и др. Един разказ отпечатва тук и А. Т. Страшимиров. Това са писатели, които оставят ярки следи в развитието на нашата критико-реалистична проза. Нещо повече, техните произведения създават традиции, стават пример за честно и правдиво отражение на живота. Те са критика на пошлостите на капиталистическата действителност, а тези пошлости идват заедно със закъснелите амбиции на една все още полуграмотна класа, която е усетила „в кесиите си силата на капиталеца“ (Д. Благоев). Бай Ганьо става герой и символ на епохата, но той има своите духовни братя във всички области на живота. В своя отзив за книгата на Хр. Максимов-Мирчо „Тъмен свят“ А. Константинов с право пише, че съвременният читател се задъхва в това общество от гороломовци, каменовци, байганьовци. Те дават колорит на епохата, техният дух се носи във въздуха и изпълва съдържанието на обществения и духовен живот.

През 90-те години на миналия век в сп. „Мисъл“ сътрудничат едни от най-добрите литературни творци в страната, известни със своите прогресивни и демократични убеждения. Списанието се стреми да улавя пулса на съвременната нему литература, да реагира навреме и регистрира постоянно нейните най-значителни прояви. В известно отношение то се явява наследник на Вазовата „Денница“ поне с факта, че почти всички сътрудници на „Денница“ в първите години печатат в „Мисъл“. (Така например Вазов печата тук 2—3 стихотворения и един пътепис). Нека не забравяме, че д-р К. Кръстев също бе сътрудник на „Денница“, а в своето първо списание („Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“, 1890) приветствува с възторжени думи делото на Вазов: „Най-сетне лъч в непроницаемия мрак, най-сетне надежда всред безнадеждното състояние на литературата ни“.[1]

И сега в новото списание се печатат произведения, които правдиво отразяват картината на живота, изобличават безсърдечието и безгръбначието на господствуващата класа или изобразяват горчивите плодове от нейното управление. За да бъдат помествани такива произведения, не са без значение демократичните дребнобуржоазни убеждения на главния редактор, както и об-

[1] Сп. Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество, г. I, кн. 1, 1890 г.

щата атмосфера на критицизъм и недоволство от язвите на новата „цивилизация“. Д-р К. Кръстев не е започнал още своя кръстоносен поход срещу Вазов и неговото творчество, срещу вазовската традиция в литературата. Той е млад, амбициозен, въодушевен, готов да служи вярно за развитието и процъфтяването на съвременната нему българска литература. Той не е чужд на усилията на поетите и писателите да създават литература, която вярно да отразява живота. За това свидетелствуват поместените в издаваното от него списание „Критика“ (1891) „Интимни бележки“. Литературата трябва да бъде съвременна — заявява д-р К. Кръстев — тя трябва да говори и да пише за съвременниците си. А ето какъв е и неговият идеал за съвременен писател: „Преди всичко България има нужда от писатели като Тургенев, които да ни описват частните тегла и редките радости на селяните и да ни представят идеалите на младите съвременни хора“.[1]

На края на тези бележки той прави изводи, които са в пълно съгласие с естетическото верую на реализма и повтарят определението на Стендал за реалистичната литература като огледало по големия път на живота. Д-р К. Кръстев изисква от литературата да посочва идеала, който трябва да следват хората, да осмива и поучава. За реалистична и вярна на живота литература се изказва той и в своята обширна рецензия за творбата на Т. Г. Влайков „Дядовата Славчова унука“. Тук младият критик говори за изкуството като за „художествено копиране“ на живота, художествено възпроизвеждане на реалния мир, като допълва, че „всяко поетическо произведение, което не е едно художествено копиране на реалния живот, с неговата проза и поезия, което черпи предмета си само от една мъглява, задоблачна атмосфера, не заслужава напълно името поетическо, защото такова едно поетическо произведение не отразява живота, нито състоянието на духовете в известна епоха“.[2]

Наистина д-р К. Кръстев не е последователен защитник на реалистичното изкуство и неговите естетически принципи са доста противоречиви. Той обича да подчертава понякога, че нему се „нрави повече чистия елински дух, духът на идеалното в изкуството“, но в началото на 90-те години младият литературен критик отдава по-голямо предпочитание на произведения, писани по горещите следи на съвременността. Възпитаник на немската идеалистическа естетика от 80-те години на миналия век, ученик на Вунд и Фолкелт, д-р К. Кръстев се съобразява и с традициите на нашата литература по онова време, като държи сметка за нейния реалистичен и демократичен дух, чийто най-верен изразител е Иван Вазов.

Когато започва да издава сп. „Мисъл“, неговият редактор има опита от редактирането на две списания: „Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“ (1890) и „Критика“ (1891). Освен това има и примера на други списания, на които е сътрудничил или за които е писал отзиви: „Периодическо списание“, „Сборник за народни умотворения“, „Денница“, „Библиотека Св. Климент“ и др. В своето второ списание („Критика“) той бе посочил какви средства трябва да притежава едно списание, „решило да поеме ръководна роля в анархията на нашата литературна държава и да развива естетическия вкус на публиката: леки разказчета, капитални класически произведения и критика“.[3] И даваше за пример „Денница“.

Капитални произведения, в смисъл романи, в „Мисъл “ не бяха поместени. Но капитални по значение за нашата литература творби се поместваха почти във всяка годишнина. В областта на прозата, която ще бъде обект на нашето внимание, резултатите бяха внушителни (особено през 90-те години). В поезията

[1] Сп. Критика, г. I, 1891, кн. 9—10.
[2] Сб. на НУ и Кн, 1890 г. кн. 2, отд. II, стр. 229.
[3] Сп. Критика, г. I, 1891, кн. 1.

отначало господствуваха Ст. Михайловски (сатири, басни, епиграми), П. П. Славейков (стихотворения и поеми). След това изгряха звездите на К. Христов и П. К. Яворов.

Проблемът „Мисъл“ и белетристиката през 90-те години на миналия век има две основни страни. Първата е — какви белетристични произведения са печатани на страниците на списанието през посоченото десетилетие и втората — какви въпроси, свързани с развитието на нашата белетристика от тези години, са поставяни и разглеждани в „Мисъл“. Първите годишнини на списанието са свързани с разцвета на критическия реализъм в нашата литература. Деветдесетте години на миналия век са едни от най-плодотворните за литературата ни както по многообразието на талантите, така и по богатството на художествените постижения. По-внушителни са завоеванията в областта на белетристиката, където се развиват предимно късите жанрове. Широките епични платна на героичните националноосвободителни борби (Ив. Вазов, Зах. Стоянов), характерни за 80-те години, сега отстъпват място на разказа и повестта, на политическия фейлетон и хумореската, на очерка и памфлета. Опитите на Вазов да създаде роман, посветен на проблемите на съвременността („Нова земя“, „Казаларската царица“) не са така сполучливи. „Под игото“ за дълго време остана като самотен връх в развитието на епичния жанр в нашата литература. Затова пък късите жанрове достигат бляскави резултати. Откриването на селото за литературата също спомага извънредно много за създаване на много образи в литературния живот. Заедно с другата линия — изобразяване на живота в градовете — темата за селото ще заеме трайно своето място. Всичко това в една или друга степен намира своето отражение на страниците на сп. „Мисъл“, особено през първите 8—9 години от неговото излизане, т. е. през последното десетилетие на миналия век.

Един от най-знаменателните моменти в излизането на списанието е сътрудничеството на А. Константинов. Приживе той отпечатва тук своето най-значително произведение, създало му изключително голяма популярност — „Бай Ганьо“[1], както и разказа „Един аутодафиран разказ“[2]. (Написан под заглавие „Из миналия живот на „Славянска беседа“, той е посветен на петнайсетгодишния юбилей на Беседата, но съдържа и язвителни, критични моменти, насочени към българското офицерство и неговото кастово самочувствие. Това създава доста неприятности на автора.)

Отпечатването на такова ярко критико-реалистично произведение, като „Бай Ганьо“ на А. Константинов, на страниците на „Мисъл“ често пъти не е било оценявано достатъчно добре. А този факт разкрива не само буржоазно-демократичните тенденции на списанието, а очертава една линия, една насока, която през тази година то ще следва. (Разните „оборвания на материализма“ и споровете, които Д. Благоев ще води с Деборов-Пасманик, са от по-късна дата и те се нуждаят от специални изследвания). А през първите години тази линия е свързана с демократичните и реалистични традиции на нашата литература, с патоса на разобличение и критицизъм. Няма да правим подробен анализ на произведенията, отпечатвани в списанието, защото това не влиза в кръга на задачата. А и художествените достойнства на „Бай Ганьо“ например са добре разкрити от нашата литературна наука. Известно е, че образът на Бай Ганьо преди години е бил предмет на различни тълкувания от страна на буржоазната литературна наука. Най-често той е разглеждан като тип на малокултурен българин или като символ на българщината въобще. Но още Д. Благоев разкри вярно неговата художествена и социална природа, като подчерта, че той е

---

[1] Сп. Мисъл, г. IV, 1894,—95, кн . 1, 2, 3—4; г. V, 1895, кн. 1.

законна рожба на своето време. Бай Ганьо, сочеше основоположникът на нашата марксическа критика, е „смес от старата простотия и еснафската наивност с нахалството на новите рицари, които чрез лихварство, чрез пладнешки грабеж, под защитата на закона и властта, чрез дребни и едри гешефти и спекули усетиха в кесиите си силата на капиталеца. . .[1]

А. Константинов не само е активен сътрудник на „Мисъл“, но и приятел на П. П. Славейков, д-р К. Кръстев, К. Христов. Особено близък е той с Пенчо Славейков. Тяхното приятелство датира още от времето на сътрудничеството им в сп. „Библиотека Св. Климент“, когато двамата са превеждали Пушкин и Лермонтов. Не случайно на П. П. Славейков принадлежи една от най-цялостните студии, посветени на живота и творчеството на Щастливеца. Натура жизнена и хармонична, А. Константинов е ценен високо от хората около списанието за неговата честност и гражданска смелост, за духовния му подвиг да се нарече Щастливец, въпреки големите лични и обществени страдания. Неговото злодейско убийство намира широк резонанс. Никога списанието не се е оказвало така близо лице срещу лице с действителността, както след това зловещо убийство. В некролога, написан от д-р К. Кръстев, е изплакана мъката от загубата на незаменимия приятел, другар и творец: „От хилядите злодеяния, които българските правителства са извършвали спрямо своя народ, това може би не е най-голямото, но той е най-грозното.“[2]

Независимо от оценката, която се дава на някои страни от творчеството на А. Константинов — то не се отличавало с „безукоризеност на формата и със съвършена закръгленност на композицията“ — силна е страстта, с която списанието заклеймява убийците на Щастливеца. Този некролог не е само акт на уважение към паметта на Алеко — човека и гражданина, но и първото признание на неговото творчество, което бе остра критика срещу порядките на едно общество, на една класа, дошла на власт в името на капитала.

Убийството на А. Константинов разтърсва и цяла прогресивна България. Маските са свалени и лъсват с цялата си голота отвратителните нрави на едно общество, в което се разхождат свободно платени убийци и мародери. Героят убива своя автор, случай колкото парадоксален, толкова и трагичен. В своята статия „Пред кървавия труп на Алека“[3] д-р К. Кръстев, след като разказва за тягостното и мъчително пътуване до Пазарджик, многозначително възкликва: „Струваше ми се като да стоях пред кървавия труп на България“.

Смъртта на Щастливеца намира широк отзвук в сърцата на много поети. Пенчо Славейков, К. Христов и Ив. Ст. Андрейчин написват стихотворения, поместени в траурната книжка на списанието. От тях П. П. Славейков най-поетично и с голяма сила успява да пресъздаде скръбта по трагично прекъснатия живот на Щастливеца:

Венци ще кичат твоя тъмен гроб,
и не един с въздишка ще си спомни
другаря в цветни младини загинал —
и не един ще прокълне ръката,
що покоси живота на поета.

(„При гроба на убития другар“)[4]

В кн. V—VI, 1897 г., където е поместен некрологът за убийството на А. Константинов, редакцията отпечатва четири негови фейлетона. Те са представени под заглавие „Четири от най-хубавите фейлетони на Алеко Константинов“. А именно: „Торжествующая Болгария“, „Честита нова година“, „Зако-

[1] Д. Благоев, Литературно-критически статии, 1951, г., стр. 66.
[2] Сп. Мисъл, г. VII, 1897, кн. 5—6.
[3] Сп. Мисъл, г. VII, 1897, кн. 5—6.
[4] Пак там.

нопроект за избори в българското княжество“, „Тронната реч на белгийския крал“. Без да оспорваме твърдението на редакцията, че това са наистина едни от най-хубавите фейлетони на А. Константинов, не можем да не отбележим гражданската доблест на редактора, който отпечатва творби, насочени срещу княжеската особа или са остра критика на демагогската избирателна система у нас. Интересна е уводната бележка, с която са представени тези фейлетони: „Фейлетоните на Алеко са едно неоценимо съкровище за нашата литература... Длъжност на неговите наследници и политически приятели е по-скоро да съберат и да издадат в особена книжка, ако не всичките, то, за първо време ония фейлетони, които имат по-общо социално значение и по-големи литературни достойнства“.[1] В следващата, седма книжка на списанието, е оптечатана последната творба на писателя — фейлетонът „Нещо шумолеше, ама какво беше“, което е още един акт на уважение към неговата памет от страна на редакцията.

С произведенията на А. Константинов (най-вече „Бай Ганьо“), печатани на страниците на сп. „Мисъл“, се затвърдяват критико-реалистичните тенденции в развитието на нашата литература. Те са едни от най-ярките творби на критическия реализъм през 90-те години на миналия век. А. Константинов като никой друг писател от този период успя да пресъздаде образа на новия герой на епохата, да го изобрази от най-различни страни и да го „обезсмърти“. Няма да се спираме на жанровата особеност на „Бай Ганьо“ явление, почти единствено в нашата литература. За нас е важно да отбележим, че печатането на такива произведения на страниците на „Мисъл“ още веднъж потвърждава извода за наличието на реалистични и демократични тенденции в неговата практика. Ако вземем например поезията, можем да видим, че през 1897 г. списанието издава като своя премия остро критичната творба на Ст. Михайловски „Книга за българския народ“, а през 1899 г. помества неговата известна сатира „Стражари“. Това вече не е „еклектизъм“, тук термините няма да ни помогнат, а определено отношение към обществения и политически живот в страната ни по онова време. Разбира се, в случая не е без значение и редакторската политика на д-р К. Кръстев, който винаги е имал амбицията да създаде авторитетно списание, способно да дава тон в литературния живот, да произнася присъди „от последна инстанция“. Заедно с това интерес представляват и обществено-политическите възгледи на главния редактор на „Мисъл“, демонстрирани в политическия отдел на списанието (този отдел съществува от 1895 г. до края на 1897 г.). Отначало той се списва от талантливия журналист Г. Баламезов (под псевдоним Ненаш), а след това обществено-политически статии печата и сам д-р К. Кръстев. В тях той подлага на остра критика „стамболовщината“ в дейността на правителството на К. Стоилов, неговата противонародна политика, а така също и деспотизма на княз Фердинанд („Жертвите на 22 февруарий“,[2] „Размишления за една държава, в която убийствата са „обикновено нещо“[3] и др.). Известни са също така и неговите антимонархически и републикански убеждения.

Тази страна от дейността на „Мисъл“ и нейния главен редактор ще ни помогне да разберем по-добре готовността, с която списанието печата произведения, насочени по същество срещу съществуващия буржоазен строй. Сега за нас е ясна невъзможността през онези години списанието да остане настрани от най-значителните явления в литературния живот. В противен случай то неминуемо би загинало или би стояло някъде в периферията на литературната практика. Твърде силни са били през 90-те години реалистичните и демокра-

---

[1] Сп. Мисъл, г. VII, 1987, кн. 5—6.
[2] Сп. Мисъл, г. VII, 1897, кн. 3.
[3] Сп. Мисъл, г. VII, 1897, кн. 5—6.

тични тенденции в литературата ни, а така също и духът на недоволство и критицизъм към съществуващите порядки, за да бъдат пренебрегвани от едно сериозно списание. Това би било повече от опит за литературно самоубийство. Пък и някои от по-първите прояви на неговия главен редактор показват, както вече посочихме, че той влиза в литературата с желанието и стремежа (макар и не така постоянни и устойчиви) да се утвърждават произведения, верни на реалния мир. Наистина, разглеждан от идеалистическа гледна точка, за д-р К. Кръстев този „реален мир" е най-вече душата на художника, която „миротвори". Но подобен подход е характерен за него повече към края на 90-те години и началото на XX в., когато сам той пише статия „Против материализма".

Деветдесетте години на миналия век наистина се отличават с интензивен литературен живот, с богатство и разнообразие на имена и таланти. Повечето от тях в една или друга степен са свързани със сп. „Мисъл", сътрудничат му активно. А с творчеството си определят и облика на нашата критико-реалистична литература по това време.

С името на Т. Г. Влайков е свързано откриването на българското село за литературата ни, което дълго време ще определя търсенията и предпочитанията на много наши писатели и поети. Освен това Влайков е един от малкото белетристи у нас (заедно с Христо Д. Максимов-Мирчо, Никифор Попфилипов и донякъде Михалаки Георгиев), който привнася в творчеството си идеите на народничеството. Сътрудничеството на Т. Г. Влайков в „Мисъл" до известна степен съвпада и с промяната в художническите търсения на автора. В началото на 90-те години Влайков (в съгласие и с общата тенденция в литературния процес тогава) все по-настойчиво се обръща към проблемите на съвременността и пресъздава в своите разкази и повести нерадостната съдба на разорените дребни селяни и занаятчии.

Живял и учителствувал на село и в малкия подбалкански градец, писателят вижда отблизо „хала " на бедните и отрудени хора. Затова не е чудно, че след повестите „Дядовата Славчова унука" (1889) и „Леля Гена" (1890) съвременността нахлува по-широко в неговото творчество. Сега писателят се вглежда по-внимателно в променящия се живот, погледът му придобива по-голяма острота и социална прозорливост. В разкази като „Косач", „Чичо Стайко" атмосферата е пак битова, но патриархалният свят на Влайковите герои е смутен. В него се извършват нови процеси, възникват непознати явления. Рушат се старите нравствени норми на живота и на тяхно място се настанява парàта. Нейният златен звън болезнено отеква в патриархалните души на хората. Наистина и тук Влайков сочи като главна причина откъсването от миналото и тук издига това минало като идеал, макар и косвено, но той е много по-правдив в социалните разрези. Следващите творби затвърдяват още повече неговия интерес към съдбата на „малкия човек", както бихме се изразили сега. С такива произведения сътрудничи той и в сп. „Мисъл" през 90-те години, даже известно време е съредактор и печата не само художествени произведения, но и статии по различни обществени въпроси, кратки рецензии и отзиви.

Още в първата годишнина на списанието Влайков помества тук своята повест „Ратай"[1]. Той за пръв път в нашата литература, заедно с М. Георгиев, прави от един ратай главен герой на литературно произведение. Спокойно, а на места почти безстрастно, писателят описва нерадостната съдба на ратая Панчо Дръндето, който се оказва изхвърлен от нормалните релси на живота. Тази повест затвърдява критико-реалистичните моменти в творчеството на писателя. В нея виждаме селото, изобразено не само като патриархален кът

---

[1] Мисъл, г. I, 1892, кн. 6, 7, 8, 9.

за песни и задявки по седянки, но и като извор на нещастия и мъки. Друг е въпросът за отношението към селския бит въобще, за неговото изобразяване и съпоставяне с миналото. До „нахлуването“ на А. Страшимиров в белетристиката в разказите и повестите по-често срещаме свенливи моми и момци, описвани добросъвестно, с една почти етнографска достоверност на детайлите. Каравеловата традиция бе останала в сила, поне що се отнася до рисунъка и слога на повествованието. Отношението си към тази традиция А. Страшимиров изрази още в предговора към своя сборник с разкази „Смях и сълзи“ (1897).

Известно е, че Влайков отрано се намесва в политическите борби в страната като един от основателите на Радикалдемократическата партия. Нещо повече, в началото на XX в. той оставя перото за повече от 25 години, за да изпита в политиката горчиви разочарования и заблуди и след груби политически грешки да се върне отново към литературата. Но преди това той създава своя ярък политически очерк „Каменов“[1], в който обезсмъртява един от героите на епохата — политическият демагог и хамелеон. Каменов е духовен брат на Бай Ганьо и Гороломов, на Вирянов и Клативрат. Този герой е готов да служи под различни партийни знамена и програми, но да бъде винаги на власт, винаги „гост на държавната трапеза“. Каменов — героят от едноименната творба на Влайков — е илюстрация на една тенденция на епохата, символ на политическото шарлатанство. Изобличението на тази язва на обществения живот у нас срещаме още през 80-те години при Вазов („Поет и вдъхновение“), Ст. Михайловски (в баснite) и др. Особено силно е то на страниците на сп. „Денница“, за да продължи след това в „Мисъл“. През 90-те години на миналия век д-р К. Кръстев с охота помества творби от рода на „Бай Ганьо“ и „Каменов“ и се изказва за литература, близка до съвременния живот. В началото на новото столетие обаче в неговите естетически възгледи настъпва коренен прелом. В известната си статия „За тенденцията и тенденциозната литература “ (1903) той отрича необходимостта писателят да изобразява „грубия живот“ и говори за литературата като средство за самопознание на твореца.

През разглежданите осем-девет години от излизането на „Мисъл“ Влайков печата още две свои произведения — „Вестовой“[2] и „Кандидат за лакей“[3]. В „Кандидат за лакей“ писателят отново разглежда проблема за разоряването на дребните занаятчии. Главният герой на разказа е съгласен да стане и лакей, но само и само да може да изкарва по някакъв начин прехраната си.

„Вестовой“ има свое място в поредицата от произведения, които са насочени против обезличаващата сила на царската казарма. Един бегъл поглед би ни показал, че почти всички прогресивни писатели, признати майстори на художественото слово, са издигали глас на протест против военщината, против безчовечността на капиталистическата казарма: Ив. Вазов („Среща“), Г. П. Стаматов („Вестовой Димо“, „Пикник“), А. Константинов („Писмо до Бай Ганьо“). Така Влайков се приобщава към онези наши писатели, които разобличават празния живот на офицерството и нечовешкото третиране на войниците в казармата. „Вестовой“ е ярко критико-реалистично произведение, което допълва тази картина с нови подробности и нюанси.

Т. Г. Влайков не е случаен сътрудник на сп. „Мисъл“. Той помества в него някои от своите най-значителни произведения, които се характеризират със силна критико-реалистична струя. Ето защо неговото участие в списанието с такава творба през 90-те години на миналия век подчертава една линия, следвана от редакцията. Такъв е духът на нашата литература през това десе-

---

[1] Сп. Мисъл, г. V, 1895, кн. 1.
[2] Пак там, г. VI, 1897, кн. 1—5.
[3] Пак там, г. IX, 1899, кн. 1.

тилетие и този дух в много отношения намира своето проявление и на страниците на „Мисъл“.

Ако проследим внимателно паралела „Мисъл“ — белетристиката през 90-те години, не ще бъде трудно да открием общи черти. В повечето случаи произведенията, които се появяват на страниците на списанието, дават и облика на белетристиката от това десетилетие. Разбира се, това не значи, че само тук се печатат такива произведения. Литературният живот е несравнимо по-богат и не се изчерпва само с проявите на едно-единствено списание, макар и то да е „Мисъл“. В периодичния и литературен печат по това време („Българска сбирка“, „Български преглед“, „Ден“, „Дело“, „Ново време“ и др.) се изявяват писатели, които също създават значителни белетристични творби. Така например А. Страшимиров започва своя творчески път на страниците на социалистическото списание „Ден“, където излизат повечето от разказите, включени в първата му книга „Смях и сълзи“. Ив. Вазов сътрудничи активно на „Българска сбирка“ и „Български преглед“ и печата своите „драски“ извън „Мисъл“. Елин Пелин помества първите си разкази в сп. „Войнишка сбирка“ (1896—1897), а след това и в „Български преглед“ (разказът „Еленкинът годеж“ — 1897 г.). Писателите-народници Хр. Д. Максимов-Мирчо и Н. Попфилипов— в сп. „Целина“, „Искра“, „Просвета“ и т. н. Появяват се и първите разкази със социалистическо съдържание на Д. И. Полянов) в „Ново време“), на Г. Кирков (във в. „Работнически вестник“), на П. Ю. Тодоров (в „Ново време“) и т. н. Така извън списание „Мисъл“ остават голям брой белетристи, които също имат дял за богатството и многообразието на литературния живот през това десетилетие. Особено характерен е случаят с двама писатели — А. Страшимиров и Е. Пелин, които по-късно ще насочат по нови пътища нашата литература. И докато при А. Страшимиров това може да се обясни до известна степен с непостоянството на неговите идейни и художнически убеждения, с неговото „катунарство“, то Е. Пелин е нежелан в „Мисъл“ като друг тип творец. Това изпъква по-ясно, ако го съпоставим с писател като П. Ю. Тодоров, който намери такъв радушен прием на страниците на списанието. Авторът на „Идилии“, „Змейова сватба“ и „Слънчова женитба“ допадаше много повече на хората около „Мисъл“ (разбирай П. П. Славейков и д-р К. Кръстев), отколкото авторът на „Напаст божия“, „Косачи“, и „Край воденицата“. Изпълнените с горчива мъка разкази на Е. Пелин останаха чужди за почитателите на късния немски романтизъм и идеята за избраната, силна духом личност. От това загуби само списанието.

Освен А. Константинов и Т. Г. Влайков, през 90-те години в „Мисъл“ сътрудничат и други значителни белетристи, като М. Георгиев, Г. П. Стаматов, П. Ю. Тодоров и т. н. Когато започва да печата в списанието, М. Георгиев вече е известен като автор на „С тебешир и въглен“, публикуван в редактираното от Ив. Вазов сп. „Денница“. Всъщност това е и истинският писателски дебют на този разказвач. В списанието на д-р К. Кръстев той печата предимно хумористични, които обаче не съдържат самоцелен хумор, а осмиват отрицателните порядки на новото общество. (Сякаш в потвърждение на известното му тъжно признание: „Садихме рози, а поникнаха само тръньето им“). М. Георгиев има верен усет за народния език (най-вече от северозападната част на страната) и неподправено чувство за хумор. В произведения като „Моят приятел Пенчо Чатмаков“[1], „Шарен свят“[2], „Неразбория“[3] той рисува характерни моменти от обществено-политическия живот в страната през тези „свободни“ години, по-

---

[1] Сп. Мисъл, г. I, 1892, кн. 1—2.
[2] Пак там, г. II, 1893, кн. 11.
[3] Пак там, г. II, 1893, кн. 12.

казва инстинктивния усет на народа към истината и справедливостта. М. Георгиев създава и произведения, които не са отпечатани в „Мисъл“ („Меракът на чичо Денчо“, „Кочо Кюскията“), също разобличителни по своя дух и заедно с това творби, обърнати към миналото („Рада“, „Молла Мотуш бег, колаковският господар“, „Тахир беговица“). В тях се чувствува влиянието на идеите на народничеството, налице е идеализирането на патриархалния бит и неговите морални добродетели.

През 90-те години на миналия век сп. „Мисъл“ си създава име на най-авторитетен литературен орган. Печатането в него е равносилно на литературно признание. Д-р К. Кръстев умее да привлича млади писатели и поети, да ги насърчава в тяхната работа. Тук започва своя творчески път и Г. П. Стаматов. Първият негов печатан разказ е „Откога са Загорови щастливи“[1]. До края на десетилетието, преди да замине да следва в Швейцария, Стаматов помества още: „Вестовой Димо“[2], „Касинови“[3], „Ларинов“[4] и „В премеждие“[5]. Първите два-три разказа очертават смътно насоките, които този злъчен хуморист ще следва по-нататък в своето развитие като белетрист. Докато в „Откога са Загорови щастливи“ можем да открием известно съчувствие към героите и опрощаване на техните слабости, то вече в „Касинови“ образът на бай Касинов притежава черти на новоизпечен богаташ и гешефтар, който не се спира пред нищо. „Ларинов“ бележи началните моменти от критичното отношение на Стаматов към празния и вегетативен живот на офицерството, изпълнен с незначителни разговори, скука и мечта за голяма зестра.

С повестта „Вестовой Димо“ Г. П. Стаматов здраво стъпва на почвата на критическия реализъм и създава обаятелен образ на човек от народа, който по своя богат вътрешен мир многократно превъзхожда представителите на офицерството от типа на Миловидов и прочие господа. Повестта продължава традициите на изобличаване на военщината и нейното кастово самочувствие, съзнателно насаждано от Фердинанд и неговите приближени. В друг свой разказ „Пикник“ писателят отново показва каква пропаст зее между военщината и народа.

Участието на Стаматов на страниците на „Мисъл“ не е много внушително, поне по обем, като се има предвид неговата близо 50-годишна писателска дейност. Но то е в много отношения показателно. Сатирата, изобличението на порядките на обществото, не са чужди на списанието. Та Ст. Михайловски печата в него повечето от своите най-гневни сатирични творби („От турско по-лошо“, „Леокрокот“, „Чиновнически тип, наблюдаван в София“, и много други „философически и сатирически сонети“). По-интересен е фактът, че в началото на XX в. Стаматов престава да сътрудничи на „Мисъл“, а д-р К. Кръстев изказва своето предвзето и отрицателно мнение за неговото творчество („Млади и стари“, 1907), като не признава белетристичния дар на писателя и нарича разказите му фейлетони. Защо Стаматов престава да сътрудничи на „Мисъл“? Наистина той отива в Швейцария, за да следва „по правото“. Но когато в началото на века се връща в България, неговото име вече не се появява на страниците на списанието. Едно от обясненията е, че по това време „Мисъл“ вече отстъпва от критико-реалистичните си позиции в литературата (създава се известният кръг „Мисъл“). Поради тази причина Г. П. Стаматов започва да става неудобен като автор, който си е спечелил вече името на

---

[1] Мисъл, г. III, 1893—94, кн. 11.
[2] Пак там, г. IX, 1899, кн. 8—9.
[3] Пак там, г. VIII, 1898, кн. 8.
[4] Пак там, г. IX. 1899, кн. 3.
[5] Пак там, г. IX, 1899, кн. 6.

„атентатор“ в нашата литература“. А и д-р К. Кръстев, зает в „търсене на себе си“, е загубил вкус към творци от типа на Стаматов и Ст. Михайловски например.

Показателно е в това отношение творческото и идейно преустройство на един П. Ю. Тодоров , който започва да сътрудничи на списанието в края на 90-те години. Като ученик и младеж П. Ю. Тодоров е под силното влияние на идеите на социализма. Той сътрудничи активно на сп. „Ново време“ (печата тук разказите „Конкурс“, „Ратайкиня“ и др.), създава своите „очерки и картини“, посветени на нерадостната съдба на бедните и онеправданите. След като през 1899 г. заминава да следва в Швейцария и Германия,той се откъсва от социалистическата среда у нас и попада под влияние на късния немски романтизъм. Завърнал се в България в началото на века, П. Ю. Тодоров се сближава с Пенчо Славейков и д-р К. Кръстев, което окончателно определя неговия път в изкуството. И двамата участвуват активно в идейното и художническо преустройство на младия писател. Пенчо Славейков доста често редактира творби на П. Ю. Тодоров, пише статия за него, а д-р К. Кръстев го насърчава в модернистичните му за времето увлечения (изобразяване на гордата и самотна личност, стилизация на народния фолклор и т. н.).

Така със сътрудничеството си в „Мисъл“ П. Ю. Тодоров тръгва по един съвършено друг път на развитие. Наистина отначало по силата на инерцията той отпечатва разкази като „За правда“[1] и „Няма вече“[2], в които социалното му чувство е все още доста будно. В друг свой разказ „Мишка“[3] акцентува повече върху психологическите преживявания на главния герой. Но по-нататък П. Ю. Тодоров решително изоставя своите социалистически увлечения, за да се потопи в света на идилиите.

Наред с произведенията на писатели, които днес почитаме като класици в нашата литература, в „Мисъл“ печатат и някои по-слабо изявени автори. Доста често срещаме на страниците на списанието имената на Г. Х. Бонев, Н. Начов, Г. Данчов и др., най-вече като автори на очерци и разкази. Разказите на известните книжовници Н.Начов, Г. Данчов и Ив. Ст. Андрейчин например са доста слаби в художествено отношение. Сюжетите им са повечето сантиментални, без някакви по-точни наблюдения върху поведението на героите. Оттам и липсата на по-значителни обобщения, които да свидетелствуват за „духовната температура“ (д-р К. Кръстев) на времето.

По-силно впечатление правят очерците на Г. Х. Бонев, които са почти винаги социално заострени. В тях авторът по-често описва живота на дребното чиновничество, неговите грижи и тревоги, които не излизат извън кръга на еснафското ежедневие. Над тях пълзи сивата мъглица на живота и мечтите им не отиват по-далече от желанието да се настанят на по-добре платена работа, а в най-добрия случай да отидат да живеят в София. Но често пъти несполуката в тези очерци е в това, че авторът им също не може да се издигне над преживяванията на своите герои, за да достигне до някои по-значителни художествени обобщения.

Все пак в отделни свои творби Г. Х. Бонев успява да защити по-убедително и художествено някои от изобличителните тенденции. Успява да долови и закрепи някоя и друга черта от духа на времето, което е рождена майка на неговите герои. В това отношение по-сполучливи са творби като „Една рожба на времето“[4], „Една драма“[5]. Тяхната актуалност и социалното им звучене не са били без значение при появяването им в периодичния печат.

---

[1] Мисъл, г. X, 1900, кн. 3—4 и 5—6.
[2] Пак там, г. IX, 1899, кн. 5.
[3] Пак там, г. IX, 1899, кн. 11.
[4] Мисъл, г. VI, 1896, кн. 8.
[5] Пак там, г. III, 1893—94, кн. 12.

Биха могли да се посочат и някои отделни прояви на автори, които не са от най-активните сътрудници на списанието. Така например В. Кънчов печата разказа „Една вдовица“[1], който не остава незабелязан от будното око на Пенчо Славейков. Поетът се изказва ласкаво за този разказ, като се спира и на някои негови слабости. Социално заострен е и разказът „Срещу Коледа“[2] от Д. У-г.

Това е далеч непълната картина на белетристиката на страниците на списанието, от 1892 г., когато то започва да излиза, до края на десетилетието. В основни линии произведенията, които срещаме тук, са реалистични по метод на изображение и демократични по своя дух. Те са в съзвучие с развитието на белетристиката през 90-те години. А отпечатването и на по-слаби в художествено отношение, но критични по своя дух произведения, свидетелствува за съществуването на определена редакторска политика. Ръководен от своите буржоазно-демократични убеждения и от противоречивите си, но все пак реалистични през разглеждания период естетически възгледи, д-р К. Кръстев е поместват творби (най-вече до края на десетилетието), в които основно място заемат проблемите на съвременността. По този начин той е демонстрирал и по косвен начин (освен чрез пряк изказ) и своето лично отношение към действителността, на която е бил съвременник.

Разбира се, ние трябва да отделим място и на един случай в художествената практика на списанието, който свидетелствува за идейните борби през това време. Понякога в списанието се отпечатват творби (техният брой е две-три), които съдържат противонародни тенденции и отблъскват със своето блудкаво съдържание. Такъв характер има злобният пасквил на Д. К. Попов „Две прошения“[3]. Чрез образа на главния герой на пасквила Резко Бързов, който е представен като социалист, авторът прави опит да окарикатури светлия лик на социалистите. Този пасквил получава заслужен отговор от страна на Д. Благоев. Основоположникът на социализма у нас воюва непримиримо срещу всеки опит да се изопачава истината за борците социалисти. В своята статия „Литературното сътрудничество в другите страни“[4] той пише следното: „Редакторът на сп. „Мисъл“ г. Кръстев, колчем заведе дума за нас социалистите, все уверява читателите си, че той винаги се отнасял към нашите идеи с уважение. Хубаво уважение! — ще кажем ние, когато наред с уверенията за уважение иде едно превратно тълкуване на тия идеи, както видяхме по-горе, когато наред с тях идват памфлети“. Отношението, което Д. Благоев взема към тази проява на списанието, има не само конкретно, но и принципно значение, защото авторът на пасквила издига несъстоятелната идея, че в България няма място за социализъм. Една изтъркана теза, която мнозина буржоазни идеолози обичат да повтарят за собствено успокоение. Още в зората на социализма у нас Д. Благоев обоснова научно възможността да се развива такова учение и в нашата страна, като написа за това специална брошура — „Що е социализъм и има ли той почва у нас?“ (1891).

Към края на 90-те години „Мисъл“ остава без някои от своите най-добри сътрудници в областта на белетристиката. А. Константинов става жертва на своя герой Бай Ганьо и неговите духовни братя. Т. Г. Влайков пише народнически разкази и повести, които не печата тук, а по-късно оставя перото, за да потъне в политиката. Г. П. Стаматов престава да сътрудничи, а Е. Пелин е нежелан като автор, който се отличава по своята художествена

---

[1] Мисъл, г. VII, 1897, кн. 8—9.
[2] Пак там, г. III, 1893—94, кн. 4—5.
[3] Мисъл, г. V, 1895, кн. 5.
[4] Д. Благоев, Литературно-критически статии, 1951, г., стр. 89.

система от предпочитанията на започналия да се формира кръг „Мисъл“. Затова редакцията отхвърля грубо неговото участие, като му съобщава на корицата на списанието да си вземе обратно изпратения разказ. Творецът на „Напаст божия“ и „Андрешко“, редакторът на сп. „Селска разговорка“ (1902—1903) е неудобен за „Мисъл“, въпреки намерената формула за отказ — „слаб художник“. По-вярно до истината е другото обяснение — прекалено социален художник е Е. Пелин, за да бъде приет в едно списание, където по-голям интерес представлява духовното, етичното в живота на хората. А и в развитието на „Мисъл“ все повече взема връх линията на отричане на реализма (разбирай критическия реализъм). По-късно тази теза ще бъде „узаконена“ в книгата на д-р К. Кръстев „Млади и стари“, в статията „За тенденцията и тенденциозната литература“ (1903).

По-интересен е случаят с А. Страшимиров. Завърнал се от Швейцария, той основава самостоятелно списание („Праг“, Видин, 1898 г.), в което ратува за „ново направление“ в литературата, за разбиване „чувствената коравина“ на българина. Успял да се скара в кратко време с почти всички по-значителни столични списания, Страшимиров е атакуван едновременно от две противоположни страни: д-р К. Кръстев и П. П. Славейков в „Мисъл“ и Д. Благоев и Д. Димитров в „Ново време“. Д-р К. Кръстев и Пенчо Славейков посочват на Страшимиров литературната му нескромност и несъстоятелността на твърденията му за „ново направление“, на което той иска да бъде пръв представител. Пенчо Славейков правилно отбелязва, че „преди да започне да тъпче страниците на списанието („Праг“) с разни „навеи“, г. Страшимиров, с обнародваните дотогава разкази, особено с „Данаил“, „На широк път“, „На нивата“ и др., обещаваше твърде много, обещаваше да влей живителна струя в нашата повествователна литература...“[1], като по-нататък допълва, че неговият последен „навей на страстност“ е повлиял неблагоприятно както на външната художествена форма на разказите му, така също и на вътрешната им концепция. В своята статия „Еротика и социализъм“[2] Д. Благоев конкретно посочва, че социализмът на А. Страшимиров е бил „само един навей“, който скоро биде издухан от друг „навей“. Обаче несъмнено е, че социалистическият „навей“ именно му посочи онова здраво реалистическо направление в белетристиката, което открива широки хоризонти за плодотворна литературна дейност“.

Към края на десетилетието и началото на XX в. постепенно се образува кръгът „Мисъл“, в който вече се поставят за разрешение други естетически проблеми. Тези проблеми са повече в сферата на съкровено-човешкото, духовното, като социалните елементи остават изтласкани на заден план. П. П. Славейков, който става централна фигура в тази първа по рода си литературна група у нас, се впуща в търсене на „кардиналните черти у българина“, намерили според него своя завършен израз в народното творчество. В духа на народното творчество стилизира своите идилии и другият член на групата — П. Ю. Тодоров, като привнася в тях идеите на индивидуализма за силната и избрана личност, останала неразбрана в своя духовен аристократизъм. Така у нас се появяват първите „програмни творци“, които разработват определени идеи в своите произведения. По-обширно разглежда този въпрос Б. Ничев в своята статия „Естетически проблеми около кръга „Мисъл“.[3]

За нас е важно да отбележим, че в началото на XX в. списанието постепенно обръща гръб на писателите критически реалисти, като се отказва от поместването на творби с ярко социално и изобличително съдържание (слу-

---

[1] Мисъл, г. IX, 1899, кн. 3.
[2] Д. Благоев, Литературно-критически статии, 1951, стр. 108.
[3] Сб. 100 години Пенчо Славейков; С., 1966 г.

чаят с Елин Пелин е особено показателен в това отношение). Д-р К. Кръстев възвестява залеза на „Вазовата, опълченска епоха“ в нашата литература и началото на нова, „Пенчо Славейковска епоха“.

Белетристиката на страниците на сп. „Мисъл“ имаше своите най-големи завоевания през 90-те години на миналия век. Тези завоевания са свързани и са част от разцвета на критическия реализъм в нашата литература.

*

Обърнали поглед към своята съвременност, писателите критически реалисти с пълни шепи черпеха от нея теми и сюжети за творбите си. А тя, съвременността, им предлагаше все нови и нови изненади. Постоянно връхлитаха въпроси, които чакаха незабавен отговор — разоряването на дребните селяни, пропадането на занаятчиите, усложненият живот в градовете, израстването и укрепването на новата класа — буржоазията. Създаваше се сумарният образ на новия герой на епохата, който се кланя само на един бог — парàта, има само една представа за щастие — келепирът и само една мечта — „я кмет да стане, я депутат“. Типът на „обществения мазник“ (П. П. Славейков) все по-често се среща в разказите и повестите, в политическите очерци и фейлетони. В своите идейно-естетически търсения писателите от това десетилетие напипваха най-сполучливата форма за изображение и изобличение. Разочарованието на непоправимия оптимист Ив. Вазов в този момент бе пълно: „Нашият живот ни дава само уродливи явления... Нека бъде сатирата!“ — завършва той своя голям разказ „Кардашев на лов“. И сатирата наистина шествува през последните десет години от XIX в. в произведенията на повечето от писателите и поетите ни.

Голяма част от белетристите по това време сътрудничат на сп. „Мисъл“, където публикуват някои от своите най-добри творби. Това ние разгледахме по-подробно в първата част на статията. Естествено е да се проследи сега какво е било отношението на списанието към тази белетристика в частност и към белетристиката на 90-те години въобще, изразено в отделни статии, рецензии и отзиви. Какви идеи и проблеми, свързани с нея, се поставят и решават тук, как се определят нейните задачи?

Първият и най-авторитетен критик в сп. „Мисъл“ е неговият главен редактор д-р К. Кръстев. В продължение на няколко години той списва сам литературно-критичния отдел, като помества в него голям брой статии, рецензии и отзиви. Затова ще се налага по-често да се позоваваме само на него. Д-р К. Кръстев се връща в България (1888), подготвен вътрешно да служи с перото си на литературната критика, да бъде литературен критик, един нов Белински (Т. Г. Влайков пише в своите спомени, че той още като ученик е мечтаел да бъде силен и язвителен като великия руски критик). Когато през 1892 г. започва да издава „Мисъл“, д-р К. Кръстев е осенен от амбицията да създаде солидно списание, способно да обедини около себе си най-добрите литературни сили в страната. Затова привлича за сътрудници почти целия екип на престаналите да излизат „Библиотека Св. Климент“ и „Денница“: Вазов, К. Величков, М. Георгиев, Ст. Михайловски, Влайков-Веселин, П. П. Славейков, А. Константинов и др. Даже Ив. Вазов е обявен отначало на корицата на списанието като един от съредакторите. Какво щастливо начало, колко надежди и колко плам в едно благородно начинание! В един момент се оказват събрани заедно най-добрите поети и писатели на страната.

През първите години от излизането на списанието неговият главен редактор и литературен критик д-р К. Кръстев анализира и утвърждава (независимо от някои уговорки) произведенията на писатели като Ив.

Вазов, М. Георгиев, Т. Г. Влайков. Той е замислил една поредица от очерци „Из съвременната българска литература“, част от които написва и публикува още през първите две-три години от излизането на списанието. Вероятно желанието му е било да създаде по-значително изследване, но то е останало неосъществено. Факт е обаче, че д-р К. Кръстев остава предимно в съвременната нему литература и на нея посвещава своите усилия и предпочитания. Така например още в първата книжка на „Мисъл“ той помества статията си „Из съвременната българска повест. I. Иван Вазов.“ Тя е замислена като преглед на българската белетристика през изминалата 1891 г., но е отпечатана само частта, отнасяща се за Ив. Вазов. Нас ни интересува не толкова конкретния анализ на Вазовия разказ „Младен“, колкото по-общите разсъждения на д-р К. Кръстев за белетристиката и принципите, по които трябва да се „критикува у нас“. Според него повече внимание заслужават „новелистите“, а сред тях най-вече Ив. Вазов. „Ако в тия етюди поставяме на първо място Вазова, то не го правим само защото е най-старият; не, той е и най-значителният, и не само като новелист, но и като писател въобще“.[1] По-нататък авторът на статията посочва, че ще прави само подбор на литературните факти, без да критикува и степенува. Той се изказва против критикуването „ту с принципи и с вкус, ту без едното и без другото“. Д-р К. Кръстев ратува за критика, която да бъде безлично разглеждане и изучаване на литературното произведение, която, без да мери и да съди, само да описва, да излага, да характеризира. В това програмно по същество признание се откроява стремежът на младия критик и редактор още в началото на дейността на списанието да се посочи, че то следва една линия на обективизъм и безстрастност. Това е положителен факт в литературния живот през онези години, когато обективната критика е рядко явление. Д-р К. Кръстев едва ли е предполагал, че след десетина години сам той и редактираното от него списание ще станат едва ли не синоним на пристрастност и необективност, на менторство в литературния живот.

Но още в първите си рецензии младият и амбициозен доктор по философия съди доста от високо поетите и писателите. Неговото желание е да види българската литература издигнала се до нивото на европейската, способна да даде по-значителни духовни и естетически ценности. Ето защо той не без съжаление отбелязва, че нашата литература е бедна, особено поезията, „която е без път и без цвят“. Изключение се прави само на Вазов, когото д-р К. Кръстев цени особено много като поет.

В първата си статия за белетристиката, отпечатана в „Мисъл“, той продължава линията на своите статии и рецензии от периода на „Литературно-научното списание“ и „Критика“. А те се характеризират с реалистичен подход към литературните факти и с утвърждаване близостта на литературата до живота. И наистина от вниманието на критиката не убягват и двама от най-изявените белетристи през първите години на десетилетието: Т. Г. Влайков и М. Георгиев. На тях д-р К. Кръстев се спира още през първата година от излизането на списанието.

„В царството на легионите. Естетико-социален етюд“[2] — под това характерно заглавие той разглежда произведението на М. Георгиев „С тебешир и въглен“. Големият разказ на писателя е подложен на обстоен анализ. Критикът вярно посочва, че зад епизодите и художествените измислици съзираме „кървавия и злокобен символ на нова България“. Той оценява положително художественото майсторство и умение на разказвача при пресъз-

---

[1] Мисъл, г. I, 1892, кн. 1.
[2] Мисъл, г. I, 19892, кн. 3—4, 9—10.

даването на действителността у нас след Освобождението: „живостта и свежестта на неговите герои, пълната с живот и движение композиция, драматичния и конкретно-релефен характер на образите и на сцените, и най-вече непосредствеността и правдивостта на цялото събитие — до пълна илюзия.“[1]

Освен чисто естетическия анализ, който заема по-голямата част от „етюда“, д-р К. Кръстев достига и до много верни наблюдения за социалната същност на образите. За него те са „сган от легионери“ (Клативрат, Сврачовский поп, Виловски) и то само на шест странички. За съдията Виловски е посочено, че той съди както господ дал, т. е. както се е съдело тогава из „Майка-България“. Няма да се спираме повече на другите моменти от статията на д-р Кръстев, защото е ясно, че критикът е успял да схване вярно и да предаде най-характерното за разказа на М. Георгиев. Така още в първата годишнина на списанието виждаме положителното отношение на редакцията към двама от представителите на белетристиката тогава (Ив. Вазов и М. Георгиев).

По-късно в друга статия „М. Георгиев и Веселин“[2] д-р К. Кръстев ще направи опит да разгледа паралелно двамата автори, по „метода на контраста“, за да изтъкне добрите и слабите страни от тяхното творчество. Успоредното разглеждане на тези двама белетристи му дават възможност да направи ценни наблюдения върху техния стил, композирането на творбите, изграждането на образите, езика на повествованието и т. н. В статията повече място е отделено на формалния анализ, който, без да бъде самоцелен, обеднява донякъде представата за писателите. Слабостта на д-р К. Кръстев проличава, когато се опитва да определи първоизточника на тяхното вдъхновение, здравината на връзката им с живота.

Д-р К. Кръстев бе следил с интерес още първите прояви на разказвача Т. Г. Влайков. Известна е неговата голяма рецензия за повестта на Веселин „Дядовата Славчова унука“. Естествено е този интерес да бъде продължен и сега, вече на страниците на сп. „Мисъл“, където писателят сътрудничи доста активно. Влайков е свеж и самобитен разказвач, който идва в литературата с мекотата и свенливостта на една патриархална и несмущавана от новите порядки среда. След време неговите разкази и повести ще добият по-голяма социална заостренност, ще ни насочат към някои нови явления в съвременния живот. Освен статията „М. Георгиев и Веселин“, д-р К. Кръстев пише отделна подробна рецензия за големия разказ на Влайков „Леля Гена“.[3] Този разказ заема средищно положение в творчеството на писателя и е своеобразен сигнал за неговото ориентиране към проблемите на съвременността. В центъра на наблюденията си д-р К. Кръстев поставя образа на леля Гена. Този образ го привлича със своята всеотдайност и жертвоготовност в привързаността си към семейството, към осветения от традицията и закона семеен ритуал. Но несгодите и лишенията на леля Гена критикът разглежда само като жертва пред олтаря на любовта. Социалните моменти като че ли не влизат в кръга на неговите наблюдения. Обаче д-р К. Кръстев с право посочва, че образът на леля Гена е един от най-светлите женски образи в тогавашната литература. И с това не можем да не се съгласим. Тя наистина е образец на търпимост, вярност и преданост към семейството, въпреки че не среща взаимност и разбиране в чувствата си. Заедно с това Влайков е нарисувал и бедната обстановка, в която протича животът ѝ, самотата в схлупената къщурка — неща, които критикът не е отбелязал в своята рецензия.

Когато разглеждаме отношението на сп. „Мисъл“ към проблемите белетристиката през 90-те години, ние ще имаме предвид и някои по-общи

[1] Мисъл.
[2] Мисъл, г. III, 1893—94, кн. 1.
[3] Мисъл, г. II, 1893, кн. 1.

статии, посветени на литературния живот. Това ще спомогне за създаването на по-ясни представи за естетическите търсения и предпочитания на списанието. В този смисъл интерес представлява статията на д-р К. Кръстев „Поетът и обществото“.[1] Тя е важна не само защото много от изказаните в нея мисли са верни като теоретическа постановка, но и служат за по-правилното разбиране на мнимите и действителни противоречия в „Мисъл“. Д-р К. Кръстев започва с признанието, че Вазовата лирика винаги го е възхищавала, че тя има „неувядаеми“ хубости и е плод на едно дълбоко и искрено вдъхновение. „Един лирически поет, който не дава име на безименните ламтения на своето време, който не отражава неговите надежди и идеали, който не стряска и не вълнува с огнено слово апатичните, уплули в умствен мързел и разврат съвременници, който като облича в плът и кръв своите лични чувства, съмнения, мъки и тревоги, не се стреми в тях да нарисува общочовешки идеали, — такъв лирически поет е много далеч от своето високо призвание“.[2] Тези мисли на д-р К. Кръстев звучат изключително съвременно. В същата статия той разглежда правилно и въпроса за обратното влияние на обществото върху поета (художника), като посочва, че това влияние е „неотразим факт“. Но упреците, които д-р К. Кръстев отправя към Ив. Вазов, не всякога отговарят на истината. Именно Вазов е поетът и писателят, който стои най-близко до „ламтенията и тревогите на своето време“, като постоянно се стреми да им дава плът и кръв. Констатацията на д-р К. Кръстев, че оная струна, на която поетът бе изпял своите ненадминати песни от „Епопея на забравените“, е отслабнала, наистина е вярна. Но той не може да разкрие причините за отслабването на възрожденския патос в поезията и прозата на Ив. Вазов. (Нещо, което е въобще характерно за развитието на литературата ни от края на 80-те и началото на 90-те години.) Тогава именно въпросите, свързани със злобата на деня, проблемите на съвременността постепенно изместват спомена за героичните и изпълнени с възрожденски патос години отпреди Освобождението.

Д-р К. Кръстев не всякога разбира горчивите разочарования на поета от крушението на възрожденските му идеали. И ако поетът не е така възторжен, това не значи, че той не отразява ламтенията на своето време. Но именно през тези години място за възторженост вече няма. Сега сатирата, разобличителната епиграма, хумореската, политическият очерк и фейлетонът ще бъдат все по-често израз на отношението на писателите и поетите към действителността. Прав е Д. Благоев като пише „преди десет години например г. Вазов, български „народен поет“, не можеше написа своите „Драски и шарки“[3], защото явленията още не се бяха явили в своята „изпъкналост“.

През първите три-четири години от излизането на „Мисъл“ д-р К. Кръстев все още е единственият литературен критик, който се появява на неговите страници. В статиите и рецензиите му се разглеждат предимно въпросите на белетристиката (като изключим статията „Поетът и обществото“). Правилно се поставя въпросът за необходимостта от връзка между литературното произведение и действителността, разкриват се особеностите в творческия натюрел на някои писатели (М. Георгиев, Влайков). Посочва се, че задача на художника е да дава израз на идеалите на своето време.

Но дейността на д-р К. Кръстев като литературен критик и редактор на сп. „Мисъл“ е доста противоречива. Тази противоречивост се чувствува особено силно в променящото се отношение към Ив. Вазов и неговото творческо дело. През първите три-четири години от излизането на списанието в него се поя-

---

[1] Мисъл, г. II, 1893, кн. 12.
[2] Мисъл, г. II, 1893, кн. 12.
[3] Д. Благоев, Литературно-критически статии, 1951,г., стр. 66.

вяват най-много статии и рецензии за народния поет. И това е напълно логично, като се има предвид какво активно участие взема той в литературния живот по онова време. Почти всяка година се появяват по една негова книга, било то стихосбирка, сборник с разкази из съвременния живот или роман. Видяхме какво е отношението на д-р К. Кръстев към Ив. Вазов в първите две статии („Из съвременната българска повест“ и „Поетът и обществото“). Като отдава в тях предпочитание на поета Вазов, критикът признава и добри страни от неговата белетристика, въпреки че неправилно го упреква в липса на „дълбочина“. Във втората част на своите „Очерки из съвременната българска литература“, наречена „Един портрет на нашето общество“[1], д-р К. Кръстев се спира на разказа „Сладкодумен гост на държавната трапеза“. Този разказ е една от ярките критико-реалистични творби на големия писател. В него е концентрирана злобата на деня, като отличителна страна е публицистичната му страст на изобличение.

Д-р К. Кръстев прави обширен анализ на разказа, като посочва, че той дължи своето пораждане „на намерението да се опише една болест, да се разтвори една рана в социалния организъм на нова България“.[2] Според него Вазов не е успял в задачата си, защото като е изобличил „Жоржовците“, не е заклеймил със същата сила и „балтовщината“. И се аргументира: „Балтов има безхарактерността на Жоржа, но. . . притежава и една способност повече — способността да прави от разврата добродетел“.[3]

В „Един портрет на нашето общество“ са направени и някои по-общи изводи за състоянието на литературата през тези години, за нейните задачи и цели. Д-р К. Кръстев започва с едно признание: „Ний живеем в едно неизказано печално време. Малкото литературни сили, способни да стреснат подобрите — уцелели още — души, малодушно пасуват. . . Вазов уморен, Михайловски бичува окаяните писачи и тръгнал на лов за яребички и катерички в една дъбрава, която е пълна с хищни зверове. Влайков измени на своето призвание тъкмо в онова време, когато талантът му е хванал да придобива път и насока“.[4] Защо е тази тъжна констатация? Не можем да не признаем и да не уважим гражданската тревога на автора на тези редове. Той ясно и определено заявява, че времето, в което живее „е неизказано печално“. В своето прозрение д-р К. Кръстев искрено страда, защото е възмутен като честен демократ и хуманист. И като първа и най-важна задача на художествената литература посочва необходимостта тя да бъде в помощ на живота, „който е твърде ниско паднал“. Според д-р К. Кръстев литературата обаче не се е справила с тази си задача и той посочва няколко причини. Първата причина е, че тя е пуснала много плитко корен в живота на народа, за да може да „черпи жизнени сокове из тая единствено животворна почва“. Втората причина е отсъствието на таланти; третата — неблагоприятните за всеки самостоятелен народополезен труд условия.

В тези изводи на д-р К. Кръстев има голяма доза истина — особено що се отнася до връзката с народа и липсата на каквито и да било условия за „народополезен труд“. Ето какъв обилен материал за размишления му е дал известният разказ на Ив. Вазов „Сладкодумен гост на държавната трапеза“. Независимо от оценката, която дава за него — разказът стоял на тясната граница между белетристиката и публицистиката — положително явление представляват верните изводи и наблюдения за духа на времето и задачите на литературата.

---

[1] Мисъл, г. III, 1893—94, кн. 8—9.
[2] Пак там.
[3] Мисъл, г. III, 1893—94, кн. 8—9.
[4] Пак там.

В сп. „Мисъл“ не се стига изведнъж до отричане на Ив. Вазов. Непризнаването на неговото творчество се засилва, за да стигне до пълно отричане, след като поетът и критикът започват да се разминават в своите естетически позиции. Започват да се влошават и техните лични отношения (по-подробно за това: Л. Георгиев „Из дейността на д-р К. Кръстев“, сп. „Литературна мисъл“, г. X, 1966, кн. 2; по-специално главата „Историята на една литературна вражда“). На страниците на списанието се появяват последователно рецензии и по-общи статии, в които се подценяват значително достойнствата на Вазовата белетристика. Такъв характер има например рецензията на И. Д. за разказа „Пейзаж“ [1] Наистина тук отрицанието е все още половинчато. Авторът на рецензията признава доста от достойнствата на Вазов разказвача — умението му да „наблюдава, изучава“ грубата действителност, вещината, с която рисува чудни картини от българската природа и т. н. Но според него „пейзажът“ на г. Вазова не е сполучен; героят в характера си не е издържан, а пълен с противоречия и не е типично лице“. Героят бил неверен образа на поета-интелигент.

Появата на тази рецензия, посветена само на един разказ на писателя, е показателна в много отношения. На първо място изпъква изводът, че в списанието все повече се дава израз на неудовлетворението от Вазовата традиция в белетристиката. И това неудовлетворение започва да се превръща в едно по-трайно отношение, което излиза извън рамките на субективните предпочитания, за да се превърне след време в борба на две противоположни естетически и изобразителни системи. Момент в това отдалечаване от Вазов е статията на д-р Балджиев „Под игото“, роман от Ив. Вазов. I. Второстепенните лица в „Под игото“[2]. В нея в няколко пункта са „разкритикувани“ всичките „слабости“ на този роман-епопея, останал и досега ненадминат в нашата литература. Тази „учена“ критика на романа е открита демонстрация на пренебрежение към творчеството на големия писател и поет. Упреците срещу романа са в няколко посоки: 1. Отрича се значението на много от образите. 2. В романа изключително голямо място заемали случайностите. 3. Авторът не успял да пресъздаде духа на епохата.

Във всяка по-голяма белетристична творба има главни и второстепенни герои. И ако главните герои движат сюжетното действие, то второстепенните създават колорита и атмосферата на повествованието. Ето защо отричането на второстепенните герои е неправилно. Точно това прави авторът на посочената статия. Той отхвърля с лека ръка значението и обаянието на образите на чорбаджи Марко (много важен за разбиране на личното отношение на Вазов към изобразяваните в романа събития), Мичо Бейзадето, Боримечката и др. По този начин д-р Балджиев не може да види онази широка панорама на епохата, която писателят е създал, не може да почувствува колорита на времето, а така също и значението на тези образи в разгъването на сюжета на романа. Случайностите, които наистина играят доста голяма роля в „Под игото“, са в органическа връзка с романтичното в подхода на писателя към темата. Както някои слабости на образите, така също и честото използуване на случайностите, са резултат от начина на изображение, а не слабости на самия Вазов. Известно е признанието му, че той е искал да създаде роман от типа на „Клетниците“.

Най-голямата „слабост“, в която д-р Балджиев упреква писателя, е „едноообразието и непълнотата“. А истината е тъкмо в обратното. Едно от най-големите достойнства на романа се състои в широтата и пълнотата, с която Вазов пресъздава живота на народа под турско робство. Освен това в романа изключи-

---

[1] Мисъл, г. IV, 1894—95, кн. 3—4.
[2] Мисъл г. VI, 1896, кн. 3—4.

телно силно е обрисувано прераждането на народа, готовността му да се бори за своята национална свобода. Ето защо излизането на тази статия за „Под игото“ е отстъпление от реалистичните позиции на списанието, защищавани в началото от д-р К. Кръстев, а така също и сигнал за атака срещу творчеството на най-значителния писател на времето. Статията на д-р Балджиев е отрицание на писаното от д-р К. Кръстев за „Под игото“ на страниците на редактираното от него сп. „Критика“ (1891). Оттук до пълното отричане на поета в „Млади и стари“ на д-р К. Кръстев остава само една крачка, но за нея са необходими още десетина години.

На страниците на сп. „Мисъл“ през това десетилетие не се оценява достатъчно и едно друго голямо произведение на нашата литература — „Бай Ганьо“ от А. Константинов. В своята статия „Бай Ганьо“[1] д-р Д. Страшимиров разглежда Алековия герой като „символ на всичко, що ние наричаме българско, и още колкото собствено име, толкова и нарицателно.“[2] За него Бай Ганьо е „новоосвободеният българин, тръгнал по Европа“. Д. Страшимиров неоснователно обвинява А. Константинов, че сгрешил дето накарал Бай Ганьо да става депутат, журналист, да се улавя за политически игри. Според него „това обстоятелство дава на инак общенародния тип на Бай Ганя един частен и даже партиен блясък, но това е вече грешка на художника“.[3]

Както посочихме и в първата част на статията, в нашата буржоазна литературна наука Бай Ганьо почти винаги е бил разглеждан като олицетворение на отрицателните страни на българина, без да се взема предвид неговата обществена и класова принадлежност. Вярна оценка и характеристика на типа Бай Ганьо даде Д. Благоев, като разкри социалната му и политическа подплата. Той посочи, че Бай Ганьо, „тоя предвестник на оформените днес херои на капитала“, не е бил възможен преди десет, а още по-малко преди петнадесет години. Този извод определя историческата и икономическа закономерност в развитието на обществените отношения между хората.

Интересен момент в отношението на списанието към белетристиката от 90-те години е рецензията[4] на Й. Маринополски за първия сборник с разкази на А. Страшимиров „Смях и сълзи“ (1897). Маринополски е следвал в университета в Лайпциг заедно с Пенчо Славейков, но висшето си образование (славянска филология) завършва в България. Сътрудничил е в „Мисъл“, в. „Ден“, бил е съредактор на сп. „Звезда“ (Търново, 1900). Известен е най-вече с книгата си „Критици“. Отзив на един читател за д-р Кръстев и Пенчо Славейков“ (1910). Макар и не така убедителен и изящен като С. Радев например той изказва по-пряко своето несъгласие с двамата представители от кръга „Мисъл“ във връзка с тяхното менторско отношение към съвременната им литература. През 90-те години обаче в „Мисъл“ излиза споменатата вече рецензия, в която дава положителна оценка на сборника. Й. Маринополски обръща особено внимание на разказа „Кочаловската крамола“ — първият голям разказ на младия писател, донесъл му широка известност. Според автора този разказ „и по обем, и по изпълнение е най-значителният. В него е изразено всичко, което движи едно село: борбите на интересчиите-кръчмари и съперничеството на влюбените, и буйствата на младата кръв, и т. н.“[5]. По-нататък Маринополски се спира на творби като „Бойчовата майка“ (единственият разказ на А. Страшимиров, печатан в „Мисъл“), „Анатема“, „Косю“. Характерен е изводът, който той прави за тях: „Тези разкази рисуват една картина на живота, където не се чуват

---

[1] Мисъл, г. VII, 1897, кн. 5—6.
[2] Пак там.
[3] Пак там.
[4] Мисъл, г. VIII, 1898, кн. 4—5.
[5] Пак там.

вече весели смехове и свирки на медни кавали, защото теглото и позорът са метнали върху всичко жалейно було“.[1] В такъв дух е и предговорът на А. Страшимиров към сборника, своеобразна полемика с подхода на Влайков към проблемите на българското село.

Разказите в „Смях и сълзи“ са писани, когато писателят се намира под силното влияние на идеите на социализма. Голяма част от тях са печатани в излизащите тогава социалистически списания. Утвърждаването им на страниците на сп. „Мисъл“ е положителен момент от неговата дейност. (По време на споровете около „Праг“ Страшимиров бе отричан в „Мисъл“, но това негово отричане има и полемичен характер). Сега за литературната ни история е ясно, че със „Смях и сълзи“ се започва един нов момент в изобразяването на българското село. Тази линия по-късно ще бъде подета и доразвита на по-високо художествено ниво от друг един писател и художник на българското село и голям познавач на неговия бит — Елин Пелин.

С името на А. Страшимиров по това време (края на 90-те години) е свързан и спорът за сп. „Праг“ (Видин, 1898 г.), за което вече стана дума в тази статия. Може би трябва да се прибави, че в това списание младият и надежден писател демонстрира своето откъсване от идеите на социализма, което повлия донякъде отрицателно на развитието му като белетрист. Това се отнася в най-голяма степен за неговите така наречени „градски творби“, в които той претърпя творчески неуспех („Смутно време“ — 1899; „Среща“ — 1904; „Хлопа се“, „Край младите“ — печатани в „Праг“ и др.).

Особен случай в отношението на „Мисъл“ към проблемите на белетристиката през 90-те години е отпечатването в два последователни броя на списанието на Д. Димитров „За сюжетите в българската белетристика“.[2] Като повод е послужил големият разказ на Ив. Вазов „Кардашев на лов“, поместен в „Драски и шарки“, ч. II, 1895 г. Д. Димитров е бил студент на д-р К. Кръстев и известно време сътрудник на редактираното от него списание. Той е отпечатал в „Мисъл“ и голяма статия в защита на материализма („Основите на материализма“ — г. VII, кн. X), в която пише че: „Материализмът на нашето време е философско мировъзрение, което отрича самостоятелното и независимо съществуване на духовното начало“[3]. В отговор на това д-р К. Кръстев излиза със статия „Против материализма“[4], в която изцяло отрича постановките на Д. Димитров. След този спор Д. Димитров окончателно преминава в сп. „Ново време“, редактирано от Д. Благоев.

В своята статия „За сюжетите на българската белетристика“ той защищава едно ново гледище в отношението към проблемите на белетристиката. Д. Димитров не е съгласен с извода на стария писател (Ив. Вазов), че съвременният живот не дава интересни и богати сюжети. И сочи като главна причина за неспособността на писателя да види новото в живота главно отсъствието на „съвременен възглед върху значението на белетристиката и върху характера на нейното съдържание“.[5] По-нататък авторът на статията, макар и не така последователно, разкрива необходимостта от материалистически възглед у писателя, от „нова вяра“. На писателите от типа на Кардашев Д. Димитров противопоставя писатели от типа на А. Страшимиров (като има предвид разказите му от „Смях и сълзи“), който „поразително е очъртал много страни от сложната и забъркана психология на „тъмния народ“[6]. Той правилно посочва,

---

[1] Мисъл.
[2] Мисъл, г. VIII, 1898, кн. 1—2.
[3] Пак там, г. VII, 1897, кн. 10.
[4] Пак там, г. VIII, 1898, кн. 3.
[5] Българска литературна критика, С., 1967 г., стр. 494.
[6] Пак там, стр. 504.

че А. Страшимиров е тръгнал по нов път, изпълнен с вяра и надежда в бъдещето. Наистина Д. Димитров си дава вярна сметка за настъпилите по това време (1898 г.) промени в естетическите търсения на писателя и в много отношения предугажда неговия отказ от идеите на социализма и пропагандирането на „ново направление“. И това е също едно от достойнствата на тази интересна статия.

„За сюжетите на българската белетристика“ от Д. Димитров е последната по-голяма проява на интерес към въпросите на белетристиката от това десетилетие. А с поместването ѝ в „Мисъл“ д-р К. Кръстев прави един от малкото за това време жестове на толерантност, на уважение към едно чуждо нему мнение. След тази статия в списанието излизат кратки рецензии или отзиви за отделни разкази и сборници, но в тях преобладава повече информацията, голата констатация. Д-р К. Кръстев постепенно се оттегля от литературната критика, за да прекара няколко години „в търсене на себе си“ (според неговия собствен израз). Вниманието вече привличат стихосбирките на К. Христов и Пенчо Славейков, а в началото на века — появата на мощния талант на един нов поет — П. К. Яворов.

На страниците на „Мисъл“ все по-често се печатат литературно-критически статии, посветени на тогавашните модерни западни автори, като Зудерман, Метерлинк, Стриндберг, Ибсен, П. Лоти и др. Те са представяни най-вече от Ив. Ст. Андрейчин, който често превежда и помества в списанието и отделни техни произведения. П. П. Славейков също печата свои статии за А. Мицкевич, Гьоте, Пушкин, Ш. Петьофи и др. Постепенно от погледа на списанието започват да се изплъзват и да убягват най-важните въпроси на българската белетристика, свързани с по-нататъшните пътища на нейното развитие. А когато след пет-шест години д-р К. Кръстев написва и издава своята известна книга „Млади и стари“, тези въпроси намират в нея неправилно разрешение, а представителите на тогавашната белетристика — едно превратно тълкуване.

Отношението на сп. „Мисъл“ към белетристиката от 90-те години е сложно и противоречиво. По-последователно е изразено то в непосредственото отпечатване на произведенията на някои от най-значителните ни писатели от това десетилетие. И тук заслугата на списанието е по-голяма. Докато при тълкуването и разглеждането на белетристиката от 90-те години на страниците на „Мисъл“ се появяват доста противоположни мнения. Противоречията в литературно-критическата дейност на д-р К. Кръстев до голяма степен стават и противоречия на редактираното от самия него списание. Отначало той утвърждава Ив. Вазов и писателите от неговия тип (Т. Г. Влайков, М. Георгиев), отваря страниците на „Мисъл“ и помества голям брой белетристични произведения, в които основно място заема изображението и изобличението на тогавашната съвременна действителност. Постепенно обаче той стеснява своя кръг от предпочитани автори, своите представи за литературата и нейната връзка с действителността. Именно от сп. „Мисъл“ бе даден сигналът за атака срещу Вазов и реалистичните традиции в литературата ни, поведе се борба за утвърждаване на новата „Пенчо Славейковска епоха“. Този въпрос е по-сложен и ние няма да се спираме на него. Несъмнено е обаче едно — след като започна да се образува кръгът „Мисъл“ (след завръщането на П. П. Славейков в България — 1898 г. този процес се ускорява) списанието започва да става личен орган на отделна литературна група и постепенно се откъсва от цялостния литературен живот. По-късно това довежда логично до неговото пълно изолиране и става причина за спирането му.

За регресивното развитие в литературно-критическата дейност на „Мисъл“ свидетелствуват полюсните мнения по някои основни въпроси на литературата, в случая на белетристиката. Докато в началото списанието апелира към по-

голяма близост до живота, в края на десетилетието то отрича необходимостта от каквато и да било връзка с него. Докато през първите години Вазов бе признаван за най-голям писател, то след време неговото творческо дело бе отречено и провъзгласено за остаряло.

Все пак на страниците на списанието се поставят и разглеждат правилно редица въпроси, свързани с художественото майсторство — композиция, изграждане на образите, вярност с действителността, особености на стила на отделните писатели и т. н. А в статията на Д. Димитров се прокарва и едно чисто материалистическо, ново гледище върху задачите и целите на белетристиката. До създаването на кръга „Мисъл“, като имаме предвид и някои отрицателни страни в дейността на списанието, можем да твърдим, че то в много отношения е влияло положително върху развитието на белетристиката през 90-те години на миналия век, има свои приноси за нейните безспорни успехи.

НЕПУБЛИКУВАНИ ПИСМА НА КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ ДО Д-Р К. КРЪСТЕВ

Невяна Матеева

В Известия на Института за българска литература при БАН, кн. XI 1961 г., Ст. Попвасилев публикува шест писма на К. Величков до д-р К. Кръстев, считайки, че те са единствените запазени от обширната им преписка. Оказа се, че в Научния архив при БАН, фонд 47, арх. ед. 247 се съхраняват още шестнадесет писма, които не само свидетелстват за връзката между тях, но и разкриват интересни страни от творческата биография на писателя.

През последните години на емигрантството си, прекарани в Цариград (1891—1894), Величков се отдава изцяло на литературно творчество. Копнежът по родината и болката от раздялата с близките, тревогите и съмненията, разочарованията и надеждите намират отдушник в стихове и разкази, драми и мемоари, преводи. Още не завършил едно произведение, започва друго. В турската столица са написани известните „Цариградски сонети", драмата „Хадерал", направени са преводите на „Ад" и „Макбет", довършени са „Писма от Рим". Величков приема на драго сърце поканите за сътрудничество в български литературни списания. Те го импулсират, той се чувствува необходим и полезен.

Когато д-р Кръстев започва да издава сп. „Мисъл", Вазов съобщава на приятеля си малко резервирано: „Сега се появява в София сп. „Мисъл" под редакцията на д-р Кръстев, с доста претенции и широка програма, както въобще всяко българско списание. . ." (Иван Вазов. Събр. съч. 1957, XX том, 147 стр.). Но още в първите книжки той участвува със свои стихове, а към средата на първата годишнина по страниците на списанието срещаме и творби на Величков. „През Стамболовата диктатура — пише Величков в статията си „Няколко думи за д-р Кръстева" (вест. „Ден", бр. 1305, 29 август 1907 г.) — не беше почти останало друго списание, чисто литературно, освен „Мисъл" и искаше ли някой да направи нещо, що беше написал, достояние на публиката, трябваше да се отнесе до него. Така се обяснява появяването в „Мисъл" през доброволното ми изгнание, на някои мои малки работи. . ."

Първите творби на Величков, отпечатани в списанието, са четири сонета и разказът „Призраци" в кн. 5, март 1892 г., а в кн. 11 и 12 — разказът „Златан". Като притурка към година I излиза преводът на Шекспировия „Макбет". От 1 до 9 кн. на II-та годишнина и кн. 3, 1893 г. д-р Кръстев публикува пет „Писма от Рим", а в година IV и V — от VII до XXVII песни на „Ад". Очевидно по това време той цени дарбата на Величков. Специално за неговото творчество не е писал, но през 1890 г. в отзива си за „Денница", в „Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество" се изказва ласкаво за „Писма от Рим" и критичната студия за Любен Каравелов.

В писмата си Величков му съобщава за изпратени ръкописи, споделя своите творчески планове, със стеснение и неудобство говори за тревоги около материалните си затруднения. Д-р Кръстев е бил много коректен към него и редовно му е изпращал хонорар, нещо твърде рядко в издателската практика за онова време.

Величков очаква с нетърпение мнението на д-р Кръстев за стиховете и разказите, които му изпраща. По предложение на критика той превежда „Макбет" и „Ад". С особено удоволствие

работи върху „Ад“. Наистина, твърде много време и усилия му струва търсенето на най-сполучливия еквивалент на Дантевите терцини и затова е така чувствителен към външния вид, в който излизат отпечатани песните. Особено държи да няма в текста грешки.

Единствено в писмата си до д-р Кръстев Величков не споменава нито дума за политика и това е напълно естествено, защото ги свързва само литературата. От редактора на „Мисъл“ той научава новини из литературния живот и откликва живо най-вече на събитията, които засягат списанието и неговите сътрудници. Почти във всяко писмо се възхищава от таланта на Стоян Михайловски, от гражданската му доблест и от смелостта, с която бичува недостатъците в нашия обществен живот. През 90-те години приятелски са отношенията му и с Пенчо Славейков. В книжка IV на сп. „Мисъл“ 1899 г. Славейков пише кратка рецензия за „Цариградски сонети“ и дава положителна оценка за стихосбирката.

Но скоро след завръщането на Величков в България сътрудничеството му в сп. „Мисъл“ прекъсва. Един личен конфликт с редактора става причина отношенията им да охладнеят до такава степен, че д-р Кръстев изобщо не признава Величков за писател. В спомените си Иван Пеев Плачков разказва, че когато през 1907 г., на събрание на Българското книжовно дружество е било решено наградата от фонда „Напредък“ да се подели между „На острова на блаженните“ и „Ад“, Славейков и Кръстев напуснали залата, обидени, защото се приравнява оригиналната стихосбирка с Величковия превод.

Сега, когато десетилетия ни делят от литературните разпри в началото на века, за нас е ясно, че и „естетиците“, и Вазов и Величков всъщност от различни субективни позиции воюват за осъществяването на една и съща цел — да се издигне националната ни литература до най-доброто в световното изкуство. Ето защо кореспонденцията между Величков и д-р Кръстев е особено ценна като автентично доказателство за взаимоотношенията им през 90-те години, когато редакторът на „Мисъл“ е в началото на своята литературно-критическа дейност.

1

Цариград, 9 май 1892

Уважаемий Господине,

Предложението Ви приемам на драго сърце[1]. При това, което казвате сам в писмото си, за да извините ничтожността на хонорара — аз нямам от себе си що да прибавя. Бих ви помолил само, ако е възможно, да наредите да се отпечатат на отделно до 250—300 екземпляра от книгата на моя сметка. Надявам се, че ще се съгласите да направите това. Изпращам Ви само една част от трагедията,[2] колкото мисля, че ще Ви бъде нужно да поместите в „Мисъл“ на първо време. В случай, че Ви е нужно повече ръкопис, ще мога, ако ми пишете, да Ви изпратя в няколко деня всичко, що оставя от вторий акт. Колкото за моята драм. фантазия,[3] ще седна веднага да работя над нея и щом я свърша, ще Ви я изпратя. Благодаря Ви за благоклонний прием, който направихте на предложението ми.

Вярвам да Ви е изпратил брат ми[4] първата част от историята на литературата,[5] която излезе тия дни. Мога ли да се надявам, че ще пишете нещо за нея още в тая книжка на „Мисъл“? Вий разбирате колко би било важно за мене да би могло преди изтичането на учебната година да се кажат, ако и доколко заслужава, две добри думи за книгата.

Предайте сърдечните ми поздравления г. П. П. Славейкову за хубавото стихотворение[6], което ми е посветил в „Мисъл“.

Приемете уверение в най-отличното ми уважение.

К. Величков

---

[1] Д-р Кръстев е предложил на Величков да издаде превода на „Макбет“ като притурка на списанието.

[2] Става дума за „Макбет“.

[3] Това е по всяка вероятност пиесата „На морския бряг“. За нея се говори и по-нататък в писмата. През март 1893 г. Величков я изпраща на д-р Кръстев за мнение. Очевидно оценката

2

Цариград, 2 септемвр. 92

Уважаемий Г-н Кръстев,

Намерих отворената Ви карточка от 28 зам. снощи като се прибрах от . . . . .[1], дето живех от един месец. Щом г. Вазов е склонен, аз на драго сърце се съгласявам да се обнародват в „Мисъл“ писмата от Рим[2]. Днес Ви телеграфирах, че можете да ги обнародвате и ще съжалявам много, ако не бъде възможно да се напечатат още в първата книжка. Двете писма, които се намират у г. Вазова. Аз бих Ви молил дори да забавите с няколко деня издаването на книжкта, за да могат да се поместят. Във всеки случай аз ще бъда доволен, каквото и да направите. В писмото за Св. Павел на първата страница е употребена думата р и ч а г, която, ако се не лъжа, е погрешно написана р и г а ч, ще Ви моля да я поправите или да я заместите с думата л о с т. Ще Ви бъда благодарен при това, ако направите справка и ми известите дали [в] писмата, обнародвани в „Денница“, има писмо, посветено на описанието на църквите: Santa Maria maggiore, Santa Crore in Jerusalemme и Св. Иван Латеранский. Ако не е вече обнародвано, то ще Ви го изпратя, за да се помести в следующата книжка на „Мисъл“; подир него ще следва писмото за Микеланжело, което е вече обнародвано в Солунските книжици.[3] Пишете ми дали имате К н и ж и ц и т е, или е нужно аз да се постарая да ги намеря и да Ви изпратя статията. Аз бих желал и двете тия писма да се обнародват заедно във втора книжка на „Мисъл“ или в третя, ако писмата, които ще земете от г. Вазова, останат за втора книжка.

Получил съм 140 фр. и Ви благодаря сърдечно.

Приемете уверения в най-отличното ми почитание и приятелска преданост.

К. Величков

3

Цариград, 26 ноември 1892

Уважаемий Господине,

Ще ми простите, че не удържах обещанието, което Ви бях дал в последното си писмо и едва сега Ви изпращам ръкописа от „Писма от Рим“. Изпращам Ви само половината от писмото, което иде след онова за Микеланжело, защото цялото писмо е малко длъжко. Аз бих желал да можеше да се обнародва писмото цяло, но оставам да решите Вие както може да изнася най-добре за интереса на списанието и ако ми пишете, ще побързам да Ви изпратя останалата част. И следующето писмо се отнася до Рафаело и надали би направило добро впечатление в три последователни броя да се третира за същий предмет.

му не е била положителна, тъй като той не я отпечатва в „Мисъл“. Но сюжетът е твърде скъп на писателя и през 1906 г. той я преработва, като не променя замисъла, а увеличава обема ѝ, за да подчертае идеята си за величието на любовта. „На морския бряг“ е играна в Народния театър през 1907 г. и публикувана след смъртта на Величков в събр. съч. под редакцията на Ив. Вазов.

[4] Богдан Величков, редактирал заедно с В. Т. Велчев списание „Лъча“(1891—1892) и в. „Прогрес“ (1892—1897).

[5] К. Величков, Всеобща история на литературата, 1892 г.

[6] Стихотворението е „Падающа звезда“, писано на 10 декември 1891 и поместено в сп. „Мисъл“, г. I, кн. 8.

[1] нечетлива дума.

[2] Първите „Писма от Рим“ са отпечатани в сп. „Денница“. У Вазов са останали непубликувани ръкописи, които Величков предлага на д-р Кръстев.

[3] „Книжици за прочит“, Солун, 1889 г.

Бих желал при отпечатването на „Макбет“ на отделна книга да се отбележат някои от по-важните типографически погрешки. Исках още сега да изкарам тия погрешки, но у мене липсват за жалост първите два броя от „Мисъл“, в които почна да се обнародва трагедията и за това бих Ви молил да ми изпратите напечатаните в тях коли от превода, за да ги прегледам внимателно заедно с останалите, които имам.

Ще ме задължите много, ако ми известите по-скоро за приеманието на настоящето ми, както и на последнето ми писмо, за да бъда спокоен. Адресирайте писмата си в о-в Halki, hotel de Grèce.

Приемете уверение в най-отличното ми почитание.

К. Величков

Цариград, Халки, 6 дек. 1892

Уважаемий Г-не д-р Кръстев,

Приех двете Ви последователни карточки. Г. Мандажиев не се е още обадил за 100-те франка. Крайно ще ме задължите, ако направите да мога да ги получа преди Коледа. Не съм получил така също двете книжки от „Мисъл“, които ми пишете, че ще сте ми изпратили. Ще бъде жално, ако не се поправят по-важните типографически погрешки в „Макбет“. Аз мисля да се определи един франк цената на „Макбет“. Сам не зная кому да се предадат отпечатаните книжки. Ще бъда съгласен, ако можеше да се намери книжар, който да ги купи с 40% отстъпка. Не бихте ли приели Вий да попитате за това някои от софийските книжари? В случай, че не се намери кой да ги купи изцяло, ще пиша на брат ми да ги прибере и да земе грижата за разпродаването им. Във всеки случай ще Ви моля, щом се отпечатат, да ми изпратите 10 книжки, за да раздавам на свои приятели.

Предайте най-сърдечните ми поздравления на Г. Ст. Михайловски.[1] Комедията, която казва, че сме обсъждали заедно, аз съм я съвсем забравил, както съм забравил и много други проекти. Мога ли да зная кой е сюжета на неговата трагедия? Очаквам да ни даде едно истинно талантливо произведение. Чета с наслаждение стихотворенията му в „Мисъл“, които проявляват една така могуща фантазия. Все се стягам да преработя своята драм. „фантазия“ и все отлагам. Надявам се, че ще мога да Ви я изпратя в началото на януарий. Аз живея в Халки, по съветите на доктора си, за поправление на здравието си, което отива много добре.

Ще ми бъде много приятно да се науча, че г. П. П. Славейков, с отдалечението си от София, не ще Ви лиши от. . .[2] силното си сътрудничество. Аз много бих желал да имам неговите „Момини сълзи“. От неговий поетический талант може да се очаква много.

Приемете уверение в най-отличното ми почитание и сърдечна приятелска преданост.

К. Величков

Цариград, 2 март 1893

Уважаемий Господине,

Изпращам Ви обещаната от толкова дълго време своя пиеса и едно писмо от Рим. Ще ми направите удоволствие, ако можете да поместите писмото в настоящата книжка на „Мисъл“. Аз не съм приел още ония книжки, в които е напечатан края на последното писмо. Не зная

---

[1] Величков се запознава с Михайловски още в Цариградския лицей. Приятелството им укрепва, когато Михайловски идва в Пловдив за редактор на в. „Народний глас“ през 1880 г. Стиховете, за които Величков говори, са откъси от „Книга без заглавие“.

[2] Нечетлива дума.

ще ли да намерите, че е заслужвало да Ви изпратя пиесата. Бях ви казал, че е драматическа фантазия. Ще видите, че не съм ѝ дал никакво име. Ще има драматическа форма, но не е ни драма, ни драматическа фантазия. Тя може да има някаква цена поради мисълта, която ме е накарала да я напиша. Съмнявам се обаче, че може да има някаква цена и за другите. Едва ли се бих решил да Ви я изпратя, ако да не знаех, че попада в ръцете на един съдия, на един приятел, чието мнение, каквото и да бъде, няма да ми бъде неприятно да го чуя.

Благодаря Ви сърдечно за трудът, който положихте за „Макбет“.[1] Мене ми стана твърде приятно, че е купил книгите г. Чипев[2], който познавам от Пловдив. Нашите богати книгоиздатели и книжари не струват много. Няколко мои приятели са се молили Данову[3] да земе моята история на литературата, и той е отказал. Ще ми трябват пари къде Великден. Понеже срещам мъчнотии, като живея в Халки, да приемам парите си чрез пощата, то ще Ви моля, като земете онова, което дължи г. Чипев и като прибавите каквото можете от себе си, да ми изпратите всичко къде 20 или 25 текущий чрез чек от българската народна банка.

Предайте поздравленията ми на г. Михайловски. Благодаря му за стихотворението.[4] Приемете уверение в най-отличното ми почитание и приятелска преданост.

К. Величков

6

Цариград, Халки, 20 май 93

Любезнии ми д-р Кръстев,

Много съм виновен, че тъй дълго не Ви писах, но обичам да вярвам, че ще ми простите. Исках да Ви пиша по-късно, за да мога да Ви съобщя за един свой труд, с което мислех, че ще Ви зарадвам, толкова повече, че идеята да го предприема принадлежи Вам. Сетих се тая зима, че ме бяхте питали веднъж дали нямам някой класически италиански превод, и се реших, като при това не ме бива понастоящем за друга работа, да почна да превеждам „Ад“ от Данте в стихове. Не зная до колко ще мога да изкарам сполучливо такъв сериозен и мъчен труд, но всичките си усилия и всичкото усърдие, за което съм способен, ще положа, за да излезе présentable. Преведена е значителна част, но окончателната обработка ще стане в случай, че се съгласите да почнете обнародването на поемата в „Мисъл“. В противен случай ще остане, когато намеря средство, да я издам на части. Пишете ми своето мнение за това. Мислех да Ви пратя една песен, която ми се види по-свястно изработена, но отложих след като ми отговорите.

За „Хадерал“[1] оставам Вам да направите каквото намерите за добре. Аз не бих желал да се печата в новий журнал на министерството,[2] но едно решение ще зема, ако не можете

---

[1] Вж. бел. към писмо № 1.

[2] Т. Ф. Чипев — известен столичен книгоиздател.

[2] Т. Ф. Чипев — известен столичен книгоиздател.

[3] Хр. Г. Данов (1828—1911). Роден в Клисура, Карловско. Учителствува известно време в Панагюрище, Копривщица, Стрелча и Перущица. От 1855 се занимава с книгоиздаване. Отначало печати книгите в Белград, но по-късно открива собствена печатница в Пловдив.

[4] Михайловски посвещава на Величков стихотворението „Поема на отчаянието“, отпечатано в сп. „Мисъл“ г. II, 1893, кн. VII—VIII, стр. 410.

[1] Величков е изпратил на д-р Кръстев и драмата си „Хадерал“, свободна преработка на сюжета на романа „Бюг Жаргал“ от В. Юго. Публикувана е в сборника Литературна премия на в. „Прогрес“ за 1895 г. Може би от неудобство заради художествените ѝ недостатъци Величков се подписва с псевдоним П. Минев.

[2] Сп. „Български преглед“ (1893—1900). Списание за наука, литература и обществен живот. Разглежда въпроси из областта на науката, литературата и просветата. В редакцията взимат участие професори от Висшето училище — Л. Милетич, А. Теодоров-Балан и др.

предварително да ми съобщите дали имате положителни данни да вярвате, че би се приел там. Изпратените Ви пари приех на време и Ви благодаря сърдечно. Кога ще може да ми плати г. Чипев?

Предайте искрените ми поздравления на г. Михайловски.

С най-дълбоко почитание и приятелска преданост

К. Величков

7

Цариград, Халки, 16 юний 1893

Любезний ми д-р Кръстев,

Моля да ме извините, че позабавих отговора си на последнето Ви писмо. Истинско удоволствие ще бъде за мене да видя „Ад" напечатан в „Мисъл". Аз го превождам в стихове. По мое мнение поетите не бива да се превождат другояче освен в стихове. Поетическата форма позволява обрати, начини на изражения, смелости, които не биха имали смисъл, предадени в проза. Това е особено вярно за Дантевата епопея. Така че трудът ми далеко няма да бъде нещо съвършено, всичката ми амбиция се заключава в това да може да се признае като едно похвално усилие, за да се преведе на български едно от най-великите произведения на епическата поезия. Надявам се да мога да Ви изпратя на 15 идущий първите песни. Бих желал само да се печатат във всяка книжка по две песни, които, заедно с бележките, които ги придружават, ще захващат едва ли една печатна кола. Това искам, за да не иди много дълго време отпечатването и за да не загубя кураж да работя. На брат си бях писал, че превождам „Ад" и бях го питал дали не биха приели да напечатат една песен в притурката на „Прогрес". Той не ми е отговорил още, но ако той поиска да напечата някоя песен, ще му изпратя само в случай, ако Вие се съгласите. Може да се помолят да обявят при това в „Прогрес",[1] че цялата поема ще се печата във Вашето списание.

От новата годишнина на „Мисъл" не съм приел ни една книжка. Мога да Ви помоля да ми изпратите излезлите книжки. Крайно ще Ви бъда благодарен, ако ми изпратите 80 франка, защото се намирам в голяма нужда. Можете да ги пратите по пощата на адрес: Mlle Paraskevá Dimitrieff, Péra, rue Reépé — bach, № 39.

Предайте поздравленията ми на г. Михайловски и Вазова. Как е г. Славейков и продължава ли да работи в „Мисъл"?

С най-отлично почитание към Вам предан

К. Величков

П. П. Щях насмалко да забравя да Ви пиша, че д-р Страшимиров[2], ако се усеща слаб в гърдите, ще направи много добре да дойде да прекара един или два месеца в Халки. За слаби люде мъчно може да се намери по-хубаво място за живеене.

---

[1] В. „Прогрес" (1892—1897). Редактори са В. Т. Велчев, Б. Величков и Р. Косев. Основан след сливането на сп. „Лъча" и „Правдина". Застъпва дребнобуржоазни схващания. В опозиция е на Стамболовия режим. Групата около „Прогрес" се съединява с Либералната партия на Драган Цанков и образува Прогресивно-либералната партия.

[2] Димитър Тодоров Страшимиров (1868—1939). Историк, обществен деец, учител и публицист. Автор е на книгите „Хр. Ботев като поет и журналист" (1897), „История на Априлското въстание" (1907), „Васил Левски" (1929) „Архив на Възраждането" (1908), „Раковски и неговото време" (1924) и др.

8

Цариград, Халки, 23 юлий 93

Любезний д-р Кръстев,

Извинете, че и тоя път така късно отговарям на писмото Ви. На драго сърце се съгласявам за отпечатването на „Таласъм“ в полза на народообразователното дружество.

От брата си нямам от твърде дълго време писмо, така щото не зная още дали ще желаят да напечатат някоя песен от „Ад“ в „Прогрес“. Тия дни тъкмя да му пиша и ще му изпратя трета песен. Аз продължавам да работя и ако и мудно, работата все върви напред. Надявам се през септември да мога да Ви изпратя първите песни, придружени с една студия върху Данте.

Крайно ме възрадват добрите сведения, които ми доставяте за здравието на Славейкова. Като му пишете, бъдете така добър да му препратите моите най-сърдечни поздравления.

Предайте също така най-сърдечните ми поздравления на Г. Михайловски.

Надявам се, че няма да излезе безплодно пътуването на г. Вазов в Швейцария.

Мога да Ви се похваля със здравието си. Всеки ден възрастява надеждата ми за пълно излечение.

Приемете уверение в най-добрите ми приятелски чувства и преданост.

К. Величков

9

Цариград, Халки, 6 Окт. 1893

Любезний ми д-р Кръстев,

Преди месец и половина получих от г. Агура[1] писмо, в което ме кани да взема участие в неговото списание.И до сега обаче не съм му отговорил, защото не зная просто какво да правя. И да бих се решил да взема участие, нямам какво друго да предложа за сега на редакцията освен „Хадерал“ или превода на „Ад“. Не зная дали сте говорили на редакторите на списанието за „Хадерал“ и дали има надежда, че ще го приемат. Колкото за „Ад“, обещал съм го Вам и под никой вид няма да го дам другаде да се обнародва, освен с Вашето съгласие. Ще чакам да ми пишете по едното и по другото, за да видя какво да отговоря на г. Агура. Ако, в случай, че приема Вашето съгласие се реша да дам „Ад“ на новото списание, вярвайте, че ще направя това само от голяма нужда. Нямам почти на какво друго да разчитам понастоящем, за да си изкарам средства за прехрана. Ще ме извините, дето Ви говоря за тия работи, които няма за какво да Ви интересуват.

С истинско удоволствие четох в последните два броя на „Мисъл“ сатирите на Михайловски. Колко уместно и вярно той бичува всичките осквернения, които се вършат у нас с печатното слово и с литературата! Но бих искал да не беше толкова предубеден против социализма, на който и той, също както Вазова, не иска да види светлите страни.Социализмът няма у нас почва да се развие до опасни размери. Той е повече едно явление политическо и аз гледам на него като на едно знаме, под което фатално ще трябва да се сгрупират всичките прогресивни елементи в България, за да я извлекат от тинята.

Приемете най-искрените ми поздравления.

Ваш предан К. Величков

---

[1] Димитър Д. Агура (1849—1911) Следва история в Яшкия университет. От 1879 до 1883 г. работи в Министерството на вътрешните работи. През 1883 г. е министър на народната просвета. От 1889 г. преподава история във Висшето училище — София, където впоследствие става редовен професор. Пръв председател на редакционния комитет на сп. „Български преглед“.

10

Цариград, Халки, 28 окт. 1893

Любезний ми Г. д-р Кръстев,

Получих отворената Ви карточка и Ви благодаря сърдечно за неизчерпаемата любезност,която не престават да ми засвидетелствувате и за която аз Ви отплащам тъй зле с главоболия. Изпращам Ви ръкопис от „Ад“ — първите четири песни и едно писмо за г. Агура. Не зная как ще намерят превода, но в случай, че приемат да го печатат, надявам се, че ще оценят какъв голям труд ми е костувал и не ще се скъпят във възнаграждението, което ще ми определят.

Приемете с поздравленията ми уверение в най-дълбоката ми почит и горещи приятелски чувства.

К. Величков

11

Цариград, Халки, 1 дек. 93

Любезний ми д-р Кръстев,

Ще ми простите, че и тоя път ида да Ви правя главоболие. Изпратих Ви на 24 окт. ръкопис от Данте — първите четири песни — и едно писмо за г. Д. Агура, но и до сега нямам известие дали са получени. Ще ли бъдете така добър да ми пишете сам или да помолите г. Агура да ми се пише от редакционний комитет на „Български преглед“ какво мисли да прави с ръкописа, ако е бил получен.

Тежи ми, вярвайте, на съвестта, дето не оставих Данте Вам, както Ви се бях обрекъл. Може Вие, ако сте прочели песните, които изпратих, да сте намерили, че няма за какво да се съжалява, че не ще се печати в „Мисъл“. Това не пречи да се считам почти виновен спрямо Вас. Ако можете да си съставите понятие за трудното положение, в което се намирам, ще извините донякъде недобрата ми постъпка, за която ще гледам от своя страна с каквото мога да заслужа прошката Ви.

Приемете уверение в най-отличното ми почитание и най-предани приятелски чувства.

К. Величков

12

Цариград, Халки, 7 януари 94

Любезний ми д-р Кръстев,

Ще ме извините, дето закъснях с отговора на последнето Ви отворено писмо. Подир Вашето писмо получих писмо от г. Агура с чек от 162 фр. за четирите песни от „Ад“. Тия дни ще му отговоря, че не ме удовлетворява възнаграждението и не мога да им изпратя повече ръкопис. Не мога да се не ядосвам още, че се вплетох в тая история. От мнозина чух, че е просто невъзможно да се чете „Ад“ с правописанието на „Б. преглед“. От редакцията не ми изпратиха IV книжка, но аз я намерих тука у един приятел. Не мога да си представя как люде, които минават за филолози, са могли да родят такова нелепо нещо. Аз Ви съчувствам от все сърце, че сте излезнали против филологическата комисия.[1] Последните две книжки от „Мисъл“ не ми дойдоха. Пропаднали са на пощата. За Халки австрийската поща предава всичко на турската поща, а тая последнята повечето пъти задържа българските вестници и списания. Жално ми е, че не можах да чета Вашата полемика. От IV книжка на „Б[ълга-ски] преглед“ виждам, че сте разпратили един въпросник по правописанието до нашите книжовници. Идеята е прекрасна, не зная само до колко ще се отзоват ония, до които сте я

отнесли. Колкото за гаврениятa на „Б[ългарски] пр[еглед]“ те заслужават само презрение. Като нямам „Мисъл“, не мога и да си обясня намекът, който правите за Вазова. Предполагам, че под буквата В. разбирате него. Аз не се лъжа в това си предположение, като зная уважението, което храните към него, разбирам, че трябва да имате сериозни причини, за да негодувате против него, и не мога да не съжалявам искрено за това.

Изпращам ви осем песни от „Ад“. Бих желал да можеше обнародването на поемата да почне в „Мисъл“ от марта и това главно, за да не се помисли, че аз съм превел само няколко песни, а съм измамил света, че е преведена цялата поема, само за да зема възнаграждение срещу напечатването им, и после, защото ми се иска да се избавя колкото е възможно по-скоро [от] всяка мисъл по тоя труд. По тая последня причина бих желал да се печатат във всяка книжка по три песни, така щото да се свършат най-много в една година. Цялата поема, както знаете, състои от 34 песни. За възнаграждението няма да Ви говоря, защото вярвам, че няма да ме оправдаете. По съветите на доктора си мисля през тоя месец да замина за Египет. В случай, че отида, ще Ви моля да ми изпратите през март 250 до 300 франка. С това ще ми направите неоценима приятелска услуга.

Приемете поздравленията ми и най-сърдечните ми благопожелания за настъпващата година.

Ваш предан К. Величков

13

Цариград, Халки, 11 февр. 94

Любезний ми д-р Кръстев,

Не мога да Ви изкажа колко съм бил възмутен, когато се научих за случката Ви с. . .[1] Тоя мерзавец е доказал колко сте имали право да го клеймите. Аз се червя за това висше училище дето за просветители и възпитатели на българската младеж са се приели такива позорни и безхарактерни личности. Свят подвиг е борбата, която сте повели против всички тия наши и чужди негодяи и вярвайте, че с Вас са всички честни хора.

Не зная как да си обясня пропаданието на писмата Ви. Писмата от България за Халки минуват през три пощи — българска, австрийска и турска. В коя от тях се губят? Не се наимам да разгадавам тази тайна. В случай, че ми пишете затворено писмо доде съм тука, бъдете така добър да го [пратите по] пощата рекомандувано: белким тогава стигне.

Много ми е драго, че сте се запознали с Г. Говедарова[2], той е мой сърдечен приятел, комуто съм твърде много задължен. Вярвам да Ви е обикнал твърде много. Аз го уважавам толкова повече, че можах с горчиви опити да се убедя колко у нас приятелските чувства не издържат и най-слабо изпитание. Ще повярвате ли ако Ви кажа, че повече горчила съм претърпял от приятели, отколкото от неприятели. Да загубиш вяра в приятели и приятелство е един такъв нравствен кризис, който не желая никому да изпита. Той е в състояние да убие всяка бодрост и сила в душата.

С „Ад“ Ви давам право да постъпите тъй както най-изнася на интересите на списанието. Драго ми е, че сте решили да печатате повечко песни. Едно възражение бих имал против печатанието на отделна нумерация, че абонатите ще могат да си съставят цялото на отделна книга и това ще попречи, може би, да се напечата скоро второ издание на превода. В последните две песни, печатани в „Български преглед“ са се вмъкнали някои погрешки, които е желанието да не се повторят в „Мисъл“. Те са следующите:

---

[1] Редакцията на сп. „Български преглед“ застъпва схващането, че трябва да се въведе фонетичен правопис. Д-р Кръстев не го одобрява и възмутен от начина, по който привържениците на този принцип спорят с противниците си, написва статията „Българският преглед“ и неговата полемика“ — сп. Мисъл, г. III, 1893, кн. VIII—IX.

На стр. 38 стих 12 вместо м р а з о в е — м р а к о в е
„ „ „ 38 „ 45 с д у м а — с д у ш а
„ „ стих 23 „ з а п е т а я т а трябва да се премести преди
б е з у ч а с т н и
„ „ „ 26 вместо н е щ е — н е щ а
На стр. 40 стих 26 вместо и з р е д я т — в р е д я т
„ 45 „ 23 „ с м е н — с м е ч
„ 46 „ 20 подир л а в и н а трябва да се постави т о ч к а
„ „ „ 31 подир С о к р а т в и д я х трябва да се заличи запетаята.

Не можах за жалост да замина за Египет. Да видим ще ли мога да ида някъде другаде това лято. Ще Ви пиша.

Приемете най-сърдечните ми поздравления.

Ваш всепредан К. Величков

14

Цариград, Халки, 4 март 94

Любезний д-р Кръстев,

Така набързо прегледах ръкописа и направих своите бележки, за да мога още на другий ден да Ви го изпратя, щото пропуснах да спомена за някои работи, при всичко че мислех за тях. Чини ми се, че пред „Ад“ е поставена латинската цифра I. Това би дало да се мисли, че ще следва превод и на другите две части от „Божествена комедия“. „Ад“ сам по себе представлява нещо цяло. По тая причина добре е да се изхвърли цифрата. Пред стиховете, в които Виргилий привожда думите на Беатриче, доволно ще бъде да се остави само по една кавичка пред всеки стих, а не по две, както беше в коректурата. С това се постига същата цел и ще бъде по-хубаво за очите. Дано да е още време, за да станат тия поправки, които вярвам, че ще одобрите.

Приемете уверение в най-горещите ми приятелски чувства.

К. Величков

15

Цариград, Халки, 14 март 94

Любезний ми д-р Кръстев,

Извинете, че забавих малко отговора си на последнето Ви отворено писмо. Аз исках просто да излезе „Ад“ в по-гиздава форма и за това Ви пишех да се печатат строфите разделени, но като няма как другояче да се направи, за да се отпечатат отведнъж шест песни в XI кн. на „Мисъл“, съгласявам се да направите както сте решили.

Изпращам Ви днес, отделна връзка от дванайсе песни преписани. Моля да ме уведомите веднага за приемането им. Преписвам останалите песни и скоро ще Ви ги проводя.

За пари можете да отложите да ми пратите в първите дни на април.

---

[1] Нечетлива дума

[2] Иван Говедаров (1848—1926). Преди Освобождението бил управител на книжарницата на Българското печатарско дружество „Промишление“ в Цариград. В 1879 г. станал началник на канцеларията на Постоянния комитет при Областното събрание в Източна Румелия, активен член на Съединиската партия. Бил е директор на Окръжната библиотека и музей в Пловдив. Когато Величков следвал в Париж и по-късно, в трудните години на емигрантството, Говедаров му е изпращал неведнъж пари.

Бих искал да Ви пиша нещо по разпрята ви с „Б[ългарски] преглед“, но ще оставя за следующето писмо. Не мисля, че заслужава да се възмущавате много от нападенията на тия хора. Не съм видял последните книжки на „Б[ългарски] преглед“. Види се, че са се отказали да ми ги пращат.

Приемете уверение в най-дълбокото ми уважение и най-искрени приятелски чувства.

К. Величков

16

10 март 1905
ул. „Цар Борис“ 39

Уважаеми Господине,

Крайно ще ме задължите, ако Ви бъде възможно да ми изпратите по един екземпляр от ония броеве на „Мисъл“, в които има печатани песни от „Ад“.

Ползувам се от случая да Ви поднеса уверение в своето особено почитание.

К. Величков

ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ В ПЛОВДИВ

Теодоси Анастасов

Прокламацията на княз Батемберг от 27 април 1881 г. за суспендиране на Търновската конституция заварва стария книжовник и общественик Петко Р. Славейков министър на вътрешните работи в правителството на либералите, възглавявано от Петко Каравелов. Новоназначените министри от княз Батемберг заемат веднага министерските кресла и либералите министри биват изхвърлени на улицата, а впоследствие — интернирани в провинцията. Драган Цанков като по-примирителен успява да се нареди основен учител в столицата. Петко Славейков е принуден да замине с цялото си семейство в Трявна, като изрично му се забранява да учителствува, за което дори министърът на вътрешните работи Григор Начович издава съответното окръжно. Но старият поет не се примирява с това заточение.

През септември с. г. Славейков издебва бдителността на полицейските власти в Трявна, заминава за Габрово и преминава в Източна Румелия, която съгласно Берлинския договор е автономна област. На своите приятели той оставя следното прощално стихотворение с домашните си, останало твърде популярно и пято почти из цялото Княжество:

Сбогом, прощавай, невесто мила,
ази отивам в незнаен път.
Съдбата ми се вече решила:
мен ме осъжда пристрастен съд. . .

Бойко стихотворение написва и Стефан Стамболов:

Кажи, майко, защо носиш
тез черни чембери?
Дали баща плачиш, майко,
или деца измрели?
Мене ме, синко, немец люби,
добро да не види! . . .

Двете стихотворения са били тогава най-големият открит протест срещу превратата на княз Батемберг.

Петко Славейков е бил възторжено приет от пловдивската общественост, която в голямата си част е била против суспендирането на Търновската конституция. Вестник „Народний глас“, брой 226 от 22 септември 1882 г., със своеобразния правопис на издателя си Д. Н. Манов, стар издател и книжовник, отбелязва:

„Снощи пристигна в града ни Г. П. Р. Славейков. Княз Батемберг и неговите съветници бяха употребили всички ти усилия за да направят невъзможно пребиването му Княжество то. Помнят читатели ти ни с какъв позор сбирови ти на Батемберг го изпъдиха из София. Когато г. Славейков заминал през Орхание, той дал на един тамошен учител г. Златарева една телеграма до министъра на вътрешни ти работи немеца Ремлинген, за да я изпрати на назначение то си Г. Златарев отишъл да изпълни задължение то си. Власти ти го хванали и без всекакви церемонии изпратили го с конвой до границата, защо то бил турски поданик. Г. Златарев е румелиец. Подобни варварски насилия могат да станат само в една дивашка страна. . .“

По-нататък в статията, след като Славейков бива наричан „първи наш поет“, „безсмъртний писател“ и пр. продължава:

„Пловдивското население се готвеше да направи горещи и блескав прием на г. Славейкова. Скромност та, която е била всекога едно от качества та на Г. Славейкова, измами негови ти намерения. Г. Славейков пристигна ненадейно в градъ т ни. Най-светло то посрещание, което би могло да му направи Пловдивско то население ште бъде слабо удовлетворение за огорчената му душа. Той намира утешение в голяма та любов, с която е изпълнено сърцето му към народът, за възраждане то и слава та, на кои то той е посветил целий си живот.“

Пловдивският вестник „Марица“, в брой 323 от 25 септември с. г. дава следното доста въздържано съобщение:

„Г. П. Р. Славейков, министър на Вътрешните дела в последното българско министерство, пристигна в града ни миналий понеделник.“

„Марица“ държи доста въздържан език не само към станалия княжески преврат, но и към водачите на либералите. Не одобрява превратa, но не е никак възхитен и от намерилите подслон тук либерални водачи. Отпосле между представителите на пловдивските партизани, сгрупирани около вестник „Марица“, и емигрираните либерали, които ще почнат издаването на вестник „Независимост“, се завързва борба, която особено се разгаря към Съединението.

В Пловдив Петко Славейков бива назначен за учител в гимназията по старобългарски и литература. В гимназията е вече учител и сина му Иван, а малко по-късно и Петко Каравелов.

Още през средата на октомври с. г. прогонените либерални водачи започват издаването на вестник „Независимост“.

„Като предприемами издаването на „Независимост“ — съобщава се в уводната статия на първия брой от 10 октомври, — ний имами пред очи най-главно интересите на общото отечество, твърдо решени да защищавами тез интереси с откровеност и патриотизъм, с решителност и самоотвержение. . .“

И по-нататък:

„Ний ще защищавами конституционний принцип, т. е. ще ще защищавами свободата и правата народни, защото в тех виждами светото бъдуще на нашето отечество и Балканский полуостров. . .“

Не е трудно да се види в тия няколко реда, пък и в цялата уводна статия като програмна опитното журналистическо перо на Дядо Славейкова.

Новият вестник „Независимост“ става бойното оръжие на либералите не само в Източна Румелия, но и в Княжеството, след неуспешния опит на Светослав Миларов да възобнови софийската „Независимост“. Въпреки драконовските мерки на консерваторското правителство на Княжеството, пловдивският „Независимост“ прониква в България, както тогава се е наричала Северна България, по контрабанден начин. Печата се на тънка хартия, която позволява да се сгъне в пощенски плик и незабелязано да се пренася по пощата.

При тая огромна работа като учител и вестникар, Славейков не забравя и писателската си дейност. Той обикаля някои област на Източна Румелия, особено Родопите, които не е имал случай дотогава да ги изучи в географско и историческо отношение, както и по езика. За тая му дейност той получава улеснение от Дирекцията на вътрешните дела и на Просвещението с препоръчителни писма и парични средства.

За Петко Славейков като учител в Пловдивската гимназия черпим по-подробн и интересни сведения от „Мемоари“, том I, на тогавашния ученик в Пловдивската гимназия Никола Генадиев, отпосле виден политически деец и министър, станал особено известни със защитителната си реч по делото на „Анна Симон“, една покъртителна история, дигнала голям шум на времето си, поради връзката ѝ с княжеския дворец.

„На П. Р. Славейков името беше прочуто — пише Никола Генадиев. — Той беше известен като виден деец по черковния въпрос, като неуморим писател и с неговите песни бе израсло цяло поколение. Той преподаваше в нашия клас отначало старо-български език, предмет сух и непривлекателен, и по-после литература. Но ние питаехме голямо уважение към неговото минало и бяхме препълнени с гордост, когато узнахме, че ще му бъдем ученици. А когато взе да преподава, ние го обикнахме още повече: с необикновено красивата си стар-

ческа фигура, с бащинските си обноски, с обезоръжаващето си добродушие и с тънкото си осторумие той завладя сърцата ни. Славейков, който се е учил да чете на часослова и дължеше самообразованието си на денонощен труд, в уроците си примесваше забавни разкази за случки из живота си, които често съдържаха мъдри наставления или насърчения към работа."

Разбира се, че е имало и противници на назначаването за учител Славейков, тъй като не е имал нужното „дипломно" образование. В средите, които са били противни на неговите либерални разбирания и политически идеи, е имало люде, които дори са оспорвали неговото литературно дело и книжовна дейност.

За това и завършващият юридическите си науки в Московския университет Петър Пешев, брат на председателя на Севлиевския революционен комитет Стефан Пешев, увиснал на бесилката по време на Априлското въстание, пише в брой 43 от 10. 3. 1882 г. на вестник „Независимост' под псевдонима Неделин, голяма статия в защита на Славейков и на Вазов, които заемали големи длъжности, без да имат нужното за това „дипломно' образование.

„. . . Аз ценя дарованията, без да гледам минали ли са те през университет или академия — пише той в статията си. — Аз ценя г. г. П. Славейкова и Вазова, макар да не са учили в Европа и никога не ще оценя високообразованите бездарни стихотворци. Образованието може да даде на поета само повече знания, по-широки мисли, може да заякчи дарбата, да ѝ даде по-ясна посока, но ни най-малко не може да притури нещо, което няма в природата на човека. За даровития поет не трябват „Науки за поетотворство и стихотворство": те са само за юристи, като г. Оджакова, без работа. Поетите в света не са свършили висши училища. Руските поети Колцов и Суриков са самоуки. . ." и др.

А думата на Неделин (П. Пешев), който по това време пише твърде много литературни критики и политически подлистници и чието мнение за „Искендер бег" Захари Стоянов чака с нетърпение, е била твърде много ценена. След завършване на науките си и завръщането си в България той става виден член на либералната партия, от която излиза по-късно поради спречкване със Стефан Стамболов, и дори заема министерски пост.

Но за характеристика на Дядо Славейков като учител в Пловдивската гимназия, пък и като сладкодумец, нека си послужим пак със спомените на Никола Генадиев.

„Един ден ни разправи — продължава Н. Генадиев, как се е родило у него желанието да пише стихове. Дете на 13—14 години, преди още да знае какво е стих и рима, на една воденица между Търново и Трявна, дето се спрял да си почине, любувал се на бялата брада на воденичаря.

— Какво си се втренчил тъй да ме гледаш, момко, рекъл старецът.

— Гледам те, дядо, че имаш хубава брада.

— Ех, синко, брада царска, глава воденичарска.

Тоя начин на израз бил цяло откровение за младия момък и той взел да се упражнява в стихотворство. Няколко години по-късно, когато напреднал в ученията и успял да напише цяла тетрадка стихотворения, един ден отишъл в Пловдив при Найден Геров, Найден Граматика, и му прочел някои свои творения. Найден Геров му казал, че такива прости работи кой не може да напише и го посъветвал да не си губи времето с тях. Явление не рядко на писателите. Балзак на 20 години написал първата си книга, трагедията „Кромвел". Баща му се отнесъл до един професор в политехниката да се произнесе върху нея и професорът отсякъл, че от Балзак може да излезе всичко, само не и писател.

Славейков се обезсърчил и престанал да пише поезия. Но скоро отстъпил на увлеченията на дарбата си и пак взел да се упражнява в любимото си занятие. И свърши разказа си:

— Деца, недейте слуша такива наставници, недейте се лесно обезсърчава. Който чувствува в себе си дарба, нека пише, било в проза, било в стихове, кому както приляга. Отначало ще напише слаби работи, но никой не се е родил учен, с труд, постоянство ще надвиете."

„В своята кратка „Автобиография" обаче Петко Славейков изтъква съвсем друга причината да стане писател. Известна е случката с пренощуването в село Пиперково и разказът на кръчмаря за една случка между двама влюбени. Младият Славейков така се увлякъл от тоя разказ, че решил непременно да го запише. По пътя за Свищов той на два пъти се спирал да

си почива и да запише тая покъртителна история. Така той се опитал в „писателския занаят“ И Славейков продължава в „Автобиографията“ си: „Ако е занаят това, дето да драще човек каквото му скимне и да записва каквото му се ревне и което нему му харесва, ама било то нещо като не вряло, ни кипяло.“

Но за да закръглим образа на Петко Славейков като учител в Пловдивската гимназия, нека направим още една извадка от „Мемоарите“ на Т. Генадиев:

„Един ден, всред урока — разправя Н. Генадиев, — бях се отдал на детинската мания да си изрязвам името на ученическия чин и, забравил, че се намирам в клас, с ножчето си дълбаех чина с една ревност, достойна за по-важно занаятие. Дядо Славейков се спря пред мене и ми каза:

— А бе айол (А бе синко[1]) колко пари ти плащат гюнлук (надница) за да разваляш готовия чин?

Потънах в срам. Славейков забележи смущението ми и продължи урока. Но тая добро[1] душна бележка в една епоха, когато учителите бяха строги и груби, ме излекува завинаги от тоя лош навик.

Друг път целият ни клас беше в тревога. Дядо Славейков щеше да ни изпитва, а урокът беше мъчен, трябваше да знаем изуст всичките суфикси и префикси. Вместо да изучаваме срички, ние се ухитрихме да напишем на черната дъска алгебрически формули и в тях с латински букви, под вид на разни дроби и квадратни корени, написахме суфиксите и префиксите. Надявахме се, че Славейков, който не знаеше алгебра, ще си въобрази, че това са остатъци от предшествующ урок и че ще можем да отговорим на учителя, без да се мъчим да четем. Хитрината ни мина наистина. Стана един ученик, знае си урока отлично. Дядо Славейков се почуди, взе да гледа над очилата си, за да се увери дали не сме скрили някъде книга. Дигна втори ученик, дигна трети, четвърти, — всички си знаят урока като на вода.

— Момчета, тая работа не е чиста, май много си знаят урока като никога.

Всеобщ протест от учениците.

— Добре, добре, каза Славейков, ще видим, я стани ти, № 14. № 14 (да не му казвам името) беше един трудолюбив, но извънредно тъп ученик, който никога нищо не знаеше. И той изкара отлично.

Славейков се обърна към нас тържествующ:

— Видите ли, че и № 14 си знае урока. Момчета, тук има гяволия. Стар човек съм, излъгахте ме, не можах да ви уловя хитрината, но хитрина има. Затова пък днес няма да пиша бележки.

Нов протест. Как така: да отговаряме добре, а бележки да не ни се пишат. Славейков подзе:

— Нищо бе, айол. Вие като сте така трудолюбиви ученици, като се учите добре, че всички знаете най-мъчния урок, други ден пак ще знаете и тогава ще ви пиша бележки.

От тоя ден никой не се опита да подвежда Дядо Славейков.“

Но „двамата Петковци“, както наричахме тук, в Пловдив, двамата водачи на либералите, поради еднаквостта на малките им имена, не бяха само учители, но и общественици, борци за възстановяване на Търновската конституция. Освен с вестника, те агитираха и на събрания, в които привличаха и учениците от горните класове на гимназията. Това им създаде врагове, които яростно се нахвърляха върху им с нападки, които бяха безогледни.

Един от най-върлите противници на „двамата Петковци“ и особено на Славейков, беше панагюрецът Вълко Нейчов. Тоя човек, работещ в Главната прокуратура на Автономната област, е бил оригинален и ексцентричен човек. Той обвинявал Петко Славейков, че опартизанчвал младежта и я развращавал. Безогледността му в това отношение отивала до крайност, особено, когато взел да издава и редактира вестник „Положение“. Съвременниците на тая епоха в Автономната област, макар и самите те противници на Славейкова, не говорят никак ласкаво за Вълко Нейчов. На няколко места в „Дневника“ на Иречек наблюдателното перо на историка на българския народ отбелязва с остра ирония фигурата на тоя своеобразен човек.

В своите „Спомени“ Михаил Маджаров, който отива в Панагюрище от името на централното управление на Автономната област да увещава Вълко Нейчов да не пречи на съз-

даването на Гимнастическо дружество в градеца, дава така впечатлението си от тоя „мюдюрин" в родния си град:

„Вълко Нейчов беше оригинален до края на живота си. Такъв го намерих в Панагюрище. Той живееше в бащината си къща. Обадих му, че има против него оплаквания и го помолих да обясни защо е против въоръжаването на населението. Той захвана да посочва жертвите, които е дало Панагюрище, особено неговото семейство. „Виждате ли тая голяма къща, сега е празна; останал съм само аз да кукувам в нея. Стига вече толкова жертви. Ние не можем да се съпротивляваме на цяла Европа."

В обясненията, че Гимнастическите дружества се създават, за да се запази Автономната област от нахлуването на башибозушки шайки и да не се допусне връщането на турския режим, панагюрският „мюдюрин" упорито защищавал своето становище. Доводите на М. Маджаров не могли да повлияят на тоя своеобразен и упорит човек.

След това Вълко Нейчов се преместил в Пловдив, дето бил назначен в прокуратурата на Върховния съд, въпреки съмнителното му юридическо образование.

За неговата служба в Пловдив Иречек в своя „Дневник" бележи на няколко места. Макар те да нямат характера на непосредствени наблюдения, все пак са интересни. На 10 февруари 1881 г. Иречек посетил министъра на народната просвета Михаил Сарафов, който му съобщил няколко случки от живота на пловдивския прокурор. „Нейчов бил възпитател на децата на Митхад паша. Видял неговата фотография (от Париж): гол! . . Какъв разврат! Във В. Търново го наричали „даскал Муха"; ако му паднела муха в чорбата, веднага с цилиндъра на главата тичал в конака да се оплаква от ханджията. „С дата 20 септември 1881 г. пак споменава за Вълко Нейчов: „Вечерта седяхме край самовара, у нас бяха Вълкович и В. Д. Стоянов, разговаряхме за какво ли не. Заместникът на прокурора Вълко Нейчов в Пловдив гол тичал из града; веднъж в Цариград излязъл по риза на моста; луди съдии(!)"

На 29 ноември 1881 г. сънародникът на Иречек, стенографът от Народното събрание в Княжеството, се върнал от Пловдив и разправил новини от Източна Румелия. Говорил му за „смешните речи на Вълко Нейчов („даскал Муха") и че там се отнасяли недоверчиво към „бегълците от Княжеството", боели се да не им изядат питата." Около личността на ексцентричния пловдивски заместник[1]прокурор се създали и анекдоти. Така видният общественик и книжовник велесчанинът Йосиф Ковачев, заемал големи служби след Освобождението, разказал на Иречек няколко такива. Когато Вълко Нейчов бил учител във Велес преди Освобождението „дал под съд обущаря, че му направил лоши обуща, а в Битоля пашата не го допущапри себе си и казвал на прислужника да му казва, че обядвал. За него Нейчов бил „алахъл адам" (божи човек) и понеже турците почитали лудия, не взимал строги мерки против него.

За пловдивската общественост Вълко Нейчов е бил твърде оригинална линост. В своите спомени „Впечатления от Българската Атина" — Пловдив, отбелязва следното за него: „Имаше там и куриозни депутати. Така покойния Вълко Нейчов, избиран винаги от Панагюрище. Слушаха неговата реч, която имаше французки склад и знаеха, че той ще каже някаква неочаквана духовитост. Всяка своя реч, по какъвто и предмет и да беше, той за. вършваше с бедното Панагюрище, както Катон някога в римския сенат завършвал своите речи с кликът — Картаген трябва да загине".

За Вълко Нейчов говори в своите „Възпоменания и бележки" възрожденският учител в Македония Никола Ганчев Еничеров. Той отделя доста място в книгата си за него.

Вълко Нейчов бил родом от с. Поибрене, близо до Панагюрище. След като свършил Панагюрското училище, баща му като желаел сина му да научи нещо повече и понеже имал средства, изпратил го в София при прочутия на времето си учител Сава Филаретов. Но Филаретов наскоро напуснал училището. Тогава го пратил в Пловдив, където учил повече от две години при Яким Груев. След това го изпратил в Париж, където някои казвали, че свършил правните науки. При завръщането си в България станал учител в Русчук. Тук, според Еничеров, станала случката с попадането на муха във виното му, поради което механджията бил осъден. После учителствувал във Велес, изпратен от Екзархията. Един ден той се качил на амвона, за да държи слово. Но от плача на децата и от кашлянето на големите се дигнал голям шум. Нейчов прекъснал беседата си, слязъл от амвона и казал, че на такива магарета не желае

да казва слово. След като получил с измама 55 лири за учителстването си във Велес, заминал за Битоля, дето станал главен учител. Спречкал се с един турски офицер и с началника на турския гарнизон и ако не бил смятан за смахнат, щял зле да си изпати. Помогнал му за това местният лекар д-р Мишайков. Друг път намерил една подкова на улицата, нарамил я на бастуна си и получил за нея чаша вино в една кръчма.

Най-после наситени на лудориите му, битолчани го натоварили на една каруца и го откарали в Солун. Оттам се прибрал в Цариград.

След Освобождението станал околийски началник или както го наричало населението „мюдюрин" в Панагюрище.

С назначаването си на служба във Върховното съдилище, Вълко Нейчов почва и издаването на вестник „Положение", списван на френски почти изключително от него, но на последната страница съдържащ и малък „Български отдел". За да му даде и практически смисъл, в него той помествал и решения на Върховното съдилище. Но съдържанието му главно е било изпълнено с нападки срещу „двамата Петковци" и особено срещу Петко Славейков, когото Вълко Нейчов е смятал за най-големият виновник за смущаване на „източно-румелийския му рахатлък". Трудно беше на Дядо Славейков да се справя с борбата срещу един противник, който разполагаше с върховната власт в Автономната област.

Но доблестният народен водач и поет, който беше лежал в турските зандани заради бойкото си перо, намери много сполучлив начин да осмее и победи противника си. Той умело вкара троянския кон в крепостта му.

На 18 май 1882 година, вторник вечерта, когато както всяка седмица излиза вестник „Положение", напразно прокурорът от Върховното съдилище на Източна Румелия Вълко Нейчов тичаше като бесен от локал на локал, за да събира току-що излезлия брой 8 на вестника си. Но читателите, както никога, бяха вече изкупили всички екземпляри и събрани по масите се заливаха от смях на остроумната шега, която беше му устроил старият поет.

Какво беше станало?

Вълко Нейчов беше научил, че двете народни стихотворения, отпечатани на края на последната колона на вестника, изпратени от Свищов, са насочени против него — осмиват го и го излагат пред пловдивчани. Това бяха два акростиха, в които първите букви в едното дават фразата: „Нейчев е луд", а във второто: „Луд е Нейчов и извеен."

Яростта на страшния противник на Дядо Славейкова беше лудешка, безкрайна. Сам да способствува за осмиването си! Ударът беше зашеметяващ!

А той беше скроен много просто!

Съчиненията от майстора на народната реч поет две народни песни Дядо Славейков изпраща на съпартизанина си в Свищов Стоил Катранов да ги препрати по пощата в редакцията на вестник „Положение". Не е известно дали Стоил Катранов, братовчед на Никола Катранов — героят от романа на Тургенев „В навечерието" — Инсаров, е бил посветен в тая шега, но може да се предполага, че той е знаел за нея.

Получените две народни песни в редакцията на вестник „Положение" редакторът му Вълко Нейчов отпечатва в брой 8 под заглавие

НАРОДНИ ПЕСНИ

1

Никола бре ергенину,
Ергенину харамио,
Иди кажи на майка си,
Че та люби самодива,
Ем та люби, ем та мрази;
Вечер фучи, утром плачи,
Ем си плачи, ем нарежда:
Луди млади харамио,
У мен ела, залюби ме
Да се земим и оженим.

Любава пролет настана,
Удиди зима студена,
Дърви се с'цветя покриха,
Ем да тій драго да гледаш!

Неда в градинка ходяше,
Ем си тя ходи, ем плачи,
И тъжно кахърно нарежда:
Че де си, либе Стоене,
Една ми дума да кажеш;
Вече три годин минаха
И теб'та никой не чуе
И никой не знае къде си.
Защо мя остави, Стоене,
Във къщи сама самнинка?
Една ни женска рожбица,
Еленка мило ангелче,
Нема кой да я помилва.

(Слушана от Кера Налбантката
от с. Чукурлий С. Катранов).

Най-отдолу редакторът Вълко Нейчов прибавя:

„Ние с удоволствие (се) съгласихме на молбата на г. Катранов да поместим горните две песни, и обещал да ни снабди (с) други още."

Тайната на двата акростиха беше лесно разкрита от пловдивските читатели, пък и самите приятели на Дядо Славейков им помогнаха за това.

„Два часа след пускане на броя в продажба — пише Никола Генадиев в „Мемоарите" си — Вълко Нейчов тичаше като луд из кръчмите да го събира, но хората ги бяха вече чели и се смееха през глава."

Разбира се, че сразеният и осмян прокурор на Върховното съдилище в Източна Румелия, не остана длъжен на стария общественик и духовит поет — той направи всичко, за да се касират изборите за депутати в Областното събрание, в които на 24 април следната година Петко Славейков и сина му Иван бяха избрани, под предлог, че не са румелийски поданици и че нямат имуществен ценз, каквито качества, съгласно Органическия устав на Автономната област, се изискваха за депутатите.

НАШАТА ЛИТЕРАТУРА В DICTIONNAIRE DES LITTERATURES

Николай Дончев

В прегледите и оценките на чужденци българската литература рядко е намирала, ако не напълно то приблизително поне, ония измерения, които покриват нейните реални стойности. В повечето случаи, за съжаление, отзивите на чуждите автори съдържат не само бегли, повърхностни преценки, но и груби фактически неточности, конкретни непълноти и дразнещи грешки в имена на писатели, в заглавия на книги, в наименования на географски и исторически места, във фолклорни названия и пр. И ако в по-далечното минало в писания върху българската литература сме срещали, под перото на чужди автори, дори „развеселяващи" понякога неща, казани за един или друг наш писател, или по друг повод, което в една или друга степен може да бъде извинително, макар и неоправдано, поради недостатъчна на тогавашното време осведоменост, то по-късно, в наши дни, когато връзките и сношенията между народите — близки и далечни — са улеснени от свръхмодерни технически средства и личните контакти непрестанно се разширяват, допускането на груби фактически неточности и грешки в един литературен текст не намира и не може да намери никакво извинение.

Спомням си, преди доста години, при една литературно-историческа справка за нашата литература, чужд автор в един преглед на българската литература беше поставил между представителите на литературата ни, където фигурираше, разбира се, Иван Вазов, един случаен дописник на вестници по онова време на име Д. Устагенчов.

Преди десетина години едно иначе солидно френско издание „Ларус мансюел" беше публикувало статия за българската литература с твърде неточни, погрешни сведения за автори и книги, които посочих на времето в една статия на страниците на сп. „Септември". Но особено фрапантен е друг един случай, много по-пресен с едно официално издание, излязло през 1961 г. под наслов „Съвременните литератури в света"[1] в една поредица, редактирана от Жан-Клод Ибер при световноизвестното парижко издателство „Ашет". В това издание,към което е написал специален предговор известният френски критик и есеист Роже Кайуа, който има при това официален пост — директор на отдела за литература при ЮНЕСКО в Париж и което брои между сътрудниците си познати литературни критици и писатели като Р. М. Алберес, Ремон лас Верняс, Марсел Шнедер, Мишел Мор, Клод Фриу, Андре Мирамбел и други, на българската литература е отделена всичко на всичко три-четвърти страница. Може би бедата нямаше да бъде толкова очебийна, ако в тези словом и цифром двадесет и осем реда българската литература не беше така скандално о к а р и к а т у р е н а под перото на някой си Бернар Жорж. При прочита на статията, подписана с това име, бях в началото извънредно озадачен, склонен да помисля много неща и да допусна, че този Бернар Жорж не е автентично име. Оказа се,че такъв френски автор съществува и дори срещнах по-сетне други писания във френския периодичен печат, подписани със същото име. На времето отбелязах на страниците на „Литературна мисъл" „достойнствата" на този невзрачен текст с твърде пасквилен характер. В него бяха цитирани пет имена: Вапцаров, Талев, Ст. Ц. Даскалов, Павел Вежинов, казаното за които не само беше невярно, но и обидно. Петият беше Трифон Кунев, посочен като „голям поет" и

[1] Les littératures contemporaines à travers le monde, Librairie Hachette, 1961.

автор на „прочут" сборник с политически фейлетони. Но най-куриозното в този текст беше, че като представители на новата българска литература са посочени „двама млади писатели" (sic!) Тучо Карабулков, издал във Франция през 1957 г. един роман „Съвестта на Емануил" и Николай Левров, публикувал на български език в Париж през 1959 г. романа „Земята плаче". Две имена, известни само на автора на статията Бернар Жорж!

Позволих си тези кратки бележки за писанията на чужди автори за нашата литература, за да не бъда голословен когато изтъквам техния негативен характер, който може да има няколко причини; най-напред недостатъчна осведоменост, използуване на неточни източници, недобросъвестност и зложелателство, породени от личните разположения на един или друг автор. Струва ми се, че Бернар Жорж с писаното за поменатите български писатели (без Трифон Кунев) се е поддал на определени „внушения". „Младите писатели", които френският автор цитира в статията си, живеят — както той съобщава — в емиграция.

В съвсем друг аспект е представена българската литература — стара и нова — в „Речник на литературите"[1]. Това е едно солидно тритомно издание, подготвено от екип специалисти по различните национални литератури в света под общото ръководство на видния учен-компаративист проф. Филип ван Тигем, при близкото сътрудничество на проф. Пиер Жосран. В един сгъстен предговор от осем страници проф. ван Тигем определя характера на „Речника", в който големият брой от статии се отнася до отделни писатели. „В тези статии — казва проф. ван Тигем — биографичната част е сведена до възможния минимум. Отбелязани са само фактите, пряко свързани с творчеството на писателя. Авторът ще намери името, презимето, псевдонима евентуално, датите на раждане и смърт на писателите, тяхната националност, езика, на който пишат, дори когато той не е техния матерен език и пр. Поискали сме — заявява директорът на „Речника" — да отворим широко прозорците към огромния хоризонт на всемирната литература. Нищо не е пожалено — казва в заключение проф. ван Тигем, — за да се задоволи широката публика: един речник не се чете, той е за консултация. . ."

Българската част в „Речник на литературите" е поверена на познатия българовед проф. Роже Бернар, титуляр на катедрата по български език и литература във Висшето национално училище за живи източни езици в Париж и преподавател по българска литература в Сорбоната. В своя огромен и отговорен труд проф. Бернар е подпомогнат — що се отнася до съвременната българска литература — от своята асистентка при поменатата катдера Н. Христофорова.

В първия том на „Речника" нашата стара и съвременна литература е представена с тридесет имена на народни будители, просветители и писатели. С твърде подробни характеристики проф. Бернар представя в този том славянските първоучители Кирил и Методий, на които е посветена повече от една набрана с дребен шрифт страница, Черноризец Храбър, Климент Охридски, Константин Преславски и възрожденските дейци д-р Петър Берон, Илия Блъсков, д-р Иван Богоров. Константин Фотинов, Васил Друмев и поп Методи Драгинов. Опрян на солидни и проверени източници, придирчив в точността на сведенията, проф. Бернар е уплътнил прекрасно текстовете, които е посветил на забележителните фигури от нашата далечна и по-близка възрожденска история. В същия том негови са статията за богомилството и очерка „България (литературна критика и литературни списания)", който обхваща три страници. В очерка са включени имената на всички по-известни представители на литературно-критическата мисъл у нас: от хората на кръга Кръстев — Пенчо Славейков, през видните литературоведи професорите Шишманов, Боян Пенев, М. Арнаудов, до Владимир Василев и Тодор Павлов. Отбелязани са и по-големите литературни списания с техните тенденции и идеология.

В бележките за съвременните писатели в този първи том, както и в следващите два, поради използуването на критически материал от различни автори, има известна несъразмерност в оценките, макар иначе да не липсва нито яснота, нито изразителност. Образец може да бъде статията за Елисавета Багряна, която дава в няколко абзаца, написани отривисто, яркия творчески портрет на поетесата. Каквото е могло да се каже в този обем за творчеството на Баг-

---

[1] Dictionnaire des littératures, 3 tomes, publié sous la direction de Philippe van Tieghem, Presses Universitaires de France, Paris 1968.

ряна и неговата вътрешна стойност, казано е с пределна точност, ярко и колоритно. А ето как гласи писаното за Веселин Андреев: „Български поет и писател, който е познат особено със своите „Партизански песни" (1947), сборник със стихотворения, посветени на борбите на българските партизани, в които се чувствува топлотата на преживените вълнения."

Трябваше да прочета бележката за Чернодрински (Войдан Попгеоргиев), за да науча, че авторът на драмата „Македонската кървава сватба", играна години наред на много театрални сцени, е написал купчина други произведения. Впрочем Чернодрински е представен тук като „македонски" писател, за какъвто е представен и Венко Марковски, макар да е написал редица творби на български език. Учудва, че един журналист и карикатурист, Райко Алексиев, автор на книги с журналистически „драски и шарки", е представен като „писател". От съвременните поети и писатели тук са представени: Гьончо Белев, Кръстьо Белев, Ст. Ц. Даскалов, Б. Болгар, Ат. Далчев, Блага Димитрова, Стефан Дичев, Георги Дзивгов. Включени са от покойниците Михалаки Георгиев, Мара Белчева, Димитър Бояджиев, Борис Шивачев, Димитър Бабев, Д. Шишманов, Кирил Христов, Димитър Димов, Димчо Дебелянов, В. Геновска, Елин Пелин. Не всички очерци и бележки представят с достатъчно конкретни данни един или друг писател. Ат. Далчев е отбелязан като поет и преводач на произведения из френската литература и е цитиран преводът му (заедно с А. Муратов) на Лафонтеновите „Басни". Не се споменават преводите му на Стендаловите романи „Пармският манастир", „Червено и черно" и др.

От публикуваните текстове, някои от по няколко реда, не може да се иска освен онова, което илюстрира най-ярко даден писател — най-същественото, определящо творческото измерение на автора.

Във втория том на „Речника" са представени тридесет и трима български автори — от различни епохи. Тук са включени Братя Димитър и Константин Миладинови, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, Найден Геров, Любен Каравелов, Алеко Константинов, Стоян Михайловски. Между писателите от поколението, които принадлежат с част от творчеството си към годините отпреди Първата световна война, а с друга част, и то по-значителната, спадат към периода между двете световни войни, тук са представени Николай Лилиев, Константин Мутафов, Добри Немиров, Гео Милев, Чавдар Мутафов, Панчо Михайлов, Дора Габе, Дамян Калфов, Константин Константинов, Емил Коралов, Тома Измирлиев. . . От съвременните: Светослав Минков, макар той да принадлежи със значителна част от творчеството си към периода между двете световни войни, Николай Марангозов, Никола Ланков, А. Муратов, Венко Марковски, Д. Мантов, П. Незнакомов, А. Гуляшки, Константин Гълъбов , Крум Григоров, Ал. Геров, Иван х. Христов, Иван Мирчев, Камен Калчев, Ангел Каралийчев, Георги Караславов, Мария Грубешлиева.

Проф. Бернар публикува в този том прекрасен документален очерк за един от крупните наши писатели преди Освобождението Любен Каравелов, проявил своя литературен талант главно в разказите и повестите си, където е „изявил прозорливост като наблюдател на тогавашните нрави и с качествата на своя стил се е издигнал доста високо над своите предшественици и съвременници като Васил Друмев, Илия Блъсков или Цани Гинчев". Сбито и отривисто с верни наблюдения на творчеството им, са характеризирани Ангел Каралийчев, „един от майсторите на съвременната българска проза", както го определя авторката, и Георги Караславов, за чийто роман „Обикновени хора" тя пише, че е „между най-добрите творби на социалистическия реализъм, където Караславов е провявил особена тънкост в наблюдението."

Много от авторите (Иван х. Христов, Иван Мирчев, Ал. Геров и др.) са отбелязани съвсем лаконично, други като А. Гуляшки са представени по начин, който дава на читателя определена идея за характера на творчеството и идеологията на писателя. Можеше да бъде малко по-обширна бележката за Емил Манов, писател с определена физиономия и стил, от когото са цитирани две книги „Краят на Делиите" и „Ден захваща",както и бележките за други автори, включени в този втори том на „Речника". Може би ще ни се възрази, че е трябвало да се спази известно указание на редакцията, но в един „Речник",предназначен „не да се чете, а за консултиране", една по-разширена мотивировка прави по-полезни бележките в конкретния случай. Добър пример в положителен смисъл е кратката, но съдържателна статия за Николай Лилиев. Казаното за поета е вярно и към него можеше да се прибави, че Лилиев е дал, успоредно с

оригиналната си лирика, няколко превъзходни поетически преводи из творчеството на Корней, Хуго фон Хофманстал, Морис Метерлинк, Стефан Георге и други.

В третия и последен том на „Речника" фигурират най-голям брой български писатели: шестдесет и три. Старата или по-точно „възрожденската" литература е представена тук на първо място с кратък, но съдържателен очерк от проф. Бернар за първия възрожденец, Паисий Хилендарски. Другите възрожденски просветители и писатели, за които са дадени кратки бележки в този трети том са: Кирил Пейчинович, Димитър Попски, поет от началото на Възраждането, Григор Пърличев, авторът на „Сердарът", „Скендер бег" и една ценна Автобиография, Захари Стоянов, Добри Чинтулов, Юрий Венелин, Добри Войников, Райко Жинзифов, за когото са поместени две бележки с погрешно дадено и в двете името на поета: Ж и н з и х о в и Ж и з и ф о в), Георги Раковски, за когото е даден доста подробен очерк, в който личността и делото на големия български патриот и революционер са характеризирани на основата на солиден документален материал.

От най-старата българска литература тук е представен цар Симеон, като щедър покровител на литературата и сам литератор. Проф. Бернар, автор на очерка, не възприема мнението на българския учен проф. В. Златарски, бележит историк, че зад името Черноризец Храбър се крие самият цар Симеон. Отбелязани са също Теодосий Търновски, Владислав Граматик, Григорий Цамблак, за когото проф. Бернар пише: „по своите литературни качества и по ярката си личност Цамблак е най-интересния от учениците на Евтимий".

Петко Р. Славейков е представен като „един от първите талантливи поети на модерната българска литература. . . Горещ русофил, пише проф. Бернар, той посреща с ентусиазъм руските войски в 1877—78 г. и става след освобождението на своята родина един от най-слушаните водачи на либералната партия." В поредицата поети и прозаици, които се утвърждават в годините до Първата световна война, са включени Иван Вазов, с твърде подробен очерк, Константин Величков, П. Ю. Тодоров, П. К. Яворов, на когото е посветен един доста изчерпателен очерк с животописни данни, оценъчни бележки и кратка библиография от наши и чужди автори за поета, Т. Г. Влайков, представен с кратък, но съдържателен очерк като художник на българските провинциални нрави и общественик, Антон Страшимиров, очертан като писател народник, публикувал значителна част от своето творчество преди Първата световна война, но дал в периода след тази война до 1937 г., няколко забележителни книги, между които е посочен романът „Хоро".

С кратки био-библиографични бележки, в които е посочено само най-значителното от творчеството им, в този трети том са отбелязани имена на писатели, едни от които принадлежат със съществена част от литературното си дело към периода между двете световни войни, други, проявили първите си стъпки в литературата по същото време, се утвърждават творчески след Втората световна война, в новите социалистически условия. Тук са имената на поети, белетристи, драматурзи, есеисти: Константин Петканов, за когото се казва: „неговият искрен пацифизъм е изразен в романа „Морава звезда кървава", където, наблюдавайки съвременната действителност, авторът рисува „безутешната картина на селото по време на Първата световна война"; Магда Петканова, Д. Подвързачов, Д. И. Полянов, „един от първите представители — пише авторката — на пролетарската поезия, и един от най-типичните между тях, непогрешимо верен на марксисткия идеал"; Владимир Полянов, Фани Попова, Николай Райнов, „чието творчество носи белега на безспорна оригиналност, мислител мистически обагрен, историк на изкуството, писател с крупен талант. . ."; Георги Райчев, от когото са цитирани само „Мъничък свят" и „Песента на гората"; Христо Смирненски, „известен главно със стиховете си, които го поставят начело на пролетарската поезия в България". Поезията му, събрана в „Да бъде ден" и „Зимни вечери", изразява вярата на поета във възшествието на социализма и ентусиазма му от руската Октомврийска революция, на която той бе първият певец в страната си"; Стоян Загорчинов, „автор на няколко исторически романа, където солидната документация на историка не накърнява таланта на деликатния и тънък художник"; Рачо Стоянов; Чудомир, сгъстено, но съдържателно характеризиран като един от най-добрите хумористи на своето време; Людмил Стоянов, чиято дейност, богата и разнообразна, му е завоювала видно място в съвременната българска литература, Христо Радевски, „който може да бъде нареден — пише

авторката — между най-талантливите пролетарски поети"; Ник. Вас. Ракитин; Асен Разцветников, „поет с нежен талант, едновременно епически безпокоен и мечтателен поради своята съзерцателна природа. Неговият пръв сборник „Жертвени клади" (1924) съдържа стихотворения с голяма пластическа красота, където под формата на балада поетът възпява с една сдържана емоция жертвите на Септемврийското въстание от 1923 г."; Христо Ясенов, Теодор Траянов, Г. П. Стаматов, характеризиран като писател, „в чието творчество човек би търсил напразно светла нотка"; Илия Волен, Емануил Попдимитров, „причислен към школата на символистите, оставил поетическо дело, събрано в 15 тома, публикувал поема „В страната на розите", сатира на съвременната на поета реалност".

Поетът Никола Вапцаров е споменат в същия том два пъти: веднъж на стр. 4005 с погрешното име „Валкаров — Жовков (Никола) като „македонски" поет и на стр. 4023 вече като „български" поет с точния правопис на името. „Той е безспорно — пише авторката — между пролетарските поети най-талантливият, чието изкуство отхвърля баналните образи, конвенционалната и декларативна риторика. Могъщ оптимистичен лъх одухотворява стиховете му, чиято форма е грижлива и в които той въвежда нови теми като възторга от техническия прогрес и прославата на труда, нелишен от известен романтизъм. Приживе поетът е публикувал единствена книга „Моторни песни".

Димитър Талев и Емилиян Станев са представени със сравнително кратки очерци, съобразени, що се отнася до критическата оценка на творчеството им, с преобладаващото установено отношение на българската критика към делото на единия и другия писател. В твърде кратката бележка за Павел Вежинов, посочен като „един от най-типичните представители на социалистическия реализъм", неправилно е изтъкнат един от ранните му романи, писани след 9 септември 1944 г. „Синият залез" като илюстриращ позициите на социалистическия реализъм. Вярна като критическа оценка е стегнато написаната бележка за поета Валери Петров.

В поредицата имена на съвременни наши писатели в този трети том са включени значителен брой представители на различни поколения, но твърде лаконичните бележки за някои от писателите с цитираната дата на раждане и едно или две заглавия на книги, често пъти не най-характерните за автора, дават бегла, далеч недостатъчна представа за него. От сравнително по-младите (макар надхвърлил вече 40 години) е споменат с три реда само като поет, не и като драматург Иван Радоев. Някои бележки за автори (напр. за Невяна Стефанова) съдържат няколко общи фрази без цитиране на конкретни произведения. За да се избегнат евентуални недоразумения относно фактическата страна, трябва да се каже, че авторката на очерците и бележките за съвременните писатели, както се вижда и от предговора на изданието, приключва хронологически с книги, излезли до 1961 г. включително.

В третия том фигурират още: Д. Осинин, Иван Пейчев, Богомил Райнов, П. Славински, П. Спасов, Л. Станчев, Л. Стрелков, А. Тодоров, Орлин Василев, Крум Велков, Камен Зидаров, Д. Пантелеев, И. Стратиев, Й. Стубел.

Известна несъразмерност бие на очи при обема на очерците за нашите стари писатели (от първоучителите Кирил и Методий до творците на Възраждането), чийто автор е проф. Роже Бернар и за съвременните автори, дело на Н. Христофорова. Естествено е при толкова много имена да има и пропуски — във фалангата на възрожденците например изненадва отсъствието на Нешо Бончев.

Но каквито и възражения да се направят — при критическите оценки които се влияят от естетически вкус, идеологическа позиция и др. — българската литература е представена в това солидно и авторитетно издание с най-изпъкващите си представители, които с творчеството си определят нейната национална физиономия, богатството ѝ, естетическата ѝ и социално-етическа стойност. Авторите заслужават нашата искрена благодарност и признателност.

РЕЦЕНЗИЯ С ДЪЛЪГ УВОД И С ОТКЛОНЕНИЯ

Напоследък в нашето литературознание се налага модата на класификациите. С невероятна страст се търси някакво етикетче, което да бъде лепнато на всекиго. Дали ще е „импресионист“ или „структуралист“, дали ще бъде причислен към така наречената „научна“ и „академична критика“ или, напротив, ще бъде обявен за „артистичен“ — все едно, но всеки автор трябва да бъде сложен в някое чекмедже, трябва да бъде „диференциран“. Ако външен човек, чужденец, реши да съди според тази своеобразна щедрост за състоянието на днешната ни литературна мисъл, той несъмнено ще се удиви от присъствието на толкова школи, на толкова противоположни методологически направления. И то в едно литературознание, което е призвано да утвърждава принципите на социалистическия реализъм, което се придържа към класово-партийния критерий в оценката на явленията от миналото и настоящето. . .

Но слава богу, че истинското състояние не е такова, каквото се отразява в деформираното огледало на личните пристрастия, на взаимното отричане, на нетърпимостта към чуждата индивидуалност, на груповските вражди. Далеч съм от мисълта да утвърждавам, че грешките и заблужденията липсват, но и най-закоравелият скептик не може да отрече, че двадесет и пет години след победата на социалистическата революция у нас няма такова вавилонско стълпотворение от школи, стилове и направления, а напротив — в своята цялост българското литературознание отдавна е стъпило върху здравата почва на марксическия метод, утвърждава истинските ценности на националната култура от гледна точка на развитието ни към комунизма. Впрочем, когато е възниквала необходимостта от подобни обобщителни преценки, констатацията е била именно такава, определено положителна. Но ако този извод трябва да бъде пол учен от мозайката преценки за отделните автори, ако сумираме изказаните мнения за всекиго поотделно, би се получила съвсем друга картина, би надделявало друго обобщение.

А колко огорчения, колко пропиляни на халос творчески сили, колко поводи за тежки депресии, за кризи предизвикват тези дамгосвания, тези взаимни отрицания. Има една народна поговорка: Каквото сам си направиш, и господ не може да ти го направи. . . У нас за утвърждаването на хубавото в литературознанието, за изтъкване на успехите самите автори, работещи в тази област, са направили твърде малко, но какви публични отрицания имаше, какви тежки обвинения за грехове се стоварваха! Колкото така наречени „дискусии“ за критиката, за състоянието на нашата лиетературна мисъл е имало след Девети септември (било около романа „Тютюн“, било в списание „Септември“ или вестник „Литературен фронт“), винаги последиците са се изразявали в дълго замлъкване на редица творци, все едно дали принудително или като резултат на вътрешна неуравновесеност, на липса на самочувствие. Несъмнено в тези дискусии се изказаха много правилни мисли, които спомогнаха за движението напред, защищаваха се верни позиции, изясняваха се критерии, но заедно с това партийната принципност не се прилагаше последователно навсякъде и най-вече в грижата за кадрите, които трябва не да бъдат унищожавани, разгромявани, а да се стимулира здравото, положителното в тях,да им се помогне да се развиват в нужната насока.

Като имам предвид цялата тази поучителна картина на миналото и като знам в резултат на всичко това колко спадна авторитетът на българския литературен работник (странно е, че след толкова публични ругатни и отрицания се оплакваме, че не ни ценели писателите проявявали снизхождение?!), аз мисля че е дошло време повече усилия да положим, за да видим и постиженията, да ги разкрием, да ги утвърдим. Нима не са ценен национален капитал най-изтъкнатите представители на българската литературоведческа мисъл и не заслужават ли те по-горещи думи на признание? Аз искрено се радвам, че бяхме свидетели на топла всенародна почит към делото

Петър Динеков, Между свои и чужди. БП, София, 1969, 312 стр.

на академик Тодор Павлов, който освен всичко друго толкова много е сторил и за развитието на нашата литературна мисъл. Бих искал — макар и вече в по-скромни мащаби — подобно признание да се отдаде и на други деятели в областта на литературознанието, които имат зад себе си едно богато творческо дело.

Искам да бъда разбран правилно — не призовавам за някаква блажена критическа Аркадия, дето всички само ще се потупват по рамото, ще се усмихват един другиму и ще си отправят комплименти. Това би означавало да се залитне в другата крайност и да се загуби онзи дух на неспокойствие, на висока взискателност, без който не може да бъде сътворено никое сериозно дело. Толкова нерешени проблеми има, толкова пречки трябва да се преодоляват и в никакъв случай не бива да се забравя речта на др. Тодор Живков пред столичните комсомолци от миналата пролет, в която с право бяха изказани редица тревожни наблюдения. Но смисъл и дух на речта бе призивът към конструктивност, към консолидиране и заздравяване на силите в областта на литературната критика, история и теория, към активизиране на дейността, към изтръгване от летаргията и бездействието. А всичко това аз съм убеден не може да бъде докрай постигнато , ако не е налице необходимото творческо самочувствие у дейците на литературознанието, ако те не се опрат на своя положителен досегашен опит, за да преодолеят недостатъците и да отидат по-нататък.

Ето защо е нужно наистина никога да не се отстъпва от партийните позиции, от критериите на марксическия метод, но заедно с това е необходима търпимост към чуждата индивидуалност, нужна е толерантност към чуждото мнение, към чуждия вкус. Всички не могат да пишат еднакво, с едни и същи средства да постигат намеренията си, но това може да бъде само достойнство на нашето литературознание, защото върху основата на общия марксически метод цъфти богатство от стилови предпочитания, от пристрастия в избора на какво да се акцентува. Стига вече с тази подозрителност и там, дето тя не е нужна. Напълно прав бе един от по-младите наши критици, като говореше за разноезичието в средите на литературните работници: мнозина просто не проявяват желание да разберат какво говори другия, а по принцип са готови да му се нахвърлят, макар и иначе може би позициите им да са едни и същи, да изказват едно и също мнение, само че с по-различни думи.

Пък и с тези квалификации — „ти си импресионист“, „ти си сектант“, „ти си структуралист“ и т. н. трябва да се борави по-отговорно, а да не са плод те на последната кампания или на лична неприязън към използването на определени методи на изследване и средства на изложение. Да не се съди за отделния автор от частното в дейността му, а от генералната й насоченост. За някои всяка по-образна мисъл, всяко използвано художествено сравнение вече е достатъчен претекст за причисляване към „импресионистичната“ критика. Впрочем по силата именно на този подход в една статия като импресионисти бяха наредени един до друг Луначарски и Корней Чуковски?! Но едно е да използуваш отделни похвати на едно определено течение, друго е да си негов представител. Именно по силата на подобна софистична логика най-често у нас стават разпределенията в отделни чекмеджета, лепенето на етикетчетата.

„Какви са тези отвлечени теоретични разсъждения в една рецензия за книга?“ — това вече навярно всеки един от читателите го е помислил. Сам аз никак не обичам (или по-скоро не ме бива за тях!) отвлечените разсъждения и винаги трябва да усещам по себе си конкретната основа, която да подхранва, да ражда мислите ми. И този път не правя изключение. Всичко това, което изложих дотук в пространния увод, бликна у мен след срещата ми с най-новата книга на Петър Динеков „Свои и чужди“. Освен определените ми впечатления от конкретния смисъл на текста в неговите статии, аз отидох и по-нататък, отидох до преценката за личността на автора, за мястото й в нашето съвременно литературознание, за ролята и значението й.

Като излагах схващанията си за нетърпимостта, за егоцентричната неприязън към всичко чуждо, друго, различно, непрекъснато в моето съзнание като един положителен пример присъствуваше неговата личност. Някои са го обвинявали, че е плах, че изобщо избягва да бъде рязък, да застане зад една остра атакуваща позиция. Всичко това, според мен, е невярно. Наблюдавал съм го и в случаи, когато е бил до крайност рязък в отрицанието си. А помня и статията му в списание „Септември“ по време на дискусията за литературната критика, в която нямаше и помен от плахост. Но и там, дето си позволяваше да бъде язвителен, саркастичен, той изцяло беше верен на себе си и по един категоричен начин даде израз на позициите, които е защищавал цял живот в своята дейност. Той негодуваше не срещу други, а срещу ония, които не искат да приемат начина на мислене, на писане, който е различен от техния. Разбира се, Петър Динеков отчиташе, че във всичко това тогава имаше елемент на едно още младежко палене, на незрели избухвания. И в атмосферата на изострени страсти той запази достойния тон, но защити правото на нашата критика да е богата на разностранни изяви, да има в нея простор за различни темпераменти, за различни виждания. И всичко в последна сметка да е подчинено на една цел — да се спомага за възхода на българската литература, за утвърждаването на здравото, демократичното. прогресивното в нея.

А също така крайно съм любопитен да видя как при срещата с негов ата индивидуал ност биха постъпили любителите на класьорите, на етикетните определения. Къде биха го причислили?

Те ще бъдат объркани. Затова и досега никой не е правил опит да го диференцира в този опростенчески смисъл. Ако от характера на едни негови занимания може да се допусне, че спада към авторите с по-академична подготовка, че изпитва влечение към научната добросъвестност и аргументираност (заниманията му в областта на старата българска литература например), от други негови произведения пък може да се добие кажи-речи противоположно впечатление: в тях той е емоционално-приповдигнат, прибягва до образната реч, смело се отдава на изследователската си интуиция (имам предвид множеството му статии, посветени на по-новото развитие на нашата литература). Да, той е колкото научен работник в най-дълбокия смисъл на това определение, толкова е и артист, темпераментен художник. В неговата последна книга великолепно съжителствуват богати на фактически издирвания, на строг доказателствен материал студии от рода на „Съдбата на „Пан Тадеуш“ в България“ и поетично, свободно опрени на личните усещания, на интимните асоциации есета като „Поезията в живота на хората“. А най-често тези две начала съществуват успоредно, в хармонично единство, допълват се и взаимно обогатяват. Като пример в този аспект бих посочил студиите „При изворите на българската поезия“ и „Човекът на Възраждането“, в които естествено, органично Петър Динеков преминава от сериозното прощудирване на историческата материя към размисли, понесени на крилете на въображението, отдава се на „литературни мечтания“, както си позволяваше романтично да се изразява Белински.

Да, както при срещата с един сериозен, значителен писател винаги е трудно да го разсичаш на отделни части и да определяш до къде се простират примерно увлеченията му подир романтичното и откъде започват да речем заемките от символизма, къде при друг е границата между реалистичното и експресионистичното начало (идват ми на ум поети като Смирненски, Дебелянов, Гео Милев), така и в критическата дейност е трудно да се оперира с етикети като при сортирането на минерал и.А също така както при писателите не всякога трябва да се приемат безрезервно програмните им декларации естетическите им манифести, така и при, критиците не бива да се изхожда от пристрастната изповед за принадлежност, за привързаност към един или друг стил, един или друг метод от някоя тяхна нашумяла статия. Колко години например някои се въртяха около ония изказвания на Георги Цанев още от трийсетте години, в които той — под влияние на възгледите на чешкия критик Фр. Шалда — наблягаше изключително на усета, на критическата интуиция, а не забелязваха голямата му еволюция в последвалите десетилетия, не забелязваха, че далеч преди усета той се опираше на социалните фактори, че имаше предвид историческото развитие, че изхождаше от позициите на гражданските си възгледи. Подобен мит според мен се създава и около някои днешни критици от по-младото поколение, които упорито биват наричани „импресионисти“, като се съди също така от някои техни програмни изказвания отпреди няколко години, а не се следи за по-нататъшното им развитие, не се отчита, че напоследък у тях акцентът е паднал не толкова на личните впечатления, на субективните възприятия, а на измеренията на нещата в един подчертано социологичен план.

Аз вече подчертах по-горе в тези си бележки, че Петър Динеков е абсолютно чужд на егоцентричното начало. И затова не е чудно, че при повече от три десетилетия работа в литературознанието той не е правил програмни автопризнания, не е изповядал свое „критическо кредо“. За себе си той иска да говори чрез статиите си. От тях можем да съдим за предпочитанията му, за пристрастията му.

Но освен скромността, която му е присъща, трябва в този случаи да отчитаме и нещо друго — че той в себе си е съчетал, както вече изтъкнахме това, различни направления, че е взел ценното от различни школи, от различни методологии. За да го обедини в едно цяло, което е негово, което отговаря на собственото му устройство. В по-младите му години тази амалгама още не е така проявена, не е трудно в тогавашните му работи да открием елементи на еклектизъм, на обективистичност. Но все повече нещата се избистряха, все повече неговата личност се налагаше чрез цялото овладяно богатство от похвати, от различни подходи. Днес Петър Динеков е един от видните представители на нашето социалистическо литературознание. Както в художественото творчество целия разностранен и сложен опит на предходните школи и направления се прелива чрез ценното, чрез положителното в системата на социалистическия реализъм, така и в дейността на литературния изследовател марксист полезното от опита на миналото става оръжие, с което се воюва за ново изкуство, за нова култура.

И в друго едно отношение Петър Динеков не може да бъде вместен в традиционните рамки, и в друго едно отношение той обърква любителите на класификациите. Та той е колкото литературен историк, толкова и литературен критик. А не са малко и трудовете му, в които в един теоретико-обобщителен, историко-философски план се прави опит да се осмисли националното литературно развитие, да се набележат най-съществените тенденции, най-главните закономерности. В

този смисъл неговата последна книга „Свои и чужди“ също е твърде характерна, тя дава представа за цялата тази многостранност на проявленията му. Тук има студии, които разкриват изследвача на литературната история, но заедно с тях и портрети на съвременни творци (за Людмил Стоянов и Елисавета Багряна), рецензии за най-нови книги (за „Легенда за княз Сибин, преславския княз“ от Емилиян Станев), които го разкриват пък като критик с остро чувство за съвременните проблеми. Тук са включени и споменатите вече от мен изследвания „При изворите на българската поезия“ и „Човекът на Възраждането“, тук е и студията „Фолклор и история“, които са сериозни приноси за осмисляне на културното ни наследство в един философско-теоретичен план. Те може би не са респектиращи за някои, които са свикнали подобни проблеми да се разчепкват надълго и нашироко, да се изписват стотици страници, да се правят цели монографии. Петър Динеков в тези свои изследвания оставя — така да се каже — в подтекста на изложението огромния проучен материал и ни запознава с мъдростта, получена от неговото осмисляне. Неговите тези не са лекомислени хрумвания, а зад всяка от тях стои непоколебим доказателствен материал, те са опрени на солидна научна основа. Именно от нея са се родили обобщенията, родили са се свободно и спонтанно заради лекотата, с която той може да навлезе в различни исторически епохи, да се спре на огромно мнозинство автори и произведения. Има в този аспект при Петър Динеков нещо сходно с неговия бележит предшественик Боян Пенев, който в своит е проучвания на възрожденската епоха също не се блазнеше от обемите, не се движеше в ширина, а задълбаваше в дълбочина, извеждаше на преден план квинтесенцията на нещата. Впрочем, като е дума за сходство, то се забелязва и в други отношения. И Боян Пенев работеше с еднакво увлечение и страст в различни области: и при него теоретикът, историкът и критикът си бяха подали ръка, взаимно се допълваха, взаимно си помагаха. А и той, също като Петър Динеков, изпитваше голяма слабост към полската литература и ѝ посвети топло написани страници. В „Свои и чужди“ е подчертана заслугата му в тази област не само в очерка, специално посветен на Боян Пенев, но и в редица изследвания на полско-българските литературни връзки.

Прелиствам страниците на последната книга от Петър Динеков и още веднъж се убеждавам колко плодотворно може да бъде неограничаването в тесни рамки, избягването на тясната специализираност. Вярно е, че при другиго този необятен обхват на интересите, тази огромна територия, върху която се съсредоточава дейността като нищо може да избие в дилетантизъм, в повърхностност. Но при Петър Динеков зад всяка негова статия, зад всяко проучване стои солидното познаване на материята, налице е вникване в най-малките подробности. Той не е любител на показността, не обича да излага наяве продуктите на черния лабораторен труд, но тази синтезираност на мисълта, това умение да се мисли мащабно, да се обхващат явленията в крупен философски аспект е плод не на друго, а на десетки дни и нощи упорита работа, запознаване с първоизворите, вникване в документите и свидетелствуванията, уважение към постиженията на предходниците, оставили диря в същата област. Дори когато ще оспорва възгледите на някои от тях (както в някои отношения в „Свои и чужди“ се влиза в полемика в Боян Пенев, по-точно с тезата му, че българският писател не изпитва влечение към духовните проблеми, че няма нагласа за тях), той умее да го прави с разбиране, със зачитане на опонента, с такт и деликатност към него. Сектантската непримиримост просто е чужда на природата му. Но мекотата и зачитането на различната индивидуалност, на противоположното мнение съвсем не го довеждат до отстъпчивост. Друг би бил наистина по-остър, би го обхванала страстта на спора, но кой знае спокойната аргументираност, трезвото доказателство дали дори не са по-силно оръжие, дали не убеждават по-силно, по трайно. В нюансите, в частните случаи Петър Динеков е готов да отмине по-нататък, да избегне полемиката, но в принципите той не отстъпва. Великолепен пример в това отношение е студията му „При изворите над българската поезия“, в която той атакува съществуващите възгледи за ограничения, затворения характер на древната ни литература, която служела само на религиозни цели, която била чужда на хората от по-новите времена. Той минира тези възгледи, но не толкова като влиза в пряк спор с тези, които ги защищават, колкото противопоставяйки им факти от самата литература, анализирайки проникновено тези факти, разкривайки богатството на тяхното съдържание.

За книги като „Свои и чужди“, в които авторът вмества своите работи, които е писал през един определен последен период от време, обикновено казват, че нямат представителен характер. Сиреч — това, което е в тях, е сътворено така между другото. Виж, ако беше някакво специално проучване или монография за даден писател — тогава на тях се гледа като на нещо по-сериозно.

Това според мен е направилна гледна точка. Обикновено писателите сядат да пишат някой роман, отделят му много време, много труд, смятат, че това ще е капиталното им творение, а вземе накрая, та от него нищо особено не излезе. И в същото време, уж между другото, пише разкази. А точно с тях остане в съзнанието на съвременниците, на поколенията.

Така че не вярвам в тези теории за сериозно написаните книги и за книги, сътворени между другото. Автор като Петър Динеков никога не е писал между другото, той и в инцидентната вестникарска статия е влагал

всичко от себе си. Ефимерният журнализъм не му е в природата. И в най-публицистичната си работа той се опира на солидните си научни познания.

И точно заради това за мен „Между свои и чужди“ не само че не е книга, писана „между другото“, но е представителна книга. Представителна в този смисъл, че дава ярка представа за разностранните интереси на своя автор, за майсторството му да навлиза в различни области на литературознанието с еднаква вещина и проникновение, показателна за сериозността, с която винаги той решава поставените пред себе си творчески задачи. Един литературовед, който не признава етикетите, който не обича рамките. И чиято сила е именно в тази негова благородна творческа неограниченост.

Атанас Свиленов

ПРОФИЛИ И ЕТЮДИ

Зачета ли книга на Милена Цанева, изживявам радостта от приобщаването ми към един ведър, хармоничен и цялостен творчески свят. Той ме завладява както с интелектуалната вглъбеност на авторката, така и с нейната неподправена емоционална отзивчивост. Струва ми се, че този светъл и хармоничен свят се определя от поривите на завидно душевно здраве, че той се стимулира от вродена жизненост и непресекваща душевна младост. Но няма съмнение, че увереността, с която Милена Цанева прониква в духовния мир на сложни и противоречиви художници, че яснотата, която внася навсякъде с присъствието си, или категоричността на отношението ѝ към йерархията на идейно-естетическите постижения в литературния процес, че изисканата простота на слога ѝ или лекотата на превъплъщенията при литературоведческия анализ са резултат на системна научна школовка, на рано усвоени професионални навици, на сигурни идейни критерии и култура на естетическия вкус. И не на последно място — Милена Цанева се доверява на своя природен усет за красивото и значимото, за мимолетното и непреходното, за действителните ценности и фалшивия блясък в царството на словесното изкуство.

Винаги ми е правила силно впечатление нейната преданост на една голяма любов — любовта към българската литература. Винаги съм се убеждавала в силата на съкровеното ѝ преклонение пред революционно-демократичните традиции, възрожденския патос, гражданската и етическата окриленост на националната ни литературна класика. В това преклонение се долавят трепетите на вълнуваща автобиографичност и изповедност. Имам чувството, че когато Милена Цанева се стреми към титаничния духовен свят на Ботев или открива безсмъртните богатства на българския национален дух върху страниците на Вазовите произведения, когато дири катарзисната сила на Пенчо Славейковия стоицизъм или човешкото обаяние на Вапцаровия подвиг, тя всъщност е устремена към най-хубавото у себе си, към най-чистите извори на душевна радост, към първите искри на творческо горене, към първата влюбеност на детството и младостта. Трайното общуване с тези автори и активното осмисляне на жизнения и творческия им път са така органически свързани с духовната ѝ същност, че определят решаващите моменти на интелектуалната ѝ биография.

Не поради инертно следване посоката на традиционни литературоведчески проучвания, а по силата на собствената си убеденост Милена Цанева посвети няколко години на всестранно и задълбочено монографично изследване делото на писателя и поета, публициста и обществения деец Иван Вазов. Не юбилейни дати и кръгли годишнини, нито извънтворчески конюнктурни подтици пораждат патриотичното ѝ въодушевление от образите на духовните първенци на народа ни; не временни умонастроения подхранват благородната ѝ творческа развълнуваност пред примера на онези, чиято жизнена съдба олицетворява възвишеното единство между живот и поезия, между поетическа мечта и героическа саможертва. Нейното патосно отношение към литературната ни класика е нейна искрено изживяна, дълбоко осъзната и овладяна гражданска и естетическа позиция, нейно лично духовно завоевание, подтик на интелектуалните ѝ прозрения и емоционалната ѝ впечатлителност.

Милена Цанева е сред онези автори, които в литературата от миналото съзират неизчерпана актуална проблематика и съвременно хуманистично и социално съдържание, които в преосмислянето на националната традиция откриват нови действени аспекти към съвременната ни литературна и обществена действителност. За нея съотношението минало-настояще означава творческа приемственост, респект пред силата на традицията и отговорност пред моралните и идейните императиви на днешния ден. Насочила поглед към най-ярките изразители на духовната мощ на народа ни в по-далечното и близко минало, Милена Цанева принадлежи на съвремен-

---

[1] М. Цанева, Профили и етюди, С., Бълг. писател, 1968.

ността. Нейната спонтанна или дълбоко осмислена гражданска активност, идейната целенасоченост на характеристиките и обобщенията ѝ, нейната нова литературоведческа методология я правят съпричастна на съвременния литературен живот. Ето защо приобщаването ѝ към литературните явления от по-ново време, към поети и писатели, наши съвременници, се извършва безболезнено и естествено и носи белезите на необходимо и логично творческо развитие.

Това се потвърждава от книгата ѝ „Профили и етюди“. Избирайки едно на пръв поглед непретенциозно наименование и в обема на малка по формат и страници книга, Милена Цанева недвусмислено изявява способността си да анализира с професионална вещина и естетически да съизживява творческото своеобразие (в неговите социални и индивидуалночовешки измерения) на автори, принадлежащи на различни епохи и десетилетия, обладаващи различна творческа природа, художествен светоглед и темперамент. Писани през известен интервал от време и посветени на разнолики художници, събраните изследвания определят облика не на пъстър сборник от статии, а на книга със свой характер и значение. Между обединяващите моменти в нея необходимо е да се изтъкне постигнатата единна авторска концепция за сложната обществена и конкретно психологическа обусловеност на индивидуалния художествен свят на писателя, на специфичните отлики на образното му мислене и естетическо светосъзерцание, на отделни моменти от идейно-емоционалното и образното съдържание на произведенията му, на изобразително-изразните му средства. Обединяващи моменти в книгата са още активното, открито или подтекстно присъствие на авторката, засилената изява на субективно-експресивното начало в литературоведческия анализ, а така също и осъщественото единство между литературно-историческия и критико-аналитичния подходи към литературните факти.

В „Профили и етюди“ Милена Цанева защищава както авторското си предпочитание, така и правото на пълноценно съществуване в литературоведческата практика на портретното и монографичното интерпретиране на литературните явления наред с тяхното идейно-тематично, проблемно, жанрово, темпорално и пр. „организиране“, класификация и изследване. При това Милена Цанева проявява умението си да използва творчески възможностите на различните видове портретна интерпретация.

В очерка за Ботев тя се стреми към постепенно етюдно портретуване: в единството на три последователно обхванати гледни точки към личността и делото на великия поет („Живот и поезия“, „Жив е той, жив е“, „Ботев и народната песен“) авторката постига динамиката на поетовия образ. Профилът на Пенчо Славейков се откроява чрез постепенно „проявяване“ на една доминираща в светоотношението и в художествения поглед черта — поетовата изстрадана жизнерадост. И в двата очерка Милена Цанева не се стреми към обилно и всестранно осветляване на своите „модели“. Пред нас тя възстановява само онези техни изображения в едър план или онези щрихи от авторовите портрети, които са се врязали най-силно в съзнанието ѝ, чиято поява буди у нея най-силен емоционален резонанс. С наситената синтетичност на характеристиките, с личните емоционални и публицистични акценти, с просторното реализиране на субективно авторското отношение и волната си композиция тези очерци добиват облик на есеистични литературни портрети. Друга жанрова определеност имат портретните изследвания, посветени на Елисавета Багряна и Светослав Минков. Образите на двамата майстори на художественото слово се изграждат чрез богата психологическа характеристика, чрез проследяване на основните компоненти на поетическия им свят, на творческото им развитие. При тях авторската самоизява е на втори план, индивидуалнооценъчните интонации са приглушени (без да са изчезнали) за сметка на едно по-спокойно и изчерпателно монографично изложение, целта на което е наново постигането на индивидуалната неповторимост на творческата личност, но вече със средствата на хронологическия анализ, при привличането на повече жизнен и художествен материал, при използване изводите на специфичната литературоведческа статистика, съпоставки и обобщения. Трудно е да се определи къде Милена Цанева е по-убедителна. По-важно е да се подчертае, че тя добре познава жанровата същност на различните видове литературоведческо проучване, че умее, съобразявайки се с техните предимства и природна ограниченост в определени отношения да се домогне до истината за художници с разнообразен творчески натюрел, да осъществи свои интересни авторски преображения.

Към личността на Ботев Милена Цанева се насочва с дълбоко вътрешно благоговение. Плод на гореща обич към поета, на настойчива жажда за духовно общение, за достъп до неговия „свят на бури и титани“, очеркът за Ботев завладява с ритъма и увличащата интонация на задъхана и одухотворена критическа проза. Авторката е съхранила очарованието на непосредственото изживяване, привлекателността на творческото откровение. Далеч е от желанието да постигне изящно филигранно изписване на поетовия образ. Една едва сдържана стихия на чувствата, една категорична увереност на мисълта я тласкат към ясните и резки линии на лаконичното, но ярко обобщение. Поразена от духовните мащаби на личността, тя открива как длетото на времето с невъобразим замах изрязва монументалната фигура на революционера-поет, как стихът му се лее като свята и възвишена еманация на българската душевност: „За да се роди стихът на Ботев,

един народ векове е изковавал своя език в стонове и песни". Силата ѝ е в интензивността и действеността на идейно-емоционалното внушение, в синтетичната, но нюансирана и пределно точна характеристика, на места свежо белетризирана чрез енергична метафоричност и емоционална обагреност на израза.

Когато се съсредоточи в художествения свят на едно произведение, на баладичната ода за Хаджи Димитър, Милена Цанева предпочита по-достъпното разглеждане на идейно-емоционалното и психологическото съдържание на творбата пред тясно специализирания литературоведчески анализ на структурата ѝ, на нейната изобразително-изразна система като форма на реализиране на идейния замисъл и художественото богатство на произведението. Разбирам авторката в стремежа ѝ кам четивност на изложението, в намерението ѝ да бъде посредник между естетическите ценности и читателите. Споделям тревогата ѝ да не се допусне светотатствен професионализъм спрямо произведение, станало национално достояние и скъпа реликва на народа ни, произведение, свързано със смъртта и безсмъртието на най-светли личности от историята ни. Тъкмо такива художествени творби предлагат неподозирани изпитания пред призвания литературен изследовател, който трябва да задоволи изискванията на една с предварителни представи и лично отношение (при това нерядко преситена от популяризаторство и неумело интимничене с нея) читателска публика. Разбирам изключителната трудност на поставената задача. И все пак, струва ми се, че в основателния си стремеж към пределна яснота и достъпност Милена Цанева допуска в анализа си моменти на описателност и ненужна обяснителност, които за съжаление внасят тон на елементаризиране и принизяване на голямото мисловно богатство, на общочовешкото и философското съдържание на класическото произведение на Ботев. Авторката като че ли тук надценява ролята на експресивното внушение, на импресията, разчита твърде много на доверчивия отклик на един емоционално щедър читател, а помалко се позовава на интелектуалната прозорливост на читателя-съмишленик и оригинален интерпретатор. Дисхармонични тонове внася също разглеждането на отделни думи не чрез тяхната изобразително-изразна функция в хармонично изградената художествена тъкан на творбата, не като художествени средства, като конструктивни моменти в художественото мислене на поета, а в тяхната принадлежност към определена граматическа категория (като части на изречението — подлог, сказуемо; като части на речта — глаголно време, определеност на съществителните имена и пр. — стр. 22—23). Подобно смесване или редуване на литературоведческо-стилистичния аспект към езиковия строй на творбата с граматичен (синтактичен или морфологичен) е явление често разпространено у нас, но то не задоволява повишените изисквания към съвременното литературознание.

Авторка с вълнуващо, живо отношение към творци и произведения, Милена Цанева се домогва до биографичните и психологическите извори на литературните явления, до тяхната жизнена основа и конкретен човешки смисъл. В третия етюд за Ботев тя изяснява психобиографичната обусловеност на близостта между Ботевата поезия и народната песен не чрез педантично проследяване на факти и събития, а чрез едно раздвижено белетристично възкресяване на атмосферата и патоса на епохата, на възлови моменти от жизнения път на поета. Тук всичко подсказва обобщението: народната песен се вплита органически в личната съдба на Ботев , тя го съпътствува от люлката до куршума на Вола. Поетът живее живота на народа; лирическият герой на поезията му е епическият герой на народните борби, единението му с народната песен е единение с бащиния дом, с майчиния образ, с горестния копнеж на хъшовете по родината.

Отношението на Ботев към народната песен няма нищо общо с преднамерено стилизаторство или усилие да се вмести новото жизнено и образно съдържание в традиционни песенни форми. Милена Цанева разкрива Ботевия духовен свят като дълбоко родствен с народнопесенния образен свят, близостта на Ботевата поезия с народната песен като вътрешна органическа близост между генетично свързани явления. Като не счита за нужно изрично да подчертава очевидната истина, че тази родственост и тази близост не изчерпват необозримото богатство на Ботевата поетическа стихия, Милена Цанева убедително посочва общата жизнена определеност, поетическото потекло, родствената или приемствена връзка, съществуващи между основните образи в Ботевата лирика и тези в народната песен. От народното изкуство поетът онаследява това, което е съзвучно на лирическия му строй, от народния певец взаимствеува онази поетика, която стимулира собственото му поетическо виждане: Ботев довежда до съвършенство прелестната простота и естественост на поетическия израз на народната песен, той насища с нова мащабност и по-голяма обемност широкообобщителния изобразителен стил на народния творец. С няколко строги и чисти линии, с графична категоричност на словото Милена Цанева постига динамичния образ на поета, драматизма на епохата и внушението на величавата непостижимост на Ботевия поетически гений.

Обликът на най-значителните досегашни трудове на Милена Цанева се определя от умелото съчетаване на психобиографичния с историко-литературния метод и на изследване, при което авторката се стреми към равновесие или преимущество на единия пред другия в зависимост от своите цели и от закономерностите на избраната жанрова фор-

ма. В „Профили и етюди“ тя възлага доминираща роля на психобиографичната аргументация и обусловеност на литературния анализ. Тук Милена Цанева най-последователно защищава възгледа си за литературата като човекознание, осъществявано в две посоки — към автора и към героите му, за литературното творчество като човешка съдба, за художествената творба като степен на активно самоосъществяване на човешката личност. Тук тя най-пряко извежда зависимостта на художествения светоглед и поетиката на поета или писателя от неговия индивидуален човешки живот, от неговия душевен строй, светоотношение и природна душевна нагласа. По конкретни биографични и психологически координати авторката открива действителното място на отделното произведение в творческата биография на художника, неговата зареденост с реална човешка проблематика, психологическо съдържание и интелектуално-нравствена енергия.

Профилът на Пенчо Славейков , изграден от Милена Цанева, не претендира нито за първооткривателство, нито за изключителна професионална сръчност. Но той е автентично доказателство за надареността на авторката да чувствува и изживява оригинално и по своему индивидуалния свят на художника, да открива чрез личното си предразположение към една черта от душевния му облик пролука, водеща до съкровената му духовна същност. Етюдите на Милена Цанева за Пенчо Славейков показват как жизнено необходимо за литературния изследовател е да заживее живота на своите автори, да се сроди духовно с тях до такава степен, че да изстрада човешката им драма, съдбовната им „неволя“ и обич, да се проникне от логиката на тяхната мисъл, от приливите и отливите на душевните им движения. Милена Цанева показва колко важно е за добрия литератор да вдъхне нов живот на познатите жизнени факти, да раздвижи събития и случки, да одухотвори избледнели от времето портретни очертания. Биографичните факти са във властта на авторката, суровият жизнен материал е претопен, извлечен е човешкия му смисъл, психологическото съдържание. Милена Цанева ни поднася екстракта на своите проучвания. Остават скрити усилията, напрежението на предварителната „черна работа“. Затова когато се докосне до лирическия пейзаж на поета, у нас се поражда чувството, че тя полага последните му детайли, че доизгражда меката му акварелност и спокойствие.

Струва ми се, че Милена Цанева е склонна да омаловажава безкрайните противоречия, вътрешната дисхармоничност, нерядко достигаща до конфликтност в душевния строй на поета, сложната непоследователност в житейски и етически смисъл на някои негови творчески и жизнени прояви. В желанието си да го види „органически сраснал с пиедестала си на класик, сякаш роден направо там — на литературния Парнас“, Милена Цанева изтласква от душевния му свят мрака на интелектуалните терзания, хаоса от противоречия и внася благодатната ведрина на сродяването с висшите етически ценности, на тържеството на волята и емоционалната уравновесеност.

В този смисъл изводът, до който Милена Цанева обективно води читателя, че всичко в поетическия свят на Славейков в крайна сметка се определя от авторовия жизнерадостен поглед към света, от авторовата жизнерадостна философия, постигната с „мълчаливия подвиг на себеовладяването, на себевъзмогването в името на живота и изкуството“, е твърде субективен и пресилен. Но не може да се отрече, че в този субективизъм има и някаква привлекателност, тъй като той се отстоява със завидна встрастеност и последователност. Правото на субективни увлечения се гарантира на авторката и от жанровата природа на артистично-волния литературен портрет.

Мисля, че когато се характеризира духовният свят на Пенчо Славейков, не трябва да се пропуска и една друга негова определяща черта, още повече, че тя пряко може да се изведе от „упоритата гордост на духа“, която Милена Цанева с основание счита за централен стожер на поетовия образ. Имам предвид настойчивата духовна устременост на Пенчо Славейков към просторните хоризонти на европейската култура, горещото му желание да приобщи себе си и българската литература и изкуство към традициите и постиженията на западноевропейската и руската литературна класика, към съвременния модерен литературен живот. На фона на нашата трагична общокултурна изостаналост с многостранните си интереси и осведоменост в областта на философията, естетиката, изобразителните изкуства, литературата, драмата и театъра Пенчо Славейков се откроява като изключително интересно явление за българските условия и мащаби, като фигура необичайна и същевременно симптоматична за жизнеността, за жилавата упоритост на българския дух, за интелектуалните дерзания на младата българска интелигенция. Мисля, че тъкмо тези благородни пориви определят както облика на поетовата личност, така и неговото място и значение в литературната ни история.

Отдавна личността и поетическото дело на Елисавета Багряна представляват привлекателен, но опасен обект за литературни проучвания от страна на автори от различни поколения и с различни изследователски заложби. Някои от тях са достигали до свои оргинални тълкувания, за други творчеството на Багряна, е било добър повод за пресилени социологически обобщения, мнозина не са успявали да се изтръгнат от магията на поетическото слово, за да оплодотворят изследователските си амбиции с научна обективност и последователност, а нерядко е настъпвало и злополучното „разминаване“ между автор и „познавач“. През последните години поетическият свят на Елисавета

Багряна се оказва по-гостоприемен, поетическата ѝ муза по-благоскло нна към почитатели и специалисти.

В лицето на Милена Цанева Елисавета Багряна намира своя разбираща, душевно близка и веща ценителка, тънко чувствуваща и проникновена интерпретаторка. В същото време в портрета на Багряна Милена Цанева постига най-точно отражение на своя собствен образ на изследовател и литературен критик. Тук най-ясно проличават нейната обхватна литературна ерудиция, солидната ѝ общометодологическа подготовка, острата проницателност на естетическия ѝ поглед и своеобразните преливания между мъдра овладяност и енергична поривност в проявите на творческия ѝ темперамент. Тук най-пълно се осъществява единството между усет и мисъл, между емоционалност и интелект, тъй характерни за нейния стил на литературовед.

Автор, който добре разпознава псевдонаучното откривателство на фактите или пълзящата фактология от научния подход към тях, от тяхното целенасочено отсяване и осмисляне, Милена Цанева със сигурна ръка изгражда цялостен и плътен образ на поетесата въз основа на богат жизнен, биографичен и литературен материал. Подстъп към творческата личност тя дири в осветляването на онези факти, събития и подробности, които определят жизнената атмосфера, обществения и литературния климат на нейното време. Сред беглите профилни очертания на поетите от литературното ѝ поколение, на фона на исторически конкретизираната литературна съвременност образът на поетесата оживява с неповторимата му жизненост, изострена витална чувствителност и ренесансова устременост към земните радости на живота. Със своята ликуваща жизнерадостност, с тържеството на сенсуалното, веществено-битийното начало идейно-емоционалният свят на Багряна е пресъздаден като талантливо отрицание на безплътния и субективистичен свят на символизма. Изпълнена с изначалните първични сили на естеството, слята с неотменимите закони на природата, лирическата героиня на Багряна е запленена от широтата, необхватността, многозвучието и многобагреността на реалния земен живот. Нейната стихия е движението, полетът — нейна страст, любовта — атмосфера на духовната ѝ окриленост. . . . Богатата ѝ социално-психологическа характеристика Милена Цанева постига, като проследява реализирането на устойчиви и същностни черти от духовния образ на поетесата през различни години и в различни произведения, отсенявайки ги чрез убедителни контрастни съпоставки и аналогии с автори от миналото и съвременността. Несломимата жизненост на поетесата, нейната устойчивост, съпротивляемост срещу скръбта и нещастията, нейната жажда за вечните ценности на живота отвеждат авторката към моралната сила на човека от народа, към трайни прояви на националния ни характер.

С изострена наблюдателност, с вътрешна сигурност и свобода Милена Цанева прокарва последователно оригиналната си конецепция за яркото индивидуално своеобразие на Багряна, изявено в жизнена философия, творчески темперамент и светоусещане. И навсякъде това своеобразие се разглежда в определящата му роля спрямо особеностите на изображението, на художественото мислене, на изобразително-изразната тъкан, на стиловия облик на творчеството на поетесата. Навсякъде Милена Цанева осъществява единната си мисъл, че лириката на Багряна е проекция на собствената ѝ съдба, че стихосбирките ѝ са художествена летопис на един човешки живот, „пречупил по своему драматизма на епохата“.

Милена Цанева винаги подхожда артистично и творчески към изследователската си работа, но тук, при портрета на Елисавета Багряна осъществява може би едно от най-изразителните си артистично-творчески превъплъщения. Тук тя не може да остане съзерцателен наблюдател. Открила един съзвучен свят, тя се разтваря в него, заживява с него така, че у читателя създава представата, че го досътворява, че чрез нея този свят се самоосъзнава и самоопределя. И същевременно тъкмо тук Милена Цанева доказва, че умее с мярка и такт, когато е необходимо, да се дистанцира от автора, за да постигне точна, диференцирана характеристика, да преодолее изкушенията на примамливата хиперболизирана оценка, на ненужното разкрасяване.

Ярък сатирик с остър профил и присмехулни очи, Светослав Минков отдавна привлича погледа ѝ. Към него Милена Цанева тръгва от личния спомен, от очарованията на детството. Тук, в неприказните му приказки тя дири онази здрава нишка на сърдечна обич към беззащитния малък човек, която ще изведе сатирика от лабиринта на диаболизма към хуманизма на зрялото му творчество. Милена Цанева проследява как постепенно съзрява талантът, как се консолидира творческата личност. В основата на идейно-творческата еволюция тя поставя развитието на хуманистичното начало, етапите в претворяването на темата за съдбата на човека в капиталистическото общество. Наново авторката се интересува от централни моменти в творческия профил на писателя, от проблемите на творческото своеобразие, на прозаическата поетика. Въведени сме в света на зрелия Минков. Фантастиката определя същността на белетристичното му мислене. Проблемите на епохата, характерните черти на съвременността са пречупени в странните приумици на едно ярко въображение. Тънката наблюдателност на сатирика и смелият полет на фантазията му изграждат един свят на причудлива деформация, на гротескно-карикатурни образи, на необичайни сюжети и ярка фабула, остроумно използващи научни хипотези и утопии. Милена

Цанева разкрива мястото и ролята на авторовата личност, нейната често пъти открита, публицистична намеса в осъществяването на идеята, особеностите на човешките образи като условни фигури с широкообобщителен характер и илюстративна роля.

Наблюденията на Милена Цанева върху езика на Светослав Минков, класификацията ѝ на различните пластове в него я представят още веднъж като внимателен, добросъвестен и търпелив изследовател, който не се страхува от изнурителната предварителна работа, който се доверява на резултатите от щателната литературоведческа статистика. Това ни напомня, че празнаците на радостното единение с интересната творческа личност, на „неочакваните" прозрения и творческите открития при Милена Цанева настъпват след напрегнато литературно ежедневие.

„Профили и етюди" утвърждават Милена Цанева като литературовед със свое място в литературния ни живот, със свой ясно изразен творчески профил. Най-хубавото в тази книга представлява ярка интерпретация на избрани страници от историята на българската литература, осъществена от автор, съчетаващ достойнствата на системната професионална ерудираност с щастливата непринуденост на свежото емоционално изживяване на словесното творчество.

Магдалена Шишкова

ТВОРЧЕСКИ ОБРАЗ И ПОЕТИЧЕСКА ЛИЧНОСТ

Книгата на Ганка Найденова „Романтическият образ на творческата личност" представлява сериозен опит да се обхванат и осветлят съществени въпроси, стилови явления, идеи и образи от развитието на романтизма в европейските литератури. Написана темпераментно, със страст, тя се откроява с позитивистичния си стил, с възможностите на културно историческия анализ. Усилията на авторката са насочени към богатата панорама на романтизма като литературно явление и школа, към своеобразния опит на литературознанието, натрупало достатъчно много факти и оценки, наблюдения и възгледи върху характерологията на романтизма, върху творческия процес. В уводната глава на книгата „За романтизма и романтичното" Г. Найденова прави опит да установи доколко „романтичния метод не е антагонистичен на реалистичния" в своята изобразителна система, да отграничи понятия като „романтизъм" и „романтично" в тънките, специфични и невъобразимо сложни въплъщения на творческата личност „вътре", в ограничеността на метода, разглеждан в една строго определена историческа каузалност и перспектива. Още тук тя открива необходими елементи на „романтичното", дошли като неизхабени белези на самия метод на романтизма, съществуващи като съответна модификация във всеки тип изкуство. В психологията на твореца романтик авторката открива „необикновен, напрегнат вътрешен живот, със своята изключителност, с тънката структура на душевното", които най-често водят до „индивидуализъм, субективизъм, повишен емоционален строй". Романтизмът се свързва определено със съвременни прояви на модернизма. Разглеждан в културно исторически план, романтическият образ на творческата личност е в многообразието и специфичното единство на твореца с различните изкуства.

Предмет на втората глава на книгата е творецът в живописта и музиката, в закономерностите на романтическото изображение. Тенденцията към синестезия при романтизма, типизацията и индивидуализацията при романтическия тип на изображение и обобщение, творческата свобода и пр., ето въпросите, които занимават авторката на изследването. В отделни глави: Творецът — титан и борец, Пророкът, Прокълнатият, Ентусиастът срещу филистера, Чудакът, Несретникът, Негативът на образа, победата на победения... се проследява все това взаимодействие между романтически образ и творческа личност. Анализите постепенно намират собствената си конкретизация, собствената си композиция и форма в тезата на авторката, в конкретните теми-проблеми, обозначени така сполучливо с хронологията на отделните глави в книгата. Творецът — титан и борец, наистина предхожда раждането на Пророка като нова форма на поетическото мислене, като своеобразен „образ" на романтическия герой. Ако в титаническия образ на бореца се налагат преди всичко античните представи за Прометей, намерил в творчеството на Гьоте и Шели своя нова „ромнатическа" идеализация, свои нови принципи на художествена реализация, неотделими от богоборческите идеи, от обновителния дух на Ренесанса, в Пророка, главно от творчеството на Байрон, нахлуват нови поетически идеи за саморазкрепостяването на личността от каноните на своята „предхристиянизация", намерили толкова жив израз в трагическия конфликт на романтическия герой със „свободата на идеите", с настъпващата нова форма на дехуманизация в класовото общество. Но и пророкът, и прокълнатият, и ентусиастът, влязъл в нова романтична борба срещу ограничеността на филистера, чудака и несретника — всичко, в което се проявява това

епохално действие на положителния романтичен образ, става отново художествена изява на човешкото мислене, на мощните „пробиви“ на гениални поети и мислители в него. В тази „всеобхватност“ на изследването си Г. Найденова е принудена непрекъснато да се връща към добрия пример на Гьотевия „Фауст“, използувайки най-много образите на Мефистофел и Евфорион (явно е, че образът на Фауст не може да се постави в определена романтическа мярка), и съответните й „препратки“ към руската и френската литература, след като анализът на образа е започнал от немската или английската, са почти постоянни. Най-добре е написана главата „Ентусиастът срещу филистера“. Тук и анализът е освободен от постоянна грижа да се доказва колко много романтическият герой е една жива реализация на романтическия образ на творческата личност, колко малко решаваща роля имат „преките“ фактори от биографията на писателите, за да сведат всичко до необходимите канони на романтизма.

Втората част на изследването „Романтическият образ на творческата личност в българската литература“ обобщава най-ценното в наблюденията, дали плод на критическите открития на авторката. Но тя е и най-спорна и уязвима, не толкова с неизбежния схематизъм, дошъл от чуждите литератури, колкото със собствената си „теза“, не винаги оригинално защитена. Едва ли можем да се съгласим с първата съпоставка на авторката между Раковски и Жинзифов, че е излишно да търсим образа на „творческата личност“, неотделим от образа на хайдутина в „Горски пътник“. В поемата на Жинзифов „Гусляр и събор“ този романтичен образ на твореца се ражда като вестител на народния дух, станал символ на възрожденската идея за свобода и народно самосъзнание, макар и да не поставя определено романтическия проблем „слово-дело“. Все пак Раковски и Жинзифов, заедно с някои откъси от Найден Геров, очертават началото на определени романтически тенденции в българската литература. Като пропуска делото на Добри Чинтулов, Г. Найденова отделя съвсем малко страници за творчеството на Петко Славейков, който би й дал много по-богата възможност да открие толкова разностранни проявления на творческата личност в неговата поезия. В поезията на Славейков, сложна и противоречива, има колкото искаме романтизъм, сантиментализъм, трагически, етично-нравствени, гражданско-философски, богоборчески, фолклорни и мистични идеи, и дори... критически реализъм. Явно е, един поет като Славейков с ярко изявена „многопосочност“ на творческите си дирения не би могъл да се вмести в основните постулати на романтическия образ. Затова пък в многостранното дело на Иван Вазов би могло да се отграничат достатъчно много стилови различия и романтически напластявания. Но преди Вазов стои голямото дело на Христо Ботев. Известна е засилената напоследък тенденция да се сведе едва ли не всичко в поезията на Ботев до определен романтичен образ, стил, метод и пр. Най-лесно е Ботев да бъде обявен за романтик с толкова обслужващото понятие р е в о л ю ц и о н е н романтик. Не е чужда на тая тенденция и Г. Найденова. Всеки по-значителен творец от епохата на Възраждането може да бъде обявен за съответен „представител“ на едно или друго литературно течение, стига да намерим достатъчно „симптоми“ и „аргументи“, за да нарисуваме така образа му, че в него наистина да се побере най-пълната ни представа за метода, стила на автора и пр. Но истините, до които се домогва литературната наука, ни задължават да останем верни на и с т и н с к и я образ на писателя. Никакви други странични задължения и фактори не могат да оправдаят и най-добрата теория, щом тя не се съгласува с живите факти, със сложността на творческия процес и с неговата най-точна и пълна характерология — самите произведения на писателите.

Щом в поезията на Ботев всичко може да бъде изтълкувано като „романтичен конфликт“ с времето, със социално-историческата каузалност на епохата, лесно тогава можем да си обясним, че в „Майце си“, „Към брата си“, „В механата“. . . „трагическият конфликт на поета с най-близкото му обкръжение“ е естествена проява на „познатия романтичен конфликт на ентусиаста с една действителност, с която той не може да се примири“. Почти всичко в романтичния бунт на Ботев се свежда до изповедността на самотника. Г. Найденова пише: „Ботев знае в „На прощаване“, че неговият героичен живот и смърт не ще бъдат разбрани от мнозина:

Ако ти кажат, че ази
паднал съм с куршум пронизан,
и тогаз, майко, не плачи,
нито пък слушай хората,
дето ще кажат за мене:
„Нехранимайка излезе“. . .

Дори хорото, на което ще се пее неговата юнашка песен, „защо и как е загинал“, ще бъде „хоро „весело“ и само две сърца — на майката и на любимата ще почувствуват скръб по загиналия:

Тъжно щеш, майко, да гледаш
ти на туй хоро весело —

изповядва с болка поетът. То е същата болка, която свива сърцето му при изповедта на жетварката в „Хаджи Димитър“, същата болка на с а м о т н и к а р о м а н т и к (к. м. — С. Ц.), която стене и в „Борба“:

. . .в гърди ни любов, ни капка вяра,
нито надежда от сън мъртвешки
да можеш свестен човек събуди. . .(стр. 198)

Как така „едно и също“? Толкова ли едно-посочно трябва да се разбира „живот и

смърт“ у Ботев? Не се ли изравняват толкова различни страни в творчеството му?

„Романтическото съдържание“ на безсмъртната Ботева балада за Хаджи Димитър авторката утвърждава с такива „аргументи“ като глаголите в „настане вечер“, „месец изгрее“, „гора зашуми“, „вятър повееe“, които показвали, че „действието продължава, че всяка нощ самодивите идват и сядат при юнака, че всяка нощ Балканът пее за него хайдушка песен, а денем вълкът му ближе лютата рана и орлицата пази сянка на героя“. Като че ли няма безброй „реалистични“ произведения, които също така се отличават със всеобхватност на глаголното времетраене?

Следвайки литературната хипотеза на Кр. Генов за романтическия герой в Ботевата поезия, Г. Найденова направо стига до обвинението срещу Пенчо Славейков, задължен все още да „доизплаща“ заблудите си към Ботев с ироничната си бележка за кръвта на героя, която все продължавала да „тече“ в баладата. „Славейков не разбира, че Ботев не е бил лишен от толкова елементарни познания, за да знае кога кръвта на човека спира да тече и колко кръв съдържа човешкото тяло. Като истински романтик обаче Ботев не държи на тези жизнени подробности.

Кой, Славейков ли не разбира това?

Според Ганка Найденова несполучливите критически бележки на Славейков към баладата изразявали „отношението на един художник-реалист към едно романтическо произведение“. Но достатъчно ли е това? И не е ли хиляди пъти по-прав Славейков — с грешките и заблудите си, — когато обяснява истинското безсмъртие на произведението, в неговата поетическа „номада“, отколкото нашите закъснели романтици, които в името на Ботевия романтизъм вадят духа на гениалната балада с такива „открития“, че по примера на романтиците Ботев не се стремял да нарисува „външния образ на героя“, че той нямал за цел да „идеализира“ Балкана (защото той не може „реално“ да пее“?.), че създавал само един „грандиозен образ-форма“ на хайдутина, издигнат до. . . национален мит, че дори знаменитата строфа „Тоз, който падне...“ е само „блестящо доказателство“ за романтическото съдържание на баладата.

Не е достатъчно убедителна авторката и когато разглежда творчеството на Иван Вазов. За нея „Епопея на забравените“ е безусловно романтична творба, защото героите в нея живеят и умират като „поети романтици“. Но достатъчно ли е това? В обобщенията-характеристики за някои от героите на епопеята анализът неволно се подчинява на приетия подход да се търси на всяка цена романтическият образ. А това в значителна степен обеднява и общо-естетическото, и конкретно-романтичното в образите. Кой знае защо Г. Найденова пропуска да очертае образа на Раковски от едноименната поема, този „изключителен герой“ в безсмъртните Вазови възрожденци, за да открие толкова много и разностранни черти и прояви, преки романтически проникновения във Вазовия изобразителен стил, толкова много страни и прийоми на това действително романтическо претворяване на действителността в поемата. Затова пък определенията ѝ за други герои се задоволяват с най-общото. Ето примери: „В пророческия си екстаз сред усамотението на Атонската обител Паисий е носител на народностното съзнание, което не го откъсва от другите, а го свързва с тях.“ „Образът на Левски се покрива с образа на българския народ. . . Кочо е един от многото в епопеята на Перущица, опълченците на Шипка са един събирателен образ на народния героизъм.“

Най-интересно е разгледано творчеството на Пенчо Славейков. Тук Ганка Найденова проявява най-хубавите черти на своя изследователски метод: логическа последователност в аргументите, точност на израза, критическа страст на мисълта, която не се затваря само в сферата на общите теоретически постижения, а непрекъснато предизвиква една нова проблематичност на поставените въпроси, на докоснатите истини. Оригиналните ѝ идеи за творчеството на Славейков разширяват анализа, правят го действен и точен. Но и тук сред верните наблюдения, сред правилните оценки се прокрадват мисли и обобщения, които се противопоставят рязко на вътрешната логика в изложението, в застъпваните възгледи. Повечето от философските поеми на Славейков са „романтически“, щом в тях преобладава хероизацията на гордата личност , на творческата личност. В „настъпателния индивидуализъм“ на поета има твърде много „ницшеански настроения“, различни „ферменти“ от платонизъм, шопенхауеровски песимизъм и пр. Г. Найденова сериозно се учудва как в стихотворението „Незнайник“ Славейков е създал нови истини, които го свързват с бъдещото, но. . . „никъде не пояснява какви са били те“. Тя цитира последните му строфи:

Жив го ний виждахме. Де му е гроба?
Как и от що го сполетя смъртта? . . .
Вихъра вие — прозорци, врата:
ще ги изкърти. Чуй, слушай как тропа.

Вихър-невихър. Незнайнико бледен
тропа на нашата съвест, зове. . .
чужд на бащите, у нас синове
търси приют той — приюта последен. —

и заключава: „Няма съмнение — това е романтически автопортрет на поета, обвеян от тайнствената загадъчност, обгърнат от романтическия плащ на вечно скиталчество на духа, понесен от вихъра на живота към бъдещето, с което е свързана романтическата мечта на твореца пророк.“

Там, където Славейков е „ясен“, може да бъде реалист, но където е „тъмен“, става безусловно романтик. В стихотворения като „Богоборец“

и „Незнайник“ Славейков се отказвал „напълно и съзнателно от длетото на ваятеля“. А това естествено би трябвало да означава, че той отново става романтик, който „размива багрите в акварелна техника. Очертава контурите, без да ги запълня“ (стр. 223).

Интересно е как в изследването е разгледано творчеството на Пейо Яворов, тоя поет, когото Ганка Найденова познава най-дълбоко, най-всестранно. То започва с познатата теза: „У Яворов откриваме още в самото начало два успоредни потока: ярко критическо реалистичен и ярко романтичен“. И още: „Тези два потока колкото и да текат паралелно не остават изолирани един от друг“ (стр. 241). Поискала да ги види в тяхното единство, Найденова е склонна да разглежда стихотворения като „Арменци“, „На нивата“, „Градушка“, „Сизиф“ като произведения, които „изясняват романтическия образ на „чудака“, щом Яворовият Чудак може да се приеме като съответен „прототип“ на романтик от световната литература. Подобни увлечения могат да бъдат и неволни, и би било съвсем безсмислено да ги отбелязваме, ако не крият опасни симптоми като рецидив на чистопробен социологизъм. В такъв случай дори името на Яворовата стихосбирка „Подир сенките на облаците“ може да ни настройва към твърде произволни и прозрачни разсъждения: „Поетът в съзнанието на пресметливия еснафин от съвременната действителност е такъв безцелен и безсмислен скитник подир нереални блянове — пише Найденова. И наистина — какво общо можеше да има между сънищата за правда и свобода, за красота и борсовите спекулации, търговските обороти, „здравата“ земна логика на капитала? . . . Какво общо можеше да има между поета, който беше готов да загуби и главата си за „някакви идеи, и капиталиста, който залагаше на азартната банка и народа си за големи печалби“ (стр. 244).

Наистина — нищо общо!

Едва ли биха могли да се приемат като сериозни литературни аргументи и такива определения на Яворови стихотворения: „Яворов неслучайно обобщи образа на творческата личност в романтическия образ-символ на „отбруления лист“ . . . „В малкото стихотворение „Копнение“ той извезва романтическия герб на своето време — вечно безпокойство, достоен за кораба на Чайлд Харолд или на Летящия холандец“ (стр. 247).

При творчеството на Димчо Дебелянов Г. Найденова приема известното схващане на Стоян Каролев, разгърнато по-цялостно в първото издание на очерка му за поета: „по съзнание, по душевност Дебелянов е по-скоро романтик, отколкото реалист. . .“ Това й позволява да направи значителни наблюдения повече върху сатирата на поета, в които наистина има „романтически карикатури“ на действителността. Но и тук не е съвсем уместно да се доказва романтизмът на Дебелянов, като се сравняват две толкова различни произведения — стихотворението му, посветено на Пенчо Славейков, и „Панихида за поета П. К. Яворов“ от Гео Милев.

Най-добра възможност за очертаване творческия образ на поета-романтик ни дава творчеството на Христо Ясенов и Теодор Траянов. Тук анализите на Г. Найденова са особено ценни. Не всичко в поезията на Христо Ясенов е затворено в „картонения рицарски замък“ на собствената му стихосбирка „Рицарски замък“. И не всичко от „типичното“ творчество на тоя „саморазрушаващ се“ романтик представлява затворен „литературен стереотип“ на образа, според сполучливия израз на Минко Николов за него, за да ни го представи като истински „неоромантик символист“. Както и „символическите рецидиви“, отвоювани от романтизма в поезията на Траянов, не винаги създават само действителния „романтически образ-символ“ от неговия „Пантеон“ (Г. Найденова разглежда само тази книга на поета) — колко по-друга е „канонизацията“ на романтичното в неговите „Български балади“!

Един поет като Смирненски най-лесно може да бъде очертан — с всичките нужни „пропорции“ — като образ на романтическата творческа личност, при съответната победа на новия метод в творчеството му. Въпреки че се колебае между общите изводи и конкретните оценки, най-същественото от наблюденията на авторката води до интересни открития „за прераждането на дебеляновския несретник в един нов образ („Юноша“), за едно ново романтическо преображение на образа, макар и „с цялата своя недоизяснена сантименталност“ („Децата на града“).

При поезията на Никола Вапцаров Г. Найденова вижда „непримирима вражда с романтическия образ на поета“, защото преди всичко в нея се извършва една нова „деромантизация“ на живота, превърната в „страдание, протест, болка от прозата“ — при един съвършено нов лирически герой, подготвен за ново духовно преосмисляне на „вечните“ морални стойности в обществото.

Романтическият образ на творческата личност не може да се извежда строго познавателно и дедуктивно от живота и произведенията на писателите-романтици. Колкото и да откриваме присъствието му в живота и в литературата, ще остава нещо извън него: в сложността на проблемите за общността на идеите, творческите предпочитания, характера и възпитанието на таланта, вкуса, темперамента и пр. — в самата сърцевина на проблемите за инвидидуалност на творческата личност, таланта и светогледа, неотделими от активността на идеите, от спецификата на художественото майсторство, от всичко, чрез което се изразява жизнената неповторимост на едно творческо дело, неговата художествена пълноценност.

Трудът на Ганка Найденова постига в значителна степен изследователската си задача. Той поставя по нов, не винаги сполучлив, но интересен начин открити и неоткрити въпроси пред нашето литературознание и с това вече сам очертава една перспектива.

Светозар Цонев

НОВА КНИГА ЗА РУСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ

Подобни книги за литературните взаимоотношения събуждат у читателя понякога противоречиви мисли и оценки, защото твърде често в тях преобладава описателството, робското преклонение пред фактите, а безкрилата емпирична регистрация на документи, сами по себе си ценни, понякога заменя изследователското мислене на литературния историк. Нерядко изучаването на своеобразието на литературния процес в националните литератури или на самобитността на отделните художници на словото отстъпва място на еклектическото уподобяване и типологизиране на разнородни художествени явления и писатели.

В книгата на съветския българист Витали Злиднев „Извори на дружбата“ се чувствува обаче определен стремеж по-детайлно, по-задълбочено и научно по-точно да се подходи към сложните проблеми на литературните взаимоотношения. Забелязва се верен усет към спецификата на художествените явления във всяка национална литература и опит теоретически да се осмислят някои проблеми, свързани с литературните взаимовръзки и влияния.

Книгата, която съдържа седем очерка, е плод на дългогодишни изследвания на взаимоотношенията между руската, съветската и българската литератури. В първия очерк „Някои общи въпроси“, като използува достиженията на литературната наука в тази област, авторът прави опит теоретически и методологически да осветли различните страни на проблемата за литературните взаимоотношения. Отправна мисъл на изследователя е: вътрешните исторически и преди всичко художествени процеси във всяка национална литература обуславят възприемането на едни или други, естетически и художествени ценности от друга култура. Тези идеи или художествени принципи са били потребни на литературния процес, за да се развият породилите се нови тенденции в него, да се обогати художествената практика на писателите. Или както забелязва великият Гьоте, в опита на другите художникът може да види по-добре собствените си национални художествени проблеми. От това плодотворно методологическо положение произтича настойчивата необходимост да се изучава по-задълбочено своеобразието на литературния процес във всяка национална литература, винаги конкретно-исторически да се подхожда към спецификата и конкретните прояви на взаимните връзки между отделните култури.

Авторът вярно изтъква в тази връзка, че в историята на всяка национална литература взаимните влияния се проявяват по различен начин през отделните исторически периоди. Като приема тезата на съветския изследовател на източни литератури Н. И. Конрад, че влиянието върху цялостния художествен процес е по-интензивно в периоди на големи обществени промени, В. Злиднев илюстрира това с историята на руско-българските литературни взаимоотношения. Според него, в зависимост от подема на революционното движение три са етапите, в които се засилват взаимовръзките: първият — през 40—70-те години на миналото столетие, когато се формира нашата национална литература; вторият — в началото на 20-те години, когато се забелязва възходът на пролетарската литература и се утвърждава методът на социалистическия реализъм; третият — от началото на Деветосептемврийската революция до днес.

Може би тук авторът следваше по-обстойно и по-аргументирано да обоснове своята концепция и с наблюдения върху други литературни взаимовръзки.

Недостатъчната убедителност, която поражда у нас подобно гледище, се получава и от това, че не се детайлизира характерът на влиянието през отделните периоди. Струва ни се, че през годините на революционните промени взаимовлиянията на една литература с друга действително се ускоряват, защото писателите търсят нови форми и естетически принципи, дори вземат цялостни образи и художествени решения, за да осмислят естетически измененията в обществено-политическия живот. А това ги отправя преди всичко към чуждестранния художествен опит, тъй като нямат свой. И то към онзи, който най-адекватно би отговорил на задачите и времето. Когато след това литературата създаде своя традиция, тя усвоява влиянието не така интензивно. То повече е резултат на индивидуални художнически предпочитания. Ако при първия случай въздействието е насочено към възприемане на общи принципи, в годините на „еволюционното развитие“ на

В. Злиднев. Извори на дружбата, С., 1969, 370 стр.

обществено-политическия живот то е овладяване на различни художествени форми и отделни индивидуални стилове.

Нека си спомним като пример значението на съветската литература за нашата следдеветосептемврийска революция. Първите години след историческите промени нейното въздействие бе повече да формира в условията на социалистическото изграждане новото светоусещане на всеки български писател и да ускори цялостното направление на националната ни литература — овладяване принципите на социалистическия реализъм. През втората половина на 50-те и 60-те години влиянието се усеща не така интензивно и масово. Но същевременно то се трансформира и задълбочава, защото има за цел да обогати общите принципи с нови форми и новаторски решения. Всичко това модифицира и интереса на писателите. Погледът вече е обърнат не към цялата съветска литература, а към ония индивидуални стилове и методи на отделни съветски автори, които импонират на тяхната индивидуалност.

Тия разсъждения ни навеждат на мисълта, че може би тук авторът на книгата заслужаваше да анализира по-богат фактически материал, за да докаже убедително своята теза.

В. Злиднев по-нататък изяснява различните аспекти, типове и форми на литературните взаимоотношения. Той намира, че те могат да се проявяват и в плана на „възприемането на отделни художествени форми, и в усвояването на определени естетически принципи". И тук изследователят предупреждава, че формите и типовете на литературно влияние се предопределят от вътрешните национални процеси през различните исторически периоди. Всяка национална литература възприема онзи художествен опит, който съответствува на нейните тенденции в определено време. Затова, подчертава В. Злиднев, културните връзки се видоизменят, обхващат по-широк кръг писатели — в едни периоди едни в други — нови, довеждат до раждане и развитие на нови литературни жанрове, обогатяват идейно и художествено националната литература.

Не бива да се забравя, че значимостта се определя и от художествената традиция, от художествените завоевания в дадена национална литература. Влиянието например на руската и френската литератури върху някои по-малки култури от типа на нашата между другото трябва да се търси и в този факт, че те имат богати художествени традиции и големи творчески личности.

В. Злиднев в следващите редове характеризира типовете литературни връзки. По своя характер те биват контактни и историко-типологични. Според него, при изследването на контактните взаимоотношения трябва да се различават: „а) въздействието (или възприемането) на определени обществени идеи; б) възприемането и усвояването на определени творчески принципи; в) възприемането на отделни художествени средства, прийоми, мотиви."

Авторът правилно въстава срещу гледищата на някои съветски изследователи, които дирят причините за типологичната общност на художествените явления в различни национални литератури само в историческото сходство, а забравят специфичните, художествените закономерности, които предопределят по същество пораждането на едни и същи тенденции в световния литературен процес.

Спряхме се по-определено върху теоретико-методологическите проблеми, които авторът засяга в първия очерк, защото намираме редица мисли за плодотворни, заслужаващи вниманието на литературната общественост. Тези принципи и този методологически подход изследователят прилага в конкретните изследвания върху литературните взаимоотношения между руската и българската литература. Това особено проличава в очерка „Октомврийската революция и литературния процес в България". Макар В. Злиднев да не разглежда първи тази тема, с една прецизност и конкретност той е показал ролята на октомврийските идеи в новите исторически условия на революционния подем у нас за нашата литература — за творческата еволюция на някои писатели, за модификация на литературните течения, за утвърждаването на нови теми, литературни жанрове и художествени принципи.

Идеите на Октомври са въздействували върху съзнанието на нашите писатели непосредствено и чрез революционния процес в България, възприемали са се и чрез съветската литература. Като се позовава на изказването на редица български поети и белетристи, В. Злиднев стига до заключението, че тези идеи са били източник за творческо вдъхновение на честните художници на словото. Затова проблемата за октомврийската литература има важно теоретическо, методологическо и историко-литературно значение.

Авторът е съсредоточил най-напред своето внимание върху ролята на октомврийските революционни идеи за развитието на литературните течения. Благотворно е влиянието на революционното движение вътре в страната и творческото въздействие на съветската култура за възхода на групата на пролетарските писатели (Д. Полянов, Хр. Смирненски, К. Кюлявков). Именно сега се утвърждават принципите на социалистическо-реалистическото изкуство, чийто талантлив родоначалник става Хр. Смирненски. И в творчеството на писателите-реалисти се забелязват нови елементи. Угаснал е националистическият пристъп, изкуствено поддържан през време на войната. Сега майстори на словото от общодемократическото направление (Г. П. Стаматов, Елин Пелин, А. Страшимиров) подлагат на унищожителна критика обществените и нравствените устои на буржоазното

общество. Много точно е видяна ролята на съветската поезия (А. Блок и Вл. Маяковски) за преодоляване декадентството у Христо Ясенов, Гео Милев, Емануил Попдимитров.

Гражданските и естетическите идеали на болшинството български писатели са били обърнати към новия свят, към новата съветска литература. Развитието на новите идеи и принципи в прогресивната ни национална литература е предизвикано от естетическото овладяване на съветския опит. В естетически план авторът вижда този възход и като обогатяване с нови художествени изразни средства. „По-богати са станали — пише той — изобразителните средства в поезията (революционна символика, експресия на израза, ритмика на движението и порива), изменил се е характерът на нейното съдържание. Поетите започват по-често да се обръщат към изобразяване борбата на народните маси, към най-важните проблеми от националната история."

С подема на революционното движение, изтъква изследователят, в българската литература властно навлиза темата за Октомврийската революция, по-голяма широта придобиват идеите на пролетарския интернационализъм, основаващи се на развитието на българо-съветската взаимност. Вдъхновените стихотворения на Хр. Смирненски за Съветска Русия, за Москва, за Червената армия по новому интерпретират старата тема за българо-руската дружба и стават ядрото на социалистическото светоусещане на поета, спомагат за формиране метода на социалистическия реализъм у нас. Заедно с това големият интерес към революционните процеси и към поезията в Русия предизвикват създаването на новаторски произведения в литературата ни („Септември" на Гео Милев).

Изследователското начало на автора се проявява и в това, че той не схематизира влиянието на Октомврийската революция върху нашия национален художествен процес, а показва как се трансформира тази тема през втората половина на 20-те и 30-те години в прогресивната ни литература. Ако в началото на 20-те години темата за Октомври е изразена като поетичен възторг от събитията в Русия, по-късно тя се модифицира като тема за Съветския съюз. Затова сега постиженията — икономически и културни — на великата социалистическа страна са обект на редица документални очерци, които разширяват границите на жанровете, внася се и по-голяма широта в националната ни проза. В поезията пък се прославя трудът на съветските хора, геройските подвизи на съветските летци. Появяват се стихове, посветени на А. Пушкин, М. Горки, като изразители на напредничавите идеи на руския народ. В образа на лирическия герой се въплъщават сега не само прогресивните идеали на българския революционер, но и чертите на бореца-интернационалист, на когото са скъпи завоеванията на социалистическата революция в Русия. Така вътрешно националната тема става немислима без идеите на Октомври, като самата тема за Съветския съюз се видоизменя, за да стане съставна част от идейното формиране на националните образи на комунистите в литературата („Селкор" от Г. Караславов, „Село Борово" от Кр. Велков). Темата за Октомврийската революция, заключава авторът, органически враства и обогатява вътрешния национален художествен процес.

Очеркът „Руско-българските литературни връзки 1918—1944 г." насочва читателя към новите качествени особености при възприемането на руската литература в България, предизвикани от измененията в литературния живот след Първата световна война. Като изследва разнообразните връзки на българските писатели с руските и съветските художници, В. Злиднев доказва, че нашите пролетарски писатели проявяват по-голям интерес към пролетарските съветски поети от Пролеткулта и „Кузница". Те са превеждали техните произведения, а по-малко внимание са отделяли на класическата руска литература. Писателите от реалистичните течения живеят с изтъкнатите писатели на руската класика и били неутрални към съветската литература. Поетите-декаденти пък се занимават с творчеството на руските символисти — В. Брюсов, А. Блок и др., следейки за тяхната творческа еволюция. Те първи се заинтересували от творчеството на В. Маяковски.

През периода на 30-те години, говори В. Злиднев, съществено се изменя и отношението към съветската поезия. Кръгът на авторите се разширява. Революционните поети обръщат сега по-голямо внимание на Вл. Маяковски, Е. Багрицки, А. Безименски, А. Жаров, С. Есенин, Н. Тихонов, М. Светлов и др.

Друга отличителна черта на руско-българските литературни отношения, както изтъква авторът на книгата, е, че към творбите на съветските писатели повишен интерес се проявява от писателите-демократи Ст. Загорчинов, Й. Йовков, К. Константинов, Е. Багряна, А. Страшимиров и др. „В този факт — развива своята мисъл В. Злиднев — следва да се види не само нарастващата популярност на съветските книги, но и вътрешната потребност на самата българска литература, стремяща се към различни форми на реалистичното изкуство. . . В това стремително развитие на новите форми, жанрове, художествени принципи писателите се опират както на националния опит, така и на достиженията на съветската литература."

Новото е, че заедно със съветската литература се търси и художественият опит на руската класика, към която вече се обръщат не само писателите-демократи, но и художниците социалистически реалисти.

Навсякъде, когато В. Злиднев изследва влиянието на руската литература в междувоенния период, показва как то се определя в зависимост от вътрешните исторически

закономерности и художествени особености на литературния процес.

Интересното в очерка „Г. Бакалов и неговата роля за разпространението на руската съветска литература“ е това, че авторът убедително, като се позовава на новооткрити в архивите документи, показва етапите на еволюцията в обществените и естетически възгледи на Г. Бакалов под влиянието на руската култура и руската естетическа мисъл. Първо, той смята, че преодоляването на вулгарно-социологическото разбиране за изкуството у Г. Бакалов започва не през 1932 г., а значително по-рано. Този преход се извършва като движение от идеите на Г. В. Плеханов към идеите на В. И. Ленин. Второ — непрavилните естетически възгледи на големия български марксист се проявяват до 30-те години не толкова в теорията и не в неразбиране характера на социалистическото изкуство, а преди всичко в недооценка значението на писателите-демократи, тяхната роля в нашата литература през 20-те години. И на тази основа се проявява нихилизмът към българското литературно наследство. Трето, от Лениновото наследство Г. Бакалов най-напред усвоява онези трудове, които разглеждат тактиката и стратегията в революционната борба, философските съчинения, а едва по-късно естетическите възгледи на Ленин.

Изменението в естетическите възгледи на Г. Бакалов, пише В. Злиднев, оказва влияние и върху оценката на редица писатели от руската класика и българското литературно наследство.

През ранния период, когато авторитетът на Г. В. Плеханов е бил непоклатим, Г. Бакалов твърде опростено и схематично-социологически тълкува творчеството на колосите на руската литература А. С. Пушкин и Л. Н. Толстой. В художественото дело на Н. Некрасов той вижда преди всичко заложените в него политически идеи. По-късно авторът на „Руските книги и нашата интелигенция“, „Руското идейно влияние в България“ започва с по-широк естетически подход да оценява и художествената страна в наследството на руските класици. Той вече прави опит да анализира откритията на Л. Н. Толстой и в сферата на художествените принципи, дири красотата в поезията на Н. Некрасов в дълбочината на чувствата, в полета на въображението.

Г. Бакалов, изтъква изследователят, с радост приема раждането на съветската литература, нейните обновителни естетически идеи и принципи.

Авторът на „Беседи за изкуството“, преводачът на „Какво да се прави?“ от В. И. Ленин, е бил един от първите български литератори, който се е стремял да покаже органическата връзка между руската и съветската литература, естетическите идеи, които новото изкуство в Съветска Русия онаследява и развива.

Г. Бакалов превежда руските пролетарски поети — Н. Гастев, В. Кирилов, възторжено възприема „Дванайсетте“ от А. Блок. През 30-те години той високо цени романите „Железният поток“ от А. Серафимович, „Цимент“ от Ф. Гладков, „Разгром“ от А. Фадеев, „Тихият Дон“ от М. Шолохов, поезията на Вл. Маяковски, Н. Асеев, Д. Бедни и др.

В очерка „Връзките на Л. Стоянов с руската и съветската литература“ авторът проследява ролята на руската и съветска култура за творческата еволюция на българския писател. Плодотворността на тия връзки В. Злиднев прави опит да открие в публицистиката и преди всичко в оригиналното творчество на Л. Стоянов.

Л. Стоянов се интересува от руската класика, а по-късно и от съветската литература, през целия свой живот. Той е преводач, пропагандатор, интерпретатор на творчеството на А. Пушкин, М. Лермонтов, Н. Гогол, Л. Н. Толстой, на В. Брюсов, А. Блок, М. Горки, А. Толстой и др.

В. Злиднев много детайлно проследява модификацията на интересите у Л. Стоянов към едно или друго произведение на руските автори в пряка зависимост от общественополитическата обстановка и творческа еволюция на нашия писател. Той посочва няколко примера. Така, когато българският прозаик търси отговор на въпроса за съдбата на личността и човешката индивидуалност в буржоазното общество и смисъла на живота и изкуството (в началото на 30-те години), тогава той превежда художествените творби на Ф. Достоевски „Село Степанчиково“, „Записки от мъртвия дом“ и др. В публицистиката на Л. Стоянов също се забелязва през различните периоди нееднакво тълкуване на творчеството на Ф. Достоевски. Ако в началото на 20-те години авторът на „Холера“ защищава идеалистическите елементи във възгледите на големия руски писател (за това, че всички носят вина, за необходимостта от смирение и морално усъвършенстване), то през 30-те години той вече полемизира с Достоевски, като от морално-етическите християнски проблеми преминава върху анализ на социалните противоречия, вместо абстрактния хуманизъм търси хоризонта на действения революционен хуманизъм. Еволюцията във възгледите на Л. Стоянов и естетическите му концепции са показани и върху анализа на преводи („Демон“ от М. Лермонтов), правени през различни периоди и върху повестта „Сребърната сватба на полковник Матов“. В първия превод на „Демон“, извършен през символистическите години на Людмил Стоянов, преводачът засилва символистични изразни средства от арсенала на декадентската безпредметност. Във втория превод, направен в началото на 40-те години, се усеща стремежът към по-реалистични изразни средства, разширяващи образа в естетически план.

Творческото сближение на Л. Стоянов със съветските писатели М. Горки, В. Маяковски и А. Толстой оставя дълбоки следи върху оригиналното творчество на българския писател. Докато В. Злиднев добре доказва с анализа на „Сребърната сватба на полковник Матов“ влиянието на Ф. Достоевски и Л. Н. Толстой, то влиянието на съветските майстори на словото не е изследвано, т. е. с какво те обогатяват оригиналното художествено дело на Л. Стоянов.

В другите два очерка — за А. Златаров и Н. С. Державин — изследователското начало спада, преобладава документалната фактография.

Няма да сгрешим, ако в заключение на този кратък отзив за голямата книга на В. Злиднев подчертаем още веднъж изследователското търсене, конкретното научно изследване на литературните връзки между руската и българската литература. И затова книгата „Извори на дружбата“, наред с някои други от български автори, насочва в по-вярно русло изследванията в тази област.

Влъчко Кунчев

ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ РАБОТАТА НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕТАТУРА ПРИ БАН ПРЕЗ 1968 И 1969 ГОДИНА

Доклад, изчесен от директора на института Стойко Божков

Като пристъпваме към преценка на дейността на института за 1968 и 1969 г. необходимо е да припомним основните принципи, върху които сме се стремили да организираме тази дейност, както и изходните позиции, от които сме се ръководили. Да извършим това ни задължава не само положението ни на институт, който е призван да осъществява политиката на Българската комунистическа партия в областта на литературната наука, но и фактът, че ние се отчитаме непосредствено след като нашият народ направи радостна равносметка на победния свой път в изграждането на социалистическото общество за изминалите 25 години. Ние не можем да не се чувствуваме горди от завоеванията на трудовите хора, от успешното решаване на най-сложни и трудни въпроси на духовното издигане на нашата социалистическа нация, от големите успехи на нашата наука и култура, от истинския златен век на техния всестранен разцвет. И заедно с това — да ге чувствуваме тъкмо сега необходимостта да преценим нашата работа от повишените изисквания, които тези постижения поставят пред нас.

През изтеклите две години ние работихме в атмосферата на повишените изисквания към българската литературна наука от Деветия конгрес на партията и ясните творчески задачи, които са поставени от решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП, от неговия Септемврийски пленум, от решенията по идеологическите въпроси и по-специално от решенията за борбата срещу идеологическата диверсия на империализма и забележителната реч на др. Т. Живков през отчетната конференция на Софийския комсомол. Ако от първите три документа за нас произтичат главно общо методологически и научно-организационни задачи, свързани с концентрацията на научноизследователските ни планове върху най-важните проблеми на литературната наука, то последните две ни поставиха конкретни задачи и проблеми, напомняйки ни задълженията да укрепваме нашата наука като силно оръжие за осъществяване на нашия комунистически идеал. Поставените от др. Т. Живков задачи пред литературната критика във връзка с по-нататъшното развитие на художествената литература важат в още по-голяма степен и за литературната наука, която е призвана да изработва марксистко-ленински критерии за преценка на литературните явления в миналото и в нашата съвременност, за анализиране на процесите в съвременната литература, като ги преценява от гледна точка на задачите на социалистическото строителство. Наред с това — да улеснява читателя във възприемането на художествените ценности и да възпитава у младото поколение чувството за хубаво и красиво, за правда и обществен прогрес.

Важен момент в общия духовен живот на прогресивното човечество през тези две години бяха решенията на Московското съвещание на комунистическите и работническите партии. Изработвайки общата стратегия и тактика на класовата борба в съвременната епоха, те обърнаха особено внимание на интернационалните задължения на интелигенцията и специално на нашите големи задачи във връзка с необходимостта да се пресича буржоазното идейно влияние, както и идейното влияние на сектантството и догматизма, на опортюнизма и ревизионизма върху художествената интелигенция, за да се сближава нейното творчество с народните маси и с революционното движение.

Особено важни за нас бяха ясните постановки в редица партийни документи за патриотичното и интернационалното възпитание на подрастващото поколение. Те ни задължават да направим с нашите марксистко-ленински преценки на литературните явления достояние на младото поколение всички духовни ценности, създадени от талантливите творци на литературата ни, да ги освободим от буржоазни извращения в миналото и да ги защитим от съвременни фалшификатори и идеологически спекуланти.

Всички тези решения ни задължават:

правилно да определим проблематиката, която да разработва нашият колектив;

добре да съсредоточим силите на отделните научни сътрудници с оглед максимално да се използуват техните знания и творчески възможности;

да организираме така творческия процес, че в максимално най-кратък срок да се

завърши научноизследователската работа по определена научна задача;

резултатите от нашата работа да попаднат в ръцете на читателя, когато ще изиграят максимално своята роля в неговия творчески или идеен растеж.

Трябва да изтъкнем във връзка с това, че ние се отчитаме за дейността ни през юбилейната 25-годишнина, че българското литературознание тъкмо през годините на социализма постигна значителни успехи в разработването на някои важни теоретически проблеми, както и в осветляването на историята на българската литература и на съвременни литературни явления. Особено оживление в литературната наука се получи във връзка с осъществяване на априлската линия на партията за творческо отношение към изникващите от живота проблеми, за преодоляване на схематичното и догматично отношение към действителността. Тъкмо през този период нашият колектив се насочи към написване на четиритомната история на българската литература, към разработване на редица актуални въпроси на старата българска литература, към по-широко интерпретиране на литературния процес през Възраждането, към вникването в някои специфични явления на литературата след Освобождението и за коригиране на ограничителните тълкувания от позициите на вулгарния социологизъм на значителни художествени ценности, към по-задълбочени оценки на пролетарско-революционната ни литература и по-специално на творчеството на Хр. Смирненски и писателите от 30-те години, към разработването на някои специфични проблеми на литературата и по-специално на някои проблеми на майсторството и поетиката, към изясняване генезиса и непрекъснатото обогатяване на социалистическо-реалистическата ни литература, към значително по-конкретна и научно обоснована критика на главните насоки на буржоазното влияние върху литературата, като идеите за дехуманизацията, дегероизацията, деидеологизацията, апологията на модернизма и авангардизма и пр. Макар и осъществяван с известни временни трудности в отделни случаи, този процес на творческо прилагане и развитие на марксистко-ленинската литературна наука е единствен подход за правилното разрешаване на научните и художествени проблеми на нашето съвремие.

И като преценим от тази гледна точка развитието на българското литературознание през изминатите години и особено през последните две години, не можем да не отбележим радостното явление, че най-изтъкнатите членове на нашия институт са реализирали една значителна научна продукция, която намира висока оценка и широк отзвук както у нас, така и в чужбина.

Ние с особено задоволство отбелязваме научната активност на уважавания от всички нас акад. М. Арнаудов, който в тази зряла възраст съумя да подготви и публикува големи научни приноси, като монографиите за Л. Каравелов и К. Христов.

Не можем също така да не подчертаем, че през 1969 г. акад. П. Зарев бе удостоен най-високото отличие в нашата страна — Димитровска награда — за труда му „Панорама на българската литература", една творба, която е реализирана в творческата атмосфера на нашия институт. През 1969 г. той издаде и книгите „Преобразена литература" (засягаща развитието на най-големите ни писатели в периода на социалистическото преустройство на страната) и „Структурализъм, литературознание и естетически идеал" (в която воюва за марксистко-ленинска оценка на литературата против естетиката на буржоазния структурализъм и естетика). Голяма активност през последните години проявява и акад. П. Динеков, който публикува книгите „Из историята на българската литература", „Между свои и чужди", „Възрожденски страници(" (т. I и II), „Из старата българска литература".

Чл.-кор. Е. Георгиев издаде книгите „Български образи в славянските литератури" „Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие" и „Кирил и Методий".

Чл.-кор. Г. Цанев започна издаването на поредицата „Страници от историята на българската литература".

Акад. Г. Караславов, наред с голямата си писателска продуктивност, публикува и книгата „Близки и познати" — мисли и спомени за най-изтъкнати български писатели, която има стойност и като документ за тези писатели, и като преценка за тяхното творческо и обществено дело.

Макар че са написани и издадени извън плановете на института, тези книги са създавали всяка по своему съответна мярка и атмосфера в творческата дейност на нашия научен колектив. Тяхното споменаване в отчета на института в този смисъл не е формално.

Най-важният въпрос, който нас ни интересува, когато преценяваме дейността на института през изминалите две години, безспорно се отнася до постигнатите резултати от плановата научноизследователска работа, имат ли тези резултати значение за литературната наука, какво влияние оказват върху съвременника.

През 1968—1969 г. институтът е работил върху три направления в литературната наука: история на литературното развитие, теоретико-методологически въпроси на литературата и на литературния процес, сравнително изучаване на славянските и други литератури и връзките между тях.

С определянето на тези три направления се направи опит да се внесе по-голяма целенасоченост и проблемност в научноизследователската работа на института.

В рамките на тези три направления се разработват общо 7 проблема с 31 теми за 1968 г.

и 6 проблема с 27 теми за 1969 г. При преработването на плана за 1970 г. проблемите и темите бяха още намалени, като не се допусна включването на нови индивидуални теми. Като се вземе общият брой на научните сътрудници в института, не може да не се изтъкне, че работата по толкова много теми е нереална: в плана се крият възможности за неизпълнение и неспазване на принципите, които споменахме по-горе и възможности за неефективна организация на научноизследователския труд. Това е едно лошо наследство, срещу което ръководството на института се бори години наред, но все още не може решително да го измени.

Каква е проблематиката в институтския план?

Общо взето тя обхваща основни проблеми на литературната наука. Така напр. по първото направление се разработват четиритомната история на българската литература, приемствеността в българската литература, развитието на българския исторически роман след Първата световна война, Речник на българската литература, изследвания върху творчеството на Хр. Смирненски и Н. Вапцаров, история на българската литературна наука и критика и др.; разработват се още редица въпроси на съвременния литературен процес. В теоретико-методологическото направление основен проблем е социалистическият реализъм, по-специално методологически, жанрови и стилови особености на социалистическия реализъм, историческа поетика на българската литература, проблемът за човека в литературата с оглед на борбата с буржоазното влияние върху литературата. В основата на сравнителното изучаване на литературата стоят проблемите на връзките на българската литература с руската и съветската литература, както и някои общи въпроси на сравнителното литературознание. В плана е предвидено издаването на редица паметници на старата българска книжнина.

Наред с тези важни задачи обаче в плана фигурират и някои малки теми, които се изчерпват с една статия или портрет без особени приноси за науката.

През 1970 г. институтът прави решителни стъпки за по-голяма концентрация на научните сили върху основните проблеми; окончателно завършване на двата последни тома от История на българската литература, завършване на том I и II от Речника на българската литература, върху проблемите на социалистическия реализъм и проблеми на съвременната литература, върху историческата поетика в българската литература, съветско-българските литературни връзки, издаване съчиненията на Климент Охридски.

Погледнат откъм концентрацията на кадровия състав, нашият план за 1968 и 1969 г. отразяваше в значителна степен господството на индивидуалистическия подход на сътрудниците към института. След категоричните нареждания на ръководството на академията по повод решенията на Юлския и Септемврийския пленум на ЦК на БКП и особено с оглед изпълнение на решението за работата на института във връзка с речта на др. Т. Живков пред комсомола, в началото на 1970 г. ние отново трябва да проверим нашия план и да определим работата на всеки един от сътрудниците.

И сега, особено във връзка с историята на българската литература и тематичните сборници ние привличаме значителен брой научни работници от висшите учебни заведения и критици. Следва да обсъдим обаче как още по-тясно да свържем нашата научно-организационна работа по основни проблеми с катедрите на университета, за да избегнем дублирането и за да осъществим обща концентрация на силите по основните насоки.

*

Преценявайки резултатите от изпълнението на плана за изминалите две години, ние можем да кажем, че нашата литературна наука се обогати със значителни приноси. Тези приноси тласнаха по-напред теоретическата и методотогическата основа на нашата наука, свързаха изследванията по-непосредствено с нуждите на общественото и художественото развитие на нашия народ, с тях институтът по-активно участвува в съвременната идейна и обществена борба за изграждане на новия човек на нашето социалистическо съвремие, за формирането на съзнанието на нашия съвременник в патриотичен и интернационалистически дух, за приближаването му до красивото и възвишеното, което художествената ни литература е създала.

ПРИНОСИ ПО НАПРАВЛЕНИЕ ПЪРВО: ИСТОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРНОТО РАЗВИТИЕ

Постиженията на научния колектив на института по това направление засягат основни периоди от развитието на българската литература.

През отчетната година Научният съвет на Института за литература обсъди и прие за печат том I от изданието „Климент Охридски. Събрани съчинения“, съставен и редактиран от Боню Ангелов, Кую Куев и Христо Кодов. Това издание е несъмнен успех на българското литературознание. Чрез него за първи път старобългарският писател Климент Охридски е представен с всички свои произведения, едни от които са запазени в многобройни преписи далеч от нашата страна, главно в Русия. Изданието има научно и по-широко национално значение — то предлага убедителни аргументи не само за горещото родолюбие на Климент и блясъка на таланта му, но също и за широката популярност на основните произведения на старобългарската литература, за българския народностен ха-

рактер на Климентовото дело. Том I от това издание е под печат. Успешно протича и работата над останалите два тома — предстои да бъде обсъден том трети.

1969 г. бе юбилейна за славянската и българската култура. Бе отбелязана 1100-годишнината от смъртта на Константин-Кирил Философ. По този случай бяха проведени специални изследвания, организатор на които бе Институтът за литература. Голям колектив от езиковеди, литературоведи, историци и изкуствоведи всестранно осветлява епохата и делото на този виден български и славянски учен и проповедник, създател на славянската азбука и борец за обществен прогрес в Европа през IX век. Изследванията бяха издадени в специален сборник. Най-общо работите в сборника обхващат четири дяла: въпроси около характера на Кирило-Методиевата дейност и връзките ѝ с историята на българската народност и държава; литературни паметници за живота и делото на Кирил и Методий; езикови въпроси около Кирило-Методиевото дело и старобългарския език и други някои по-частни въпроси. Изследванията възсъздават широката картина на обстановката, в която се заражда делото на солунските просветители, проследяват обстойно и аналитично неговия прогресивен характер, изграждат се на богата фактическа основа и с разнообразна аргументация. Особено задълбочено и на високо научно ниво са разгледани връзките на това дело с историческата съдба на българската народност и ролята на България за спасяването и укрепването на Кирило-Методиевите традиции. Сборникът дава представа за авторитетната дума на славистичната наука по отношение на големите заслуги на българската държава през IX—X в. за запазването на Кирило-Методиевите принципи, за високите постижения на българската култура в ранното средновековие и за влиянието ѝ върху славянския свят, за същността на Кирило-Методиевия, т. е. старобългарския, език. Резултатите от изследването са несъмнена крачка в проучването на Кирило-Методиевата проблематика, нов принос на българската наука в тази централна за славистиката научна област.

Това дело се осъществи при добра съгласуваност между специалистите от академичните институти и висшите учебни заведения и в научно-организационно отношение показва предимствата на проблемния принцип при организация на научната работа.

От 21 до 23 май 1969 г. в София се състоя симпозиум, посветен на тази годишнина на старобългарската книжнина. Негови официални организатори бяха Българската академия на науките, Софийският университет „Климент Охридски“ и Висшият педагогически институт „Кирил и Методий“ — В. Търново. Работата на симпозиума беше подготвена обаче главно от Института за литература. Начело на организационния комитет стоеше акад. П. Динеков, а като негови членове — чл.-кор. Ем. Георгиев, проф. Б. Ст. Ангелов, проф. К. Куев.

В симпозиума взеха участие специалисти от СССР, Великобритания, Франция, Полша, Румъния, Гърция, Италия, ГДР, Унгария, Швеция. На заседанията в големия салон на БАН бяха изнесени 27 доклада и научни съобщения, засягащи различни аспекти на Кирило-Методиевата проблематика — лингвистични, литературно-исторически, исторически, археоложки и пр. От чуждестранните слависти с доклади се представиха: проф. д-р П. Кирай (Будапеща), проф. Фр. Славски (Краков), проф. Р. Оти (Оксфорд), проф. д-р Б. Мериджи (Милано), ст. н. с. Л. П. Жуковская (Москва), доц. Л. Мошински (Торун), проф. Е. Кирилюк (Киев), доц. д-р Г. Михаила (Букурещ), проф. Ал. П. Каждан (Москва), проф. А. Е. Тахиаос (Солун), монсеньор П. Л. Юилие (Париж). Приветствени слова към участниците в симпозиума и към българската общественост поднесоха проф. Р. Триомф (Франция), проф. Г. Якобсон (Швеция) и проф. П. Новотни (ГДР).

В поредицата от прояви, с които културната общественост в целия свят изрази почитта си към епохалното дело на Константин-Кирил, симпозиумът в София се откроява с международната си представителност и с авторитета си на научен форум. Разнообразната проблематика и високото научно равнище на изнесените от българска страна доклади доказаха още един път, че дългогодишните традиции на българската наука в изследването на многостранното Кирило-Методиево дело продължават да се обогатяват с ценни, задълбочени проучвания. Очертано беше състоянието на Кирило-Методиевата проблематика до наши дни, показани бяха връзките на Кирило-Методиевото дело с българската народност, българската литература и култура, както и мястото му в историята на общочовешката култура. Осветлени бяха редица по-частни въпроси: за старобългарския хомилиар и изследването на Кирило-Методиевия език, за неизвестните досега в славистиката палимпсестови части на Зографското евангелие, за синтактичните функции на старобългарските наречия, за Кириловия химн в чест на Климент Римски и др. Проследена бе и връзката на Кирило-Методиевото дело с демократичните движения в средновековна България. По различен път, с данни от най-равнообразно естество както българските, така и чуждестранните учени обосноваха дълбоката и неразривна връзка на Кирило-Методиевото дело с България, показаха ролята на българската народност в културното самоопределение на славянството и в създаването на самобитната славянска култура.

Като цяло резултатите от научната работа на симпозиума и издаденият сборник с изследвания „Константин-Кирил Философ“ трябва да бъдат окачествени като значителен принос

в изследването на Кирило-Методиевите въпроси и в развитието на славистиката изобщо.

Приноси в изясняването на някои въпроси на старобългарската литература съдържат и някои извънпланови публикации на сътрудници на института, особено книгата на Емил Георгиев „Кирил и Методий“ и книгата на Боню Ангелов „Борба за делото на Кирил и Методий“.

Резултат от съвместната работа между Института за литература при БАН и Института за руска литература в Ленинград (Сектор древноруска литература) представлява трудът на Ю. К. Бегунов „Козма Пресвитер в славянских литературах“. В неговата подготовка от съветска страна взе участие акад. Лихачов, а от българска акад. Петър Динеков. Това е ценен приносен труд в науката за старата българска литература, който въвежда нови 25 преписа на Беседата и подробно изследва нейното възникване, нейното разпространение в Русия и Сърбия. Както чисто текстуалната част на труда, така и изследователската му допринасят за широкото и аргументирано осветляване на редица важни частни и по-общи въпроси на старобългарската литература.

През 1969 г. институтът подготви и даде за печат специален том от изследвания в чест на 90-годишнината на акад. Михаил Арнаудов. В него са поместени общо 43 изследвания по въпроси из научноизследователската област на юбиляра. Написани в по-голямата си част от сътрудници на института, те осветляват важни теоретико-методологически, историко-литературни, фолклорни и културно-исторически въпроси: за психологията на литературното творчество и някои основни литературни направления, за отделни моменти от развитието на българския исторически роман или пък за отделни страни от творчеството на Вазов, Ботев, Каравелов, Шилер, Тургенев, Леонов и други български, руски и европейски писатели; за отличителни черти на българския фолклор, за взаимоотношението ни с други народи и пр. Така комплектуван, сборникът представлява положителен факт от научноизследователската дейност на института и отразява някои от резултатите на тази дейност.

В приетия за печат труд на Дочо Леков „Проблеми на българската белетристика“ се осветляват важните въпроси за националната самобитност на българската възрожденска белетристика и влиянията, които изпитва, за мястото на фолклора в нейното развитие, за нейния художествен стил и език. В разглеждането на тези и подобни на тях въпроси авторът анализира богат фактически материал, доуточнява някои от констатациите в предходни изследвания и представя по-пълно в историко-литературен план развитието на белетристичния жанр в българската възрожденска литература.

На проблемите на българската белетристика през Възраждането е посветен и трудът на Илия Конев „Белетристът Каравелов“. В изследването се дава ново решение на въпроса за началото на белетристичния жанр и мястото на Каравелов в това начало, за същността на революционния хуманизъм на писателя и неговия принос в сръбската литература; за някои типологически паралели с румънската литература и идейно-художественото единство на повестите от последния период на живота му.

Излиза от печат т. III от академичното издание на съчиненията на П. Р. Славейков, съставен от Соня Баева. Тук са събрани печатаните и непечатани автобиографични материали на П. Р. Славейков, биографиите, които той е написал за редица видни дейци на българското възраждане, разкази и описание за исторически събития и др. Една част от тези творби на Славейков се печатат за първи път. Томът е придружен с богат научен коментар, чрез който се прави в много отношения нов принос за изучаване живота и дейността на П. Р. Славейков.

Приет бе за печат т. III от Избрани произведения на Ив. Шишманов, подготвен от Георги Димов; томът съдържа лекциите на Иван Шишманов по западноевропейските литератури през XVIII век, които се разчитат и публикуват за първи път.

Приноси в изучаването на живота и творчеството на Иван Вазов се съдържат в издадената монография на Величко Вълчев „Иван Вазов. Жизнен и творчески път“. Това е цялостно изследване за живота и литературната дейност на народния поет. Въз основа на многобройни нови и малко известни материали са осветлени отделни периоди от творческата биография на Иван Вазов, изяснени са идейните му и художествени позиции.

Някои важни страни от живота и творчеството на Христо Смирненски бяха осветлени в изнесените доклади и съобщения на научната сесия, организирана през 1968 г. от института по случай 75-годишнината от рождението на поета. Творчеството на Смирненски бе разгледано в съотношение с естетиката на символизма и бе изтъкната естетическата несъвместимост на поетиката на модернизма и социалистическия реализъм. Върху основата на анализа на творчеството му бе посочено значението на пролетарския поет за утвърждаването на метода на социалистическия реализъм в нашата литература; бяха разкрити характерни особености на неговото художествено майсторство, а също и малко познати страни от активната му обществена дейност.

По случай 60-годишнината от рождението на Н. Й. Вапцаров бе приготвен сборник от изследвания. Осветени са основни страни от творчеството на поета: неговата партийна насоченост, новият социалистически хуманизъм в него, художественото майсторство и др.

Бе организирана специална научна сесия в Благоевград и окръга, гдето сътрудници на института изнесоха 16 доклада. Осъществи се широк контакт с трудовите хора и резултатите от изследванията ни станаха достояние на няколко хиляди слушатели.

В областта на съвременната българска литература са разработени проблемите за образа на младия герой в съвременната българска литература, както и проблемите за народността, партийността и хуманизма. Изследванията на народността, партийността и хуманизма в съвременната българска литература разглеждат творчеството на едни от най-значителните представители на съвременната българска поезия и проза: Елисавета Багряна, Димитър Димов, Димитър Талев, Никола Вапцаров, Веселин Андреев и други. Осветлени са хуманистичните черти на съвременната българска поезия, разкрито е патриотичното самосъзнание на поети от 30-те години, показано е хармоничното единство между народността, партийността и хуманизма в социалистическо-реалистическите произведения на съвременната българска литература. Тези изследвания засягат широк кръг от произведения и автори и дават обстойно съвременно интерпретиране на тази актуална и изключително важна за литературата и литературната ни наука проблема.

В началото на годината институтът проведе научна сесия за младия герой в литературата — една проблема, която получи голяма актуалност и бе разглеждана на много читателски, градски и окръжни конференции; а също и на национална конференция в София, организирана от ЦК на ДКМС, СБП, Институтът за литература и някои масови организации. Целта на сесията бе да се изяснят научните аспекти на проблемата за младия герой и във връзка с това въпросите за мястото на младия герой в съвременната българска литература, за отличителните му черти, с които е представен в съвременната белетристика и поезия; за някои особености при изобразяването на героичното в литературата, а също и въпроса за възприемането на младия герой от масовия читател и въздействието му върху него.

Институтът участвува в подготовката на сборника „Въпроси на съвременната българска литература“, издаден от издателство „Български писател“. Публикувани са студии „Минало и настояще“, „Проблеми на социалистическия реализъм в българската литература 1944—1948 г.“, „Поезия и съвременност“ и „Българската летописна традиция и проблеми на мемоарите за антифашистката съпротива (1941—1944 г.)“.

Въпросите на съвременната българска литература стоят в центъра и на някои извънпланови издания на сътрудници на нашия институт, като книгите на Пантелей Зарев „Преобразена литература“, на Ефрем Каранфилов — „Съвременност и белетристика“, трудът на Стоян Королев „В света на прозата“, книгата на Васил Колевски „Литература на свободата“, отделни публикации на Милена Цанева, Боян Ничев, Здравко Петров, Стоян Илиев и други. Всяко едно от тези изследвания допринася за многостранното осветяване на важни черти на съвременната българска литература, несъмнено е активното участие на една част от сътрудниците на нашия институт в тази толкова актуална научна задача.

ПРИНОСИ В ОБЛАСТТА НА СРАВНИТЕЛНОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

През отчетната година в института са разработени и редица въпроси на сравнителното литературознание. В изследването на Емил Георгиев „Просвещението и класицизма в литературите на Югоизточна Европа“ са поставени и решени въпроси, свързани с очертаването на основни периоди в развитието на българската литература и на другите литератури в Югоизточна Европа. По-подробно са осветлени проявите на сантиментализъм в българската литература, които, съпоставени със сходни елементи и тенденции в другите литератури, се очертават по-пълно със своите отличителни особености. Изследването е работено по плана за сътрудничество с Унгарската академия на науките, където то е оценено положително.

В том III от издаването „Съветската литература в България“, съставен и редактиран от Стойко Божков, Христо Дудевски и Стоян Стоименов се обнародват много нови документи и материали за проникването и влиянието на съветската литература в България, върху българската литература, а също и за въздействието на съветската книга върху българското революционно движение.

Изследванията в областта на руската и съветска литература, както и взаимните връзки между българската литература и литературата на съветските народи бяха съсредоточени около юбилейните годишнини: 100 години от рождението на Максим Горки, 90 години от Освобождението на България, 75 години от рождението на Владимир Маяковски. Върху основата на нов фактически материал и нова съвременна методология се даде осветление на редица сложни и трудни въпроси: ролята на Максим Горки в съвременния литературен процес; Максим Горки — борец за нов тип хуманизъм; Максим Горки и някои насоки от новата българска литература. Поетичното наследство на Смирненски и Маяковски бе разгледано в светлината на нови концепции за социалистически реализъм и с оглед на световноисторическото значение на двамата поети; цялостно и нашироко е разгледан въпросът за приноса на руската класическа литературна и обществена мисъл в делото на

нашето Освобождение. В завършените части от темата на Лазар Цветков „Проблемът за човека в руската и съветската литература“, а именно „Горки и съвременността — за Горкиевото наследство и въпросите на хуманизма в съвременния етап“ е направен опит да се определи мястото и значението на руската литература от класическия и съвременен период в идеологическата борба със силите на реакцията и в защита на човека.

УЧАСТИЕ НА ИНСТИТУТА В VI МЕЖДУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧЕН КОНГРЕС

На шестия Международен славистичен конгрес в Прага членовете на института участвуваха активно както с доклади, така и с изказвания в дискусиите. Бяха поставени важни теоретико-методологически и историко-литературни проблеми, осветлени от съвременни марксически позиции; бе даден отпор на редица неправилни становища по нашето духовно наследство или по по-общи концепции, застъпвани от някои чужди делегати. Съвременната ни национална литературоведческа мисъл се представи добре на този международен научен форум.

Докладите, изнесени от наши научни работници на конгреса и отпечатани в том XI на Славянска филология, имат в една или друга степен приносен характер в осветляване на поставените съществени проблеми на славянознанието. Повечето от докладите разглеждат проблемите на сравнителното литературознание — в по-общ теоретичен аспект или на основата на някои славянски литератури или най-често на основата на взаимоотношенията между южнославянските литератури. Обосновани бяха някои от принципите на общото и сравнително славянско литературознание и неговото историческо развитие и съвременно състояние; разгледани бяха проблемите на българославянските литературни отношения според интерпретацията им от Шишманов; поставиха се някои въпроси, свързани с изучаването на теорията и историята на реализма в южнославянските литератури. Разглеждайки общото и различията в развитието на старите славянски литератури, бяха обосновани някои от принципите, върху които трябва да бъде поставено изучаването на тия литератури, бяха разкритивкувани редица несъстоятелни страни в схващанията на известни учени, че може да бъде написана една обща история на старата руска, българска и сръбска литератури.

Осветен бе процесът на постепенната промяна на художественото съзнание в българската литература през 20-те години в резултат на проникването и контактите със съветската литература. Характеризирани бяха някои типологически и контактни особености в отношенията на българската и съветската литература. Проследи се развитието на романтичната поема в славянските литератури; бе разкрита ролята на съветската литература за развитието на социалистическия реализъм в българската литература.

Поставените въпроси са особено важни и актуални и в научно-методологическо и в обществено-политическо отношение. Онова, което ги характеризира най-общо, то е усилията да бъдат осветени тези въпроси от съвременни марксистки позиции, като същевременно се даде отпор на идеалистически концепции и нездрави тенденции в днешната литературна наука.

Във връзка с 25-годишнината на социалистическата революция в България институтът разработи някои проблеми на литературното ни развитие през този период. С резултатите от тях ние взехме участие освен в посочените вече публикации, и в съвместния симпозиум със съветски учени, организиран в София от Отделението за езикознание, литературознание и изкуствознание на тема „Формиране и развитие на социалистическата култура в България“. Бяха изнесени доклади върху закономерностите в развитието на социалистическия реализъм и неговото новаторство в българската литература (В. Колевски), върху стиловите тенденции в нея (Ст. Илиев), върху изучаването ѝ в Съветския съюз (Хр. Дудевски) и пр.

Важно явление в този симпозиум бе активното участие на голяма група видни съветски учени-литературоведи, които изнесоха доклади върху значителни проблеми на съвременното литературознание, използувайки и материали от българската литература и литературна наука: чл.-кор. Д. Ф. Марков, проф. В. Р. Шчербина, проф. А. И. Овчаренко, проф. В. В. Новиков, проф. В. И. Боршчуков, В. И. Злиднев, В. Захаржевская, Н. Пономарьова. Това създаде възможност редица черти от развитието на българската литература да се измерят и утвърдят от гледище на основните закономерности на общия художествен прогрес на нашето съвремие и да се разшири в значителна степен научният интерес към завоеванията на българските писатели и учени.

Друга характерна особеност на симпозиума бе това, че се постави началото на комплексното разглеждане и осветляване на проблемите на социалистическата култура. Очерта се възможност за разширяване съвместните изследвания между специалисти от различните области на изкуството и на взаимодействието между отделните национални култури.

Подготвен е за печат сборник от материалите на симпозиума.

През 1968 г. институтът обсъди и прие за печат труда „Загадката на трагическия катарзис у Аристотел“ от Александър Ничев, който прави цялостно осветление на една естетическа категория. В него се представя концепцията за трагическия катарзис у Аристотел върху основата на анализа на всички предишни теории и върху тълкува-

ние, което сам авторът прави на въпросите, влизащи в обсега на самата научна проблема, като се използува приведен от него богат текстов и друг материал за естетическите възгледи на Аристотел.

ЗА РАБОТАТА НА СПИСАНИЕ „ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ“ през 1968 и 1969 г.

Основните усилия на редколегията на „Литературна мисъл“ през отчетния период бяха насочени за правилното осъществяване на партийната политика в областта на нашето литературознание. Както през 1968 г. така и през юбилейната 1969 г. бяха публикувани уводни и авторски статии по най-актуалните проблеми на съвременното ни литературознание: 70-годишнината от рождението на Христо Смирненски, Шестият международен конгрес на славистите, 150-годишнината от рождението на Маркс, 100-годишнината от рождението на М. Горки, 60-годишнината от рождението на Н. И. Вапцаров. както и 25-годишнината от социалистическата революция у нас бяха основателни поводи за публикуването на статии, студии и изследвания по животрептущите проблеми на социалистически реализъм със значителни приносни моменти по нерешени проблеми и се достига до нови решения, предлагат се нови интерпретации, осветляват се нови страни от съвременния литературен процес. Изказванията на редица съвременни писатели, като Елисавета Багряна, Людмил Стоянов, Христо Радевски, Младен Исаев, Георги Джагаров, Божидар Божилов, Блага Димитрова, Петър Караангов, Лиляна Стефанова, Анастас Стоянов и др. за българската литература утвърждават чрез своя опит зрелостта на едно съвременно художествено мислене, основано на принципните позиции на социалистическо-реалистическото художествено обобщение. Във връзка с речта на др. Тодор Живков, произнесена на XVI конференция на столичния комсомолски актив, две уводни статии, в които личи стремежът да се доразвият някои положения, поставени в партийния документ, в който така навременно и загрижено се сочат някои недъзи, съпътствуващи съвременния литературен процес. В редица статии бе разгледано творчеството на видни наши писатели: Елисавета Багряна, Димитър Димов, Валери Петров, Веселин Ханчев, Емилиян Станев, Христо Радевски, Георги Караславов, Павел Вежинов, Минко Николов и др.

В редица статии се воюва срещу идеологически несъстоятелни и вредни концепции, против вулгаризаторството в литературата и изкуството, за идейно пълноценно и високохудожествено изкуство и литература, отговарящи на нуждите на съвременността, на строителството на социализма.

Поставиха се широко проблемите на патриотизма в съвременната българска литература.

Разговорът за същността и спецификата на старобългарската литература, открит със студията на Д. С. Лихачов (Ленинград) привлече вниманието на нашите медиевисти и на страниците на „Литературна мисъл“ се изказаха редица специалисти, които аргументираха народностния характер на старобългарската книжнина.

Списанието се отзова и на редица забележителни годишнини на наши и чуждестранни писатели и по-значителни събития в чужбина.

МЕЖДУНАРОДНО НАУЧНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Институтът поддържа творчески връзки с Института за славяноведение и балканистика при АН на СССР, с Института за световна литература в Москва, Института за руска литература в Ленинград и Института за литература при Украинската академия на науките, с Института за чешка литература и езици при Чехословашката академия на науките, със съответните институти при Полската академия на науките, Унгарската академия на науките и Германската академия на науките в Берлин. Най-делови са връзките ни с Института за славяноведение и балканистика при АН на СССР. Съвместно с него по плана на института разработваме проблемите за българо-руските и българо-съветските литературни взаимоотношения; проведохме симпозиум, посветен на темата „Октомври и развитието на българската литература“, а също и симпозиум по случай 25-годишнината на социалистическата революция в България. Резултатите от това сътрудничество са много добри и с несъмнен обществен резонанс. За тях може да се съди както по споменатите симпозиуми, така също по издадения сборник „Октомври и развитието на българската литература“, по постоянно увеличаващите се контакти между институтите и техните сътрудници. Едно положително указание за творческия характер на това сътрудничество е също трудът на Ю. К. Бегунов „Презвитер Козма и неговата „Беседа против богомилите“, както и работата на Климентина Константинова в Ленинград, където по възложената ѝ от Сектора по древноруска литература задача подготви материали за научен опис на южнославянските и молдавските ръкописи от сбирката на Михаил Погодин.

Съвместно с Института за чешка литература подготвяме сборник от изследвания по чешко-български литературни и културни връзки, който трябва да бъде завършен през следващите години.

Макар и да имаме несъмнени резултати в тази насока, необходимо е сътрудничеството ни с други сродни институти да се активизира и разшири. Единичните контакти и разговори ни подсказват, че можем да организираме по-добре връзките си с Института за световна литература в Москва, с Института за литература в С. Р. Румъния, със съответ-

ните институти в Полша, Унгария и ГДР.

За характера и значението на международното научно сътрудничество говори също нашето участие в международни конгреси, симпозиуми, срещи. Както вече изтъкнахме, най-внушителното ни представяне бе участието през 1968 г. в VI Международен славистичен конгрес. През настоящата година акад. Петър Динеков и н. с. Боян Ничев участвуваха в работата на Международния конгрес по фолклор в Букурещ. На симпозиуми и срещи с доклади са се представили проф. Георги Димов, проф. Ефрем Каранфилов, проф. Атанас Натев, старши научните сътрудници Иван Цветков, Васил Колевски, Христо Дудевски и Илия Конез.

Това участие е несъмнено положително — изнесените доклади са проникнати от стремеж за съвременно осветляване на определени научни въпроси, включени в програмата на съответните конгреси, симпозиуми и срещи. Институтът и занапред ще поощрява участието в подобни форуми, като същевременно ще се грижи това участие да бъде все по-ефективно за нашата наука и социалистическа национална култура.

Не се спираме специално на голямата извънинститутска и извънпланова продукция на членовете на нашия колектив не защото я подценяваме, а защото тя протича извън установените форми на институтския живот и научният съвет не е имал възможност нито предварително, нито след публикуването ѝ да прави преценка на нейните научни достойнства. Както вече бе изтъкнато, тези изследвания се отнасят до всички периоди на нашето литературно развитие. Едни от тях са посветени и на по-специални проблеми, които засягат различни литературни направления, критиката и пр.

През изтеклите две години сътрудниците на института публикуваха стотици статии в периодическите списания и вестниците, изнесоха няколко стотин доклади и лекции във връзка с актуални литературни събития и годишнини. На тази дейност ние гледаме като на една от особено полезните форми на внедряване резултатите от научната работа в съвременната ни култура.

Ако трябва да направим обща преценка на работата на института от гледна точка на идеологическите изисквания, не бихме могли да не изтъкнем стремежа да се утвърждават и развиват главните насоки на политиката на нашата партия в областта на литературата и културата.

Ние можем да подчертаем, че сме допринесли за осветляване на важни страни от единадесетвековната българска литература и особено на старобългарската литература, от съвременната ни социалистическа литература, допринесли сме за утвърждението на социалистическия реализъм, за неговите високи художествени и идейни изисквания към към литературата.

С редица изследвания сме отстоявали националната гордост на българския народ, допринасяли сме за патриотичното самочувствие на съвременника, борили се се за съветската литература и нейните хуманистични принципи, отстоявали сме интернационалистичните си задължения.

Но можем да проявим и по-големи изисквания към себе си и към отделни сътрудници при осветляване на художествените явления от миналото и съвременността, по-дълбоко да вникваме и осветляваме класово-партийните принципи, залегнали в техните основи, по-правдиво от откроряваме художествените черти, които революционното движение и социалистическият строй са подпомагали и насърчавали.

Ние се намираме на нов етап от развитието на нашата страна и на марксистко-ленинската литературна наука. Този нов етап ние сме се опитали да осмислим в плана за 1970 г. и в перспективния план до 1975 г. Тези планове ние отново ще трябва да прегледаме, за да определим по-точно основните ни цели и да получим концентрация на силите и съгласуваност с другите научни учреждения.

Завършихме отчета за работата си през 1968—1969 г. и започваме изпълнението на плана за 1970 г. в навечериего на стогодишнината от рождението на В. И. Ленин, чиито идеи за художественото развитие на човечеството, за същността на изкуството и литературата, за тяхната неразривна връзка със социалистическата революция тържествуват в целия свят. Ленинизмът даде на литературознанието дълбок научен подход към художествените явления, изграден върху принципа на историзма и класовата борба, върху партийността и народността, на най-висшите хуманистични идеали: освобождението на народите от веригите на капитализма, активното изграждане на социалистическото и комунистическото общество.

За тази годишнина се подготвяме със специален сборник от изследвания. Част от изследванията са вече завършени. Надяваме се още през месец януари да поставим на обсъждане сборника, чрез който сме си поставили за цел да принесем своя дял в изучаване и използуване на Лениновото наследство за по-нататъшното развитие на българската литературна наука и на българската литература.

ЗАЩИТЕНА КАНДИДАТСКА ДИСЕРТАЦИЯ

„ИДЕИ И МОТИВИ НА ОТЧУЖДЕНИЕТО В ЗАПАДНАТА ЛИТЕРАТУРА (СРЕДАТА НА XVIII — СРЕДАТА НА XIX ВЕК)“

На 5 март 1970 г. в Малкия салон на БАН се състоя публичната защита на дисертацията на Цветан Стоянов на тема „Идеи и мотиви на отчуждението в западната литература (средата на XVIII — средата на XIX век)“ за присъждане на научната степен „кандидат на филологическите науки“.

Рецензентите проф. Любомир Тенев и ст. н. с. Атанас Стойков изтъкнаха голямата ерудираност на автора — в дисертацията си той борави с много книги, много автори, някои от които са малко известни у нас. И двамата рецензенти считат, че научният принос на дисертацията е безспорен: в изследването си Цветан Стоянов стига до свои установки, които носят белега не само на оригиналност, но и на обективен принос в изследването на определени школи и направления в западната литература. Авторът подробно разглежда приноса на Маркс за научното осветляване на проблема за отчуждението, като се почне от „Икономическо-философски ръкописи“ и се завърши с „Капиталът“, посочва се новото, което внася Ленин в разработката на този проблем, убедително се критикуват някои западни автори, които спекулират и по своему интерпретират възгледите на ранния Маркс върху отчуждението.

Истинската стойност на труда проф. Тенев вижда в напречния разрез, който авторът прави на литературата от средата на XVIII до средата на XIX век, пречупена през призмата на алиенацията. От марксистко-ленински позиции авторът анализира сложни литературни явления, той проявява рядкото дарование на научен изследовател-литературовед и естетик, който се интересува от психологическата тъкан на произведението, неговата сложност, противоречивост сред условията на капиталистическото общество.

Рецензентите направиха някои възражения и изказаха пожеланиея за подобряването на труда с оглед на бъдещото му отпечатване.

В обсъждането на дисертацията взеха участие д-р Кръстьо Генов, проф. Емил Георгиев, н. с. Лазар Цветков и проф. Стоян Каролев.

К. Генов изрази съгласие с оценката на рецензентите и изтъкна трудността и същевременно важността на темата, с която се е заел дисертантът. Той смята, че в много отношения Цветан Стоянов е направил принос в изследването на този проблем у нас. К. Генов препоръча на автора по-детайлно диференциране на категориите отчуждение и романтизъм, особено наложително при революционния романтизъм, и избягването на някои общи квалификации.

Е. Георгиев изтъкна навременността и необходимостта от разработването на подобни теми, които са нови за нашия културен живот. Той изтъкна марксистко-ленинския анализ и методология на автора, благодарение на които той се е справил с поставената задача. Смята, че явленията на алиенацията трябва да се разгледат на по-широк исторически фон; Цветан Стоянов е навлязъл доста навътре не само в областта на литературната проблематика, но и на философската, от което неговата работа много е спечелила.

Лазар Цветков посочи в изказването си, че разработката на такъв труден въпрос върху интернационален материали е сам по себе си приносен в нашето литературознание. Той препоръча на автора по-нашироко да разгледа въпроса за отчуждението в руската литература. Счита, че е нужно по-точно определяне рамките на разглежданото явление, за да се избегне безбрежието.

Стоян Каролев вижда приноса на дисертанта в задълбоченото проникване в литературоведческата страна на поставените проблеми — проблемите са разгледани комплексно — философско-идеологически и художественоестетически, — но литературоведческият аспект на разглеждане е надделял. Авторът е навлязъл в широки сфери и се е добрал до обширни характеристики.

Накрая председателствуващият обсъждането проф. Стойко Божков даде думата на дисертанта, който отговори, като взе отношение по направените препоръки в двете рецензии и изказванията.

Присъствуващите членове на Научния съвет при Института за литература единодушно гласуваха да бъде присъдена на Цветан Стоянов научната степен „кандидат на филологическите науки“.

SOMMAIRE

100 ans de la naissance de V. I. Lénine

Académicien Lioudmil Stoïanov — La philosophie sociale de Lénine à l'échelle mondiale 3
Hristo Doudevski — V. I. Lénine et la littérature bulgare 6
Margarita Kanazirska — „De celui dont on parlera toujours" (Ghéorghi Bakalov et Lénine) 17
Sémion Machinski (Moscou) — La science littéraire soviétique et le thème „Lénine et Tolstoï" 31
Lamar — Le souvenir d'Octobre et de Lénine 49

Colloque sur l'ancienne littérature bulgare

Académicien Pètre Dinékov — L'ancienne littérature bulgare — notre fierté et notre inquiétude 51
Dmitri S. Likhatchiov — (Léningrad) — Réflexions sur l'originalité nationale et l'importance européenne de l'ancienne littérature bulgare 73

*

Emilia Prohaskova — Les problèmes d'une année littéraire 86
Lioubomir Stamatov — La Revue „Missal" et les belles-lettres bulgares des années 90 97

Materiaux et documents

Néviana Mathéeva — Lettres de Constantin Vélitchkov adressées au Dr K. Krestev 120
Théodossi Anastassov — Petko Slaveïkov à Plovdiv 131

La littérature bulgare à l'étranger

Nicolaï Dontchev — La littérature bulgare dans le „Dictionnaire des littératures" 138

REVUE

Athanase Svilénov — Compte rendu critique avec une longue introduction et des digressions 143
Magdaléna Chichkova — Profils et études 147
Svétozar Tzonev — Figure créatrice et personnalité poétique 152
Vlytchko Kountchev — Nouvel ouvrage sur les rapports littéraires bulgaro-soviétiques 156

Chronique

Les résultats des travaux de l'Institut de littérature pendant les années 1968 et 1969 161
Soutenance d'une thèse de candidat ès lettres 170